

RESSENYES

FONTS, ARXIUS I EDICIÓ DE TEXTOS

Documentació notarial i arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica

Girona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Subdirecció General d'Arxius. CCG Edicions, 2007, 308 pàgines.

Els propassats dies 5 i 6 d'octubre del 2006 van tenir lloc les Jornades "Documentació Notarial i Arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica", organitzades per l'Arxiu Històric de Girona amb la col·laboració de les universitats de Girona i de Savoia amb una bona acollida per part de la seixantena d'investigadors i investigadores que s'hi inscriviren. Han estat un bon punt de trobada i d'intercanvi d'experiències entre totes les persones interessades en la documentació notarial, tant des del vessant històric com arxivístic.

Estructurades en vuit ponències, la primera fou l'exposada per Antoni Mayans i Xavier Puigvert, arxivers de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa. A manera d'introducció, varen fer un itinerari per la història i el panorama actual dels arxius dels diferents districtes notariais gironins, a més d'un recorregut bastant exhaustiu de l'aprofitament historiogràfic que s'ha fet fins ara dels protocols dels arxius. El professor Christian Guilleré, de la Universitat de Savoia, analitzà les diferents tipologies documentals i les possibilitats que oferien a l'historiador d'època medieval, tant des del punt de vista de la història econòmica –crèdit i endeutament– com social.

L'historiador del Centre de Recerca d'Història Rural de la UdG, Pere Gifre, ens apropà a la seva experiència en l'estudi de la societat pagesa a través dels fons notariais gironins dels segles XVI i XVII, encara que hi destacà la importància de la utilització d'altres fons documentals disponibles per a aquesta etapa. Finalment, la professora Rosa Congost ens posà de manifest la importància de l'estudi de les transformacions socials del segle XVIII i XIX mitjançant l'estudi de les fons notariais.

L'apropament d'experiències en el camp de l'arxivística fou present amb la inclusió d'una "Tribuna en el camp de la conservació i l'organització dels fons notariais" on el director de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Laureà Pagarolas, va fer la presentació més general, amb la participació de la directora del mateix Arxiu Històric de Girona, Montserrat Hosta, i l'arxiver del mateix centre, Santi Soler, així com també Denis Fontaine i Christine Langé, ambdós arxivers dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, que exposaren als presents els models de descripció que fan servir a cada centre. Per la seva part, tot seguit, Pere Puig, director de l'Arxiu Històric de Terrassa i membre del Comitè director de la Secció d'arxius notariais del Consell Internacional d'Arxius, explicà els principals projectes internacionals que des d'aquesta secció està previst desenvolupar. Tomàs López, director a Catalunya de Tecnologies de la Documentació S.A. –Tecnodoc– abordà les possibilitats que ofereix la digitalització per garantir la perdurabilitat de la informació continguda en els protocols notariais.

L'exercici de l'ofici notarial al llarg de més de set-cents anys ha deixat uns testimonis de gran interès per a la història del país. La riquesa de la informació continguda en els protocols notariaus els converteix, en definitiva, en un punt de referència imprescindible per a molts investigadors. Tant és així que si avui no disposéssim d'aquest tresor documental, seria difícil estudiar molts aspectes de la vida dels nostres avantpassats. Els protocols notariaus, o sigui, els volums formats per les actes autoritzades per un notari i relligades i enquadernades, són avui objecte de consulta per part d'estudiosos i investigadors de totes les èpoques; a més, són materials de consulta obligada per part d'historiadors de l'economia, de les institucions, de les formes de vida i de treball, dels costums i de la vida quotidiana, de les relacions entre els homes, dels filòlegs... tal com va quedar palès en les catorze comunicacions presentades. La temàtica de les comunicacions fou diversa i variada, amb la presentació d'estudis, entre d'altres, sobre l'art de les vidrieres –C. Domínguez i S. Cañellas–; els oficis i l'estructura d'ocupacions de Castelló d'Empúries, segles XVI i XVII, –Josep Colls–; un estudi de la figura de Maria Magdalena –el filòleg P. Vila–; l'endeutament a la plana del Baix Ter, segles XIII i XIV, –X. Soldevila–; l'estudi de les tipologies relacionades amb el món rural medieval –E. Mallorquí–; el món jueu català –I. Llops i T. Aleixandre–; el negoci del suro –J. Alvarado–; el camp de la sanitat i higiene públiques –D. Moré i S. Vega–; Stephen Bensch sobre la pràctica notarial a l'antic comtat d'Empúries al segle XIII; J. Barris i S. Mancebo presentaren el

projecte que estan portant a terme sobre la descripció detallada de totes les escriptures de l'antiga notaria de Roses.

L'èxit de participació en aquestes jornades i la constatació de l'alta demanda de consulta com a tipologia documental als arxius possibilitaran la convocatòria a Girona de properes edicions d'aquests tipus de trobades d'estudi notarial.

Èrika Serna

La invasió francesa de l'Empordà el 1285. La Relación Histórica de Rafael Cervera: Una traducció castellana de la Crònica de Bernat Desclot

Daniel Genís Mas

Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 2006, 90 + 165 pàgines.

El llibre que es ressenya és fruit de la Primera beca de recerca històrica Jeroni Pujades que convoca de manera biennal l'Ajuntament de Castelló d'Empúries, una mostra de com les institucions públiques han volgut revaloritzar la història, sobretot aquella que els és més propera i han iniciat un procés d'ajudes per a aquesta finalitat, ja que sovint els investigadors hi són, estan perfectament formats, però el que manca és el suport econòmic que només les administracions estan decidides a prestar. El resultat és una obra perfectament estructurada, molt ben treballada i amb un rigor científic que es percep al primer cop d'ull.

La primera part, numerada amb xifres romanes, és una introducció

molt completa sobre la *Crònica* medieval de Bernat Desclot, que resumeix tot el que s'ha dit fins avui d'aquesta amb una capacitat de síntesi remarcable. A continuació fa una anàlisi de la recepció de la *Crònica* durant l'edat mitjana i els primers segles de l'edat moderna, que servirà per veure com aquesta fou utilitzada per interessos polítics quan feia falta i en d'altres ocasions com fou completament oblidada. Val a dir que amb els estudis que darrerament n'ha fet l'estudiós d'origen italià Stefano Maria Cingolani es pot treure molta llum de la recepció que tingueren les obres històriques medievals a Catalunya.

És en l'edat moderna on l'ús polític i ideològic de la historiografia medieval adquireix una importància que no havia tingut fins llavors i aquesta introducció hi posa molta llum, amb unes teories especialment interessants que mostren com s'usaven segons els interessos dels diferents bàndols. En concret, el cas que ens ocupa mostra com durant la Guerra dels Segadors (1640-1652) i ja d'uns anys abans, es volia donar importància al paper que havia de jugar el Principat de Catalunya dins la Monarquia Hispànica, que havia quedat, francament, molt arraconat.

Fruit d'aquesta voluntat d'usar la història amb una finalitat política fou la traducció i edició que va fer Rafael Cervera de la *Crònica* de Bernat Desclot el 1616. Aquest Cervera se sap que era un erudit barceloní, que va exercir càrrecs municipals de la ciutat comtal durant el pas dels segles XVI i XVII. Amb aquesta traducció pretenia mostrar com la història passada de Catalunya era prou important com per tenir-la en compte i per tenir en compte Catalunya en el nou escenari polític

modern. A més, el text de Desclot que és un al·legat antifrancès es va posar de rabiosa actualitat amb la Guerra dels Segadors, sobretot quan s'havia d'expulsar aquests del Principat. Per altra banda, la traducció al castellà responia a uns condicionants que s'exposen en la introducció de Daniel Genís. En primer lloc, la voluntat és que siguin els castellans qui coneguin aquesta obra i que prenguin consciència de la importància del territori. En segon lloc, perquè ja llavors literàriament la llengua de prestigi era el castellà, no el català. La traducció està dedicada a Luís Fernández de Córdoba, duc de Sesa, descendent de les branques castellanes dels Cardona, i més conegut com a mecenes de Lope de Vega.

Ara bé, no només fou en el convuls segle XVII per a la història de les relacions hispanocatalanes que aquesta traducció tingué èxit, sinó que també va tenir la seva importància a finals del segle XVIII, amb la Guerra Gran. De nou els postulats antifrancesos es van posar a l'ordre del dia i va caldre organitzar una guerra ideològica paral·lela a la militar. Fruit de la primera fou la reimpressió de la traducció de Cervera el 1798 a Madrid, però mantenint-ne l'autor en l'anonimat.

Finalment, la introducció clou amb una síntesi de la recepció de la *Crònica* de Desclot en els segles XIX i XX, amb l'exaltació romàntica de la història medieval i l'interès científic de la historiografia del segle XX, amb multitud d'estudis i edicions de l'obra de Desclot, entre les quals cal destacar la de Miquel Coll i Alentorn de 1949.

La segona part és pròpiament l'edició crítica de la traducció que

Rafael Cervera va fer de la *Crònica* de Bernat Desclot el 1616, però s'ha optat per bastir el text crític a partir de l'edició madrilenya de 1798. Aquest és només el text de la tercera part de la traducció de Desclot que va fer Cervera i que va titular "Historia de Cataluña". En concret explica les gestes de la invasió francesa de 1285 encapçalada per Felip l'Ardit de França contra Pere el Gran d'Aragó i que va tenir l'Empordà i Girona com a centre i que es va acabar amb tres successives desfetes de l'exèrcit francès a Girona, per mar a les illes Formigues i finalment al coll de Panissars. El text està regularitzat amb l'ortografia moderna, excepte el vocalisme i ha estat esmenat allà on els errors dels impressors eren evidents, alhora que s'ha tingut en compte l'edició de 1616 (Barcelona, Sebastià de Cormellas), que té tot el text complet. També s'han mantingut les notes que Cervera va redactar en el seu moment per aquesta obra, alhora que s'han acompanyat d'unes noves i interessants notes complementàries, redactades amb gran coneixement del tema. A més, per sort dels estudiosos que puguin estar interessats en aquesta obra a posteriori, Daniel Genís ha configurat un índex onomàstic del text de la *Relación Histórica* amb la versió catalana moderna.

El resultat global és una obra que ens posa ràpidament en context la historiografia medieval catalana, en concret la *Crònica* de Desclot, com aquesta fou oblidada ja en els mateixos anys de finals de l'edat mitjana i com durant l'edat moderna foren reaprofitats per servir a interessos polítics quan les noves circumstàncies històriques ho feien necessari. A més, s'ha fet amb molt de rigor i un domini de la

matèria envejables, ja que són la base per la futura tesi doctoral que Daniel Genís està preparant.

Enric Bassegoda Pineda

Speculum al foder

Noves fonts per a l'estudi de l'*Speculum al foder*, un tractat de pràctiques sexuals, un joc de cossos

A cura d'Anna Alberni

Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, 2007, 139 pàg.

L'*Speculum al foder*, un text anònim català de finals del XV, conservat en dos testimonis manuscrits, a la Biblioteca Nacional de Madrid, que cap dels dos no és còpia directa de l'altre, magníficament editat i anotat per Anna Alberni. L'hem d'enquadrar dintre d'un grup de tractats esparsos, compilats per diversos autors, que amb estils semblants, divulgaven amb més o menys fortuna doctrines higienistes, consells pràctics, regles i principis per conservar la salut, la bellesa corporal i espiritual de l'home i de la dona, una mena de *regimina sanitatis*. Ara recordo Arnau de Vilanova que a la seva obra *De coitu* ja dona instruccions per augmentar el desig i el plaer durant l'ajustament. També tracta breument del tema en un apartat del seu *Regiment de sanitat* a Jaume II, en versió catalana de Berenguer de Sarriera (1305).

El primer d'aquests manuscrits (BNM, ms. 3356), el més important, conté una altra obra, aquesta amb consells de cosmètica i de ginecologia, escrita per una altra mà. Es tracta de la *Tròtula*, que Joan de

Fulgines, metge de la reina Elionor de Sicília, va escriure per a una dama aragonesa. L'*Speculum*, ara felicement editat amb criteris filològics rigorosos, és també molt interessant des del punt de vista lingüístic, ja que tot aquest cabal de mots i d'expressions no han estat incorporats a cap diccionari històric català. A més de l'abundància de termes catalans, mai o ben poc estudiats des d'un punt de vista etimològic de dos testimonis que presenten lliçons en molts aspectes prou divergents, destaquem la presència d'occitanismes i de castellanismes, l'omnipresència del verb *foder*, que substitueix la variant més habitual, a casa nostra, que és *fotre*. El llibre s'enriqueix amb un prefaci de la doctora Lola Badia, on aquesta investigadora passa revista a les virtuts d'aquest text tan citat i ponderat per entendre els costums d'una època, en el qual també posa èmfasi en la importància i la necessitat d'anar editant tots els textos científics catalans medievals. En una postil·la final, Lluís Cifuentes, en un treball de síntesi, explica per a un públic il·lustrat l'ús del català en les obres científiques i pràctiques a finals de l'edat mitjana (pàgines 115-127).

Diversos estudiosos francesos i americans que han llegit l'obra en traduccions vulgaritzadores, que només han tingut en compte un únic testimoni a l'hora d'editar-lo, s'han fet ressò de la importància de l'*Speculum*, peça única en l'àmbit europeu fins arribar al Renaixement, perquè al costat de les nocions de salubritat i d'altres temes de bellesa corporal, incorporava també unes recomanacions sobre les positures i les tècniques per fer més plaent l'acte amorós, aspectes aquests que

només recullen els tractats orientals com ara el "Kâma-Sûtra", el manual eròtic més antic, el primer llibre on el cos es constitueix en sexe. Aquesta descripció de vint positures eròtiques amb tota mena i luxe de detalls, abans del Renaixement, s'explica perquè per aquesta època que marca l'inici de la civilització moderna, on l'home és la mesura de totes les coses, hom pren com a model eròtic el recull *I modi de Giulio Romano*, col·lecció de setze il·lustracions de positures sexuals acompanyades de sonets d'Arentino. (Vegeu l'edició de Lynne Lawner, *The Sixteenth Pleasures. An Erotic Album of the Italian Renaissance*. Northwestern University Press, 1988). [Edició espanyola: *Los dieciséis placeres*. Madrid: Ediciones Temas de hoy, 1990]. Mentre que l'*Speculum* descriu 24 positures, el famós tractat d'erotologia àrab de Nefzaoui, *El jardí perfumat*, (Piquier, 2002), aquest darrer del segle XVI, en conté 25, encara que en els dos llibres, totes no siguin coincidents.

Si Orient té una ciència sexual, a Europa aquesta disciplina només és mèdica, teològica, més asexual i freda. Ben segur que el caràcter científic de l'obra va salvar-la miraculosament que no fos condemnada a la foguera de la inquisició. L'esment en el text a les figures d'Hipòcrates i Galè, ben segur que fou una astúcia perquè el tractat passés com a llibre de medicina. L'autor de l'*Speculum* se salta els dogmes de fe, obra en contra dels ensenyaments eclesiàstics quan tracta de temes científics. Per una vegada a la vida, a les nostres latituds, s'inverteixen els papers. És per això que, sovint, aquest tractat

que ja explorava les necessitats quotidianes dels nostres avantpassats, que recomana productes naturals per millorar la salut sexual, sense haver de recórrer a la màgia, ni a altres ciències ocultes, l'han batejat, amb més o menys fortuna, com el “Kâma Sûtra català”. El *kama* seria el plaer sensible que es transforma en l'amor sexual, tal com s'esdevé en aquest tractadet que ens fa prendre consciència de la nostra naturalesa animal, d'on venim. L'orgasme seria el somni i el substitut somniat de la fusió impossible o incorporació mútua i recíproca dels cossos, ja que disfressa el fracàs d'una unitat impossible.

Particularitats de l'*Speculum*

El text català de l'*Speculum* fou publicat per primera vegada per Miquel i Planas en 1917, juntament amb altres obres mèdiques dels segles XIV i XV, en una edició amb caràcters gòtics, de bibliòfil, sense peu d'impremta, ni lloc d'edició ni tiratge, restringida, que, per l'escabrositat del tema que tocava i aquestes particularitats paleogràfiques, va passar força desapercebuda. Sobre les característiques d'aquesta edició, Anna Alberni va publicar un treball a la revista *Llengua i Literatura*, 17 (2006), pàgines 257-282. Anteriorment d'aquest tractat ja se n'havien ocupat Antoni Cardoner Planas a la seva *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, (Barcelona, 1973) i Pere Vallribera i Puig, “Un manuscrit medieval català sobre sexologia”, *Gimbernat*, XX (1985), 249-257. Em cal assenyalar també les aportacions, sovint ignorades, de Luce López-Baralt a *Un Kama Sutra español* (Madrid,

Siruela, 1992, pàg. 194-201) i el tractat assaig de Domingo Fernández Agis, “El Kama-sutra español. Elucubraciones y comentarios”, *Claves de razón práctica*, 64 (juliol-agost, 1996), pàg. 62-68.

Amb posterioritat, el text de l'*Speculum* s'ha reeditat diverses vegades en català, amb traduccions al castellà, francès i a l'anglès d'Amèrica. L'any 2000 un erudit francès, Jacques Cotin, assenyalava que hi havia una altra traducció anglesa inèdita, que no tinc coneixement que s'hagi arribat a publicar. Sabem que una part del text deriva d'un conjunt de llibres anomenats “de coitu”, occidentals, en llengua llatina, en els quals l'erotologia és al servei de la medicina. Així, una part d'aquesta obreta seria una adaptació de dos tractats llatins, encara que cap d'ells és model directe de traducció al text català. Un d'aquests és atribuït a Constantí l'Africà, *Liber de coitu*, que al segle XI, inicia l'origen de la tradició occidental d'aquests manuals divulgats a partir de fonts àrabs que, ara per ara, ens són desconegudes. L'altre és el *Liber minor de coitu*, un tractat anònim de Salern, del segle XIII, una part del qual estudia els efectes nocius que, per un ús immoderat, pot produir el coit. L'any 1983 i 1987, la Universitat de Santiago de Compostel·la va editar, a cura de Montero Cartelle, aquests dos tractats d'andrologia. La confrontació dels dos textos llatins amb el català ha permès a Anna Alberni trobar algunes analogies entre aquestes obres. També sabem que l'*Speculum* divulga uns coneixements, ben estructurats, que són absents dels tractats llatins, que ens acosten als tractats eròtics orientals.

L'*Speculum*, escrit en llengua vulgar, és una obra singular que anava adreçada a un públic més generalista. A les seves pàgines mèdiques i eròtiques se'ns explica que l'ús perllongat del coit provoca la pèrdua de calor al cos i l'afebliment de la vista. No practicar-lo també és dolent perquè ocasiona llangor i tristesa. El seu autor creu que l'acte sexual és beneficiós, que té efectes psicològics bons perquè lubrifica el pensament, i torna entenimentada la persona enamorada. Altres punts interessants del llibre parlen de la medicació, el règim, la quantitat i qualitat de l'esperma humà, dels ungüents que milloren l'erecció del membre viril de l'home. Pocs llibres ens donen tantes clàries sobre els costums de la parella. El tractat fa llum també sobre la psicologia de la dona. Un home ha de saber quan la dona està enamorada, ha d'escollir el moment propici per a la unió, tesis aquestes que deuen més a l'Ovidi de l'*Art d'estimar*, que als tractats mèdics convencionals. Fins i tot hom recull els gestos expressius de la cara durant el coit.

L'origen mèdic del tractat resta ben acreditat pel seu interès ginecològic, ja que valora les edats de la dona, en relació amb l'activitat sexual. També enumera les condicions de noblesa i bellesa que aquestes han de tenir, l'ús de farmacopees d'afrodisíacs i amb afrodisíacs. El coit seria també un factor que regula la salut i la malaltia. És benèfic en malalties com la malenconia o i la flegma, un dels quatre humors que, segons la medicina antiga, es trobaven en el cos humà. El tractat desaconsella la posició en què la dona puja sobre l'home, ja que pot provo-

car a l'home problemes a la veixiga i a la bufeta. Com a obra avançada en el seu temps, defensa el goig recíproc dels participants: "*no val res si abdúes les sabors* [definició novedosa d'orgasme] *no venen ensemps*". Aquest tractat de pràctiques sexuals té en compte el principi de la medicina grega i llatina, l'homeòstasi, que recomanava el manteniment i l'equilibri en els diferents sistemes biològics que governen l'home, inclosa la pràctica sexual. Quan hi ha desgovern, pèrdues de substància, com ara de líquid seminal, hom ha d'actuar d'acord amb la seva complexió física i la seva salut. D'aquí que el tractat proposi molts remeis positius (aliments que procurin humitat, escalfor, ventositat, begudes, ungüents, etc), per reequilibrar les possibles insuficiències i el desgast físic. Sembla que els metges grecollatins argumentaven que calia aconseguir un orgasme simultani per tal de concebre un infant; d'aquí potser les prolíxes explicacions que figuren en el llibre per explicar les tècniques per tal d'aconseguir un ajustament perfecte.

Tornem però a l'*Speculum*. El ritme i la complicitat de la parella en l'ajustament també era i és encara molt important. En l'amor s'ha de valorar també la proporció del cos de la dona, l'olor que desprèn, els jocs eròtics preliminars abans d'entrar a realitzar l'acte. L'*Speculum*, com he dit, és l'únic tractat que informa sobre les positures eròtiques en l'Europa medieval. Totes aquestes inflexions i contorsions del cos, incloses les d'aquest tractat català, que no deixen de ser positures diferents, han estat inventariades i codificades en el llibre de Jacques Cotin, *Dictionnaire des postures amoureuses*

(Arles, Éditions Picquier poche, 2001). Pensem que el plaer eròtic, aquesta facultat imaginativa, era una de les poques vies de gaudi que tenien l'home i la dona medievals per sortir una mica reconfortats de tants cataclismes que els oferia una vida breu, tocada de penalitats: la pesta, les malalties, les guerres, les epidèmies, etc. El llibre, que dóna una visió inèdita de la nostra època medieval, també dóna molta importància a les zones erògenes de la dona concentrades principalment als pits i al melic. En canvi, no hi cap al·lusió al clítoris. A l'època medieval hom creia que el desig libidinós de la dona es trobava al melic. Les pàgines de l'*Speculum* ens mostren un ventall d'actituds molt humanes i comprensives cap a la dona, la licitud del plaer, en un moment en què la dona era instrument i possessió exclusiva de l'home.

En una altra tradició que també ens és propera, la jueva, en la *Lletra santa concernent l'ajustament carnal de marit i muller*, de finals del segle XIII, un tractat de moral sexual segons la via cabalística, escrit probablement en terres catalanes, traduït al català per Eduard Feliu (Girona, 1986) podem llegir al capítol VI, la manera de com fer aquest ajustament amb desig, amor i llibertat.

Les noves fonts

L'anònim autor de l'*Speculum*, mot en llatí que designa una recopilació de sabers, en cap moment ens parla de les fonts que va utilitzar per confegir el seu tractat. La part segona i tercera del llibre (el manual de psicologia femenina i el catàleg de positures), redactats en un registre diferent ja que s'obren amb consells adreçats als lec-

tors, no els trobem en cap dels dos tractats llatins conservats. Com que el text comença amb la frase: "*Dix Albafumet que, con sia cosa que los llibres qui parlen en molt foder són molt atrobats*" [escrits, compostats] aquest íncipit va fer pensar als estudiosos que aquest tractat català podria ser traducció d'un manual de medicina àrab. Encara que no coneixem l'autoritat d'Albafumet, aquest cognom no l'hem d'entendre com un tòpic. Com veurem en aquest llibre no hi manquen els ressons orientals. L'origen àrab d'una part d'aquesta obra, s'explicaria també per l'absència d'implícacions de caire teològic o moral que contaminen el discurs andrològic, una part del qual és salernità.

La influència i l'ocupació àrab de la Península, que va durar fins al segle XV, va crear un espai cultural comú, encara mal estudiat. Tot espai fronterer, i el català encara més, fou un lloc de canvis, de pont cultural, de provatures, d'assimilacions, que es va enriquir amb una interessant nòmina de traduccions de l'àrab al llatí que ja arrenquen del segle X. En la prosa catalana medieval, en la difusió de la literatura, la ciència i la tècnica hi ha tot un rastre evident de textos de cultura àrab, filtrats la majoria a través del llatí. Ara em vénen a la memòria *Els cent noms de Déu* de Ramon Llull, del segle XIII, que foren influenciats per l'obra del místic sufí Hakim Termidi (el savi de Termez), que havia viscut al segle IX. M. Asín Palacios s'ha ocupat de l'original àrab de la disputa de l'ase contra fra Anselm Turmeda. La novel·la oriental, la *Història de Xacob Xalabín*, de principis del XV, centrada en ambients exòtics, podria ser la traducció d'un text oriental,

l'obra d'un renegat català que com diu Riquer hagués estat al servei de Jacob, fill de Murat I, i del visir Alí Paixà.

Danielle Jacquart i Claude Thomasset a *Sexualité et savoir médical au moyen âge* (Traducció castellana: Barcelona, Labor, 1989) ja assenyalaven la possible paternitat àrab del text de l'*Speculum*: “*Que si manifesten influències orientals no hi ha cap dubte, i més tenint en compte que Catalunya fou un indret privilegiat per un intercanvi de cultures. Bé que representa punts comuns amb el gènere dels ‘De coitu’ occidentals, el seu contingut l’aproxima als tractats àrabs d’higiene sexual’*”.

Com hem assenyalat el *Liber minor De Coitu* (LMC) és un tractat d'origen àrab traduït a Salern, al segle XII. L'estudiós E. Montero Cartelle, ja esmentat en aquest paper, té un treball molt interessant sobre aquesta possible influència: “Sobre el origen árabe del *Speculum* al foderi catalán y su relación con el *Liber minor De Coitu* salernitano”, *Anuari de Filologia*, vol. XIV, 1991, Secció, D, núm. 2, pàg. 71-80. Segons Cartelle: “*El Speculum es un tratado de andrología de origen árabe, traducido al catalán de manera más próxima al original árabe que la versión latina del LMC. Su exposición representa en este sentido la primera muestra documentada de conexión, aunque sólo parcial, con el mundo oriental del taoísmo y del Kama Sutra dentro del mundo latino, llevada a cabo en este caso a través del mundo árabe*” (pàg. 78) ... “*En el caso del Speculum esta traducción se llevó a cabo en España en la zona catalano-aragonesa en un momento*

próximo al año 1329, fecha que el colofón del fol. 54 del manuscrito 10162 de la BN señala como momento de terminación de la traducción de Lanfranco a la que Guillem Salvà incorporó parte del Speculum, así como otros textos médicos, aunque no podemos precisar si él es el autor de la traducción o recogió ya un texto catalán” (pàg. 79). Reconeix però que: “*Sólo resta que algun estudioso localice el texto árabe que está en la base de ambas versiones, si es que se conserva*”.

L'especialista porto-riquenya en cultura àrab Luce López-Baralt, reconeix a *Un Kama Sutra espanyol*, obra que també dedica un capítol a “*‘El modo de ponerse’ o las posiciones más recomendables para el coito*”, que “*la filiación árabe del opúsculo sobre la ‘higiene sexual’, [del Speculum] és indiscutible*”, (pàg. 194). Afegeix: “*El Speculum es uno de los tratados erótico-médicos más orientales de todos los que hemos tenido oportunidad de examinar aquí*”, (pàg. 200). En “*el capítulo VIII, ‘que parla en les maneres e les costums de les fembres’, parece por momento traducido directamente del Kama Sutra de Vatsyayana, o de libros erotológicos árabes profundamente influidos por la tradición india*” (pàg. 196). En aquesta mateixa pàgina, assenjala també altres similituds entre l'obra oriental i la catalana. El model estètic dels atributs i colors que ha de tenir la dona (pàgines 84 i 85 de l'*Speculum*, també pertanyen al domini del cànon de la bellesa àrab. “*Ambas bellas ‘occidentales’, la del Arcipreste y la de nuestro médico catalán, vuelven a coincidir con las de Nefzawi, Al-Tiyani, i Al-Tifasi*” (pàg. 197). El morisc espanyol expul-

sat a Túnisia el 1690, autor de l'anomenat *Kama-Sutra español* (1992), coneixia l'obra del sufí de Fes Ahmad Zarruq (846/1442-899/1493) que en el seu comentari a la *Guagliisiyya*, dedica unes pàgines a la descripció de coit, dintre d'unes normes que precedeixen l'acte sexual celebrat per home i dona. La presència en el text català de perfums, mel perfumada, encens, vi de panses, el consum de xai juntament amb altres aspectes gastronòmics, delaten també una filiació oriental poc o gens estudiada.

L'obra d'Ahmed Ibn Souleimân

L'atzar va fer que, després de llegir aquesta ajustada edició de l'*Speculum*, trobés en una llibreria de Perpinyà, en edició de butxaca, l'obra d'Ahmed Ibn Souleimân, *Le Bréviaire arabe de l'amour* (Picquier, 1998 i 2002), presentat i traduït de l'àrab per Mohamed Lasly. En realitat el títol més ajustat de l'obra seria *Per tal que el xec recobri tot el vigor de la seva juvenesa*. Després de llegir el text francès vaig adonar-me que hi havia més d'una similitud entre el text català i el breviari francès. Aquesta edició francesa vulgaritzadora no tradueix la totalitat de les receptes ni alguns formularis de remeis. Amb posterioritat he sabut que d'aquesta versió francesa o a partir d'una altra, no identificada, se n'ha fet una traducció castellana, molt deturpada: *Para que el viejo recobre su juventud: un "kamasutra" turco desconocido de...* (Donostia-Sant Sebastià, 1999).

La personalitat d'Ahmed Ibn Souleimân

Ahmed Ibn Souleimân pertanyia a una família d'emirs otomans. (Andrinople, Amasya, Dimatika?,

1468?-1533?). Fou professor, jutge militar, dignatari de la Sublim Porta. Soliman el Magnífic el va nomenar "xec de l'Islam". No podem oblidar la importància de l'imperi turc en l'època de la caiguda de Constantinoble. Aquest prohomsavi religiós es destacava per ser un bon coneixedor i intèrpret de l'Alcorà, freqüentador de la cultura àrab, turca i persa, versat en les ciències del seu temps. Les històries de la literatura en llengua àrab no són rotundes en afirmar que aquesta obra fos seva; l'atribució no és ben fonamentada perquè s'inspira en obres anteriors. Altres tractadistes creuen que es obra de Tifâchi (1184-1253), autor de *Les Délices des cœurs*, o també podria pertànyer a un altre autor: Souyoufî (1445-1505). Tres manuscrits àrabs de la Biblioteca Nacional de França (núms. 6694, 3056 i 3057) reporten el text. El número 3057 és atribuït a Ahmed e-Tifâchî com autor de l'obra, amb un títol diferent. Aquesta institució també conserva amb el número 1146 una traducció turca d'aquest tractat àrab, atribuïda a Mohamed a-Tifâchî.

La fama d'aquest llibre de teologia de l'amor, d'aquesta compilació de preceptes, de receptes mèdiques que encomana aquesta obsessió pel cos, pels perfums, per la civilització àrab, que barreja ensenyaments de Gal·lè, Hipòcrates i Aristòtil, enquadrat en un gènere literari anomenat *Adab*, és a dir, regles per formular una conducta, es va estendre per la Turquia que ara coneixem. En l'actualitat, encara que mig prohibida en el món arabomusulmà, aquesta obreta, que va servir perquè un xec ja proveye recuperés la seva juvenesa pel vigor del coit, és una obra molt popular a Turquia, que es

ven sota les mantes a molts basars de la capital. Hom l'anomena amb propietat el kamasutra turc.

El llibre es va escriure expressament a instàncies de Sélim Ier, el Cruel, famós per les seves conquestes i gestes militars, home que va sotmetre Pèrsia, Síria, el Kurdistan, Egipte, un sultà que s'havia tornat impotent i que desitjava reviuere una segona joventut. Això explicaria el títol original d'aquest llibre de consells: *Per tal que el vell retrobi el vigor de la seva juvenesa*. El llibre té dues parts. En la primera (trenta capítols) es parla del cànon de la bellesa de les dones, dels remeis per tenir la pell fina, els cabells, un alè fresc, com tenir sense desviació el coll de l'úter, de la passió de les dones pel coït, les regles en l'art del coït, els moments més propicis, sobre els instints de les dones. La segona part (trenta capítols més) anomenada "de la vigueur dans le coït", conté ensenyaments sobre els beneficis i els danys que provoca l'activitat sexual, els moments més propicis, etc. El més interessant d'aquesta segona part, que en aquesta edició no és sencera, són els capítols dedicats als remeis afrodisíacs que aquest sultà havia d'usar per rejuvenir-se: ungüents, pastes medicinals, pólvores, confitures, uncions, clisteris, gomes, sentors, supositoris, emplastres, etc. També hi ha consells per augmentar el penis dels homes, recomanacions a les dones perquè no quedin prenyades, consells per afavorir la fecunditat, remeis per reforçar el vigor durant l'acte, com homes i dones responen de manera diferent davant de la passió amorosa, etc.

Totes aquestes informacions per millorar l'atracció entre sexes, per afinar l'equilibri de les parelles, els

trobem també, en major o menor mesura, en el tractat de l'*Speculum*. El llibre d'Ibn Souleimân és un vast refregit d'obres anteriors. Per tal de rastrejar altres fonts en les quals es basen els capítols més desconeguts de l'*Speculum*, per fer les coses ben fetes, hauríem de poder consultar els tractats que aquest savi religiós confessa que va saquejar. El problema és que no hi ha traduccions angleses o franceses fiables al nostre abast. Ibn Souleimân es va basar en les obres següents: **1.** *El llibre del coït de Nihilî*; **2.** *Del casament i dels esposos de Jâhiz*; **3.** *Les esclaves cantaires d'Ibn Hâjib An-nou'mân*; **4.** *El llibre de l'explicació dels secrets de la conjunció de Souyoufî*; **5.** *El recull del plaer d'Ibn Samsamâni*; **6.** *Barjan et Janahib d'Abi Hassan al-Kabir*; **7.** *La copulació i les qüestions prèvies, varietats i instruments del coït d'Izzedine al-Massîhî*. **8.** *Guide de l'Eveillè [del desvetllat] pour la fréquentation du bien-aimé* d'Ibn Foulaïta, mor en 1331. L'*Speculum* també s'hauria de posar en relació amb *El Jardí perfumat*, manual d'erotologia àrab de Cheik Nefzaoui.

Tractant-se d'un treball de divulgació no puc ara establir un cens de totes les coincidències, testimonis, alguns més evidents que altres, que he sabut veure en una lectura ràpida de les dues obres. M'accontentaré en assenyalar els principals punt de contacte. Faig constar les pàgines consultades d'un i d'altre llibre de les quals només dono uns encapçalaments.

Textos

1. Les medicines que donen sabor e creixen [la verga] e escalfen e donen bona ador. Capítol dotze,

pàg. 76. [*Préparation pour enduire le penis juste au moment du coit... Cette préparation procure une grande volupté...76/254*] “prin gingebre e mol-lo amb mel”/ “mélanger à du miel préalablement aromatisé de gingembre”.

2. “De la noblesa de les fembres e la bellesa, és que haja en la fembra quatre coses molt negres, és a saber: lo[s] cabells, e les celles, e les pestanyes, e lo negre dels ulls. E quatre coses molt vermelles, és a saber: la color, e la llengua, e les ginyives e los llambrots...E quatre molt estretes, és a saber los forats del nas e les orelles, e la boca, e les tetes, e los peus”. [*Ce qui doit être blanc: les dents, les yeux, le teint, la raie des cheveux; ce qui doit être rouge: la langue, les lèvres, les joues, les parties génitales; ce qui doit être menu: la bouche, les seins, les chevilles, les pieds.,* pàgines 84/54].

3. “Dix que sabé per una fembra qui sabia bé los contats [les dites] dels hòmens, e són: que l’home haja bon membre e que haja la verga grossa e règea... E com és aital, pren-hi la fembra plaser” [*Ce qu’une femme désire le plus ardemment: pouvoir contempler une verge à l’érection durable et ferme...Qu’elle se mette à l’empoigner et alors tous les orifices de son corps s’entreouvrent,* pàgines 84/190].

4. “Ítem, dix que les edats de les fembes són cinc...” [*Sache encore que les femmes se répartissent en cinq genres, qui son les suivants: l’adolescente, la nubile, la jeune femme accomplie, l’entre deux âges et la femme mûre,* pàgines 80/62].

5. “E si ha o li ve algun infant entorn, pren-lo e besa-lo e abraça-lo, e juga e es deporta ab ell, e fa molt per xuflar [fer broma] [*Dans une*

réception où se trouve un enfant, elle lui consacre toute son attention et l’amuse, pàgines 82/68].

6. “E les fembres són de tres maneres: fadrina poca, e macipa, e fembra complida” [*Les dernières, qui ne sont pas encore fixés, sont: l’adolescente, la jeune femme accomplie et la femme mure,* pàgines 86/64].

7. “E d’elles n’hi ha que los ve sobte lo talent e el desig quan les foden, e d’elles n’hi ha que los ve molt tard, e d’altres que los ve molt igualment” [*L’orgasme des femmes se répartit à son tour en trois mouvements: le rapide, le lent et l’entre-deux,* pàgines 86/64].

8. “Aquell hom qui vol ser amat per la fembra cové que sia aital que sia ardits e forts e de bona paraula... e bé aparentat, e amador de les companyes, e que seguesca e fassa tot ço que a ella plaurà...” [*La femme aime que l’homme soit généreux, courageux, sincère...Il doit en outre veiller à s’entourer d’amis, ayant à coeur de les servir sans exiger en retour quelque obligation,* pàgines 79/189].

9. “E que les sues vestedures e sa boca e sa suor olen bé” [*C’est un homme... veille à une bonne hygiène, parfume son corps et ses habits,* pàgines 79/190].

Com he apuntat breument després d’haver llegit en traducció francesa, en una edició de butxaca expurgada, el tractat turc de Souleimân, un llibre de llibres, el receptari català que reivindica el desig, la pràctica sexual com un factor d’harmonia social, que alerta sobre la insatisfacció entre homes i dones, que ens ofereix consells sobre com practicar el coit, com augmentar el vigor sexual

té una clara filiació oriental, tot just esbossada. Fins que no coneguem millor la cultura àrab, aquesta tradició científica oriental, que incloïa l'erotologia com una branca de la medicina, no ens serà possible desxifrar la nòmina d'autors, les fonts, la tradició eròtica que l'anònim català va tenir en compte per escriure, en un estil més directe, algunes de les seccions d'aquest llibre, un document incòmode de com es veia i es vivia el sexe en alguns medis materials, morals i intel·lectuals al nostre país.

Pep Vila

Guia dels arxius històrics de Catalunya

Xavier Pedrals, i altres

Direcció General del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Vol. 8, Barcelona, 2007.

L'any 1982 el Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya publicava el primer volum d'una nova col·lecció titulada *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya* aplegant petites guies monogràfiques de diferents arxius, escrites de primera mà pels seus respectius responsables. Des de l'inici, en cadascuna de les guies es manté una estructura uniforme: una breu història de l'arxiu, molt necessària per comprendre l'origen dels diferents fons –de vegades veritables arxius independents– que s'hi troben aplegats; una descripció del quadre de classificació; una descripció, més o menys detallada dels seus fons; l'existència d'una biblioteca i/o hemeroteca auxiliar, tot acabant amb l'enumera-

ció d'algunes publicacions fetes amb documentació de l'arxiu.

Amb la successiva addició de nous volums, la sèrie *Guies* s'ha anat convertint en un referent indispensable per a l'investigador, tot i tenint en compte els anys que han passat des de la seva redacció, període en el qual la classificació d'alguns fons s'ha anat completant o s'hi han produït noves incorporacions. Incomprendiblement, amb l'edició del setè volum l'any 1998, dedicat monogràficament als arxius de l'església a Catalunya, la sèrie queda interrompuda. Ara, després d'un lapse de quasi una dècada, la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat s'ha decidit a reprendre l'edició de les *Guies*, tot presentant-ne el vuitè volum en el qual es recullen les guies monogràfiques de 10 arxius més, dels quals, i per primer cop, n'hi ha dos de l'Alt Empordà.

A part d'un canvi de format, aquest darrer volum continua mantenint la mateixa estructura de tota la sèrie amb la intenció, en paraules de Ramon Alberch, subdirector general d'arxius i responsable de l'edició, que "*ha de servir com una primera aproximació al coneixement del patrimoni documental català i com a pas previ cap a una descripció més exhaustiva a partir d'altres instruments de descripció com ara els inventaris i els catàlegs*".

Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà

Èrika Serna

Pàg. 43-110.

L'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE) pertany a la xarxa d'arxius de la Generalitat de

Catalunya i és de creació recent, ja que, concretament, fou inaugurat l'any 1991. Es tracta d'un arxiu obert, d'abast comarcal, que vetlla per la conservació del patrimoni documental i cultural de l'Alt Empordà. El seu fons documental s'incrementa constantment a partir de les transferències de documentació originades per ajuntaments i entitats dels diferents municipis. És, per tant, molt recomanable consultar *in situ* l'estat dels seus fons, per tal de completar i actualitzar les informacions que apareixen en aquesta guia.

Apuntem, d'entrada, un defecte d'origen en la creació d'aquest arxiu: l'arbitrària partició dels fons de l'arxiu històric de l'Ajuntament de Figueres, una part del qual es va transferir a l'ACAE mentre que una altra part restava a les dependències municipals, fet que complica la feina de l'investigador que ha de seguir les recerques en dos arxius diferents. Als fons municipals de Figueres s'hi ha afegit un total de més d'una trentena d'arxius municipals de la comarca, de molt diferent entitat, constituint el denominat *fons de l'Administració local*, base de l'ACAE. Una segona sèrie, molt relacionada amb la municipal, està constituïda pels *fons judicials*, amb documentació del Jutjat de Primera Instància i Instrucció número 3 de Figueres (1868-1967), però també amb els fons de Jutjats de Pau de diversos municipis altempordanesos. També procedent de diferents municipis hi ha la sèrie formada per la documentació de les cambres agràries locals i col·legis públics, integrada en la secció de *fons d'institucions*. Es complementa amb el *fons d'associacions i fundacions* que inclou documentació de

les prefectures locals del *Movimiento*, sindicats agrícoles locals i fons procedents de les antigues societats de socors mutus, algunes reconvertides actualment en societats recreatives.

Una sèrie que mereix un comentari diferenciat és la de *fons notariales*, que inclou manuals de les antigues notaries de Figueres (1800-1903), Castelló d'Empúries (1799-1903) i Peralada (1799-1875), però també d'altres municipis com Maçanet de Cabrenys (1806-1879), Sant Llorenç de la Muga (1800-1903) o Vilabertran (1800-1837). S'ha de dir que els protocols notariales empordanesos anteriors al segle XIX es troben dipositats a l'Arxiu Històric de Girona. D'acord amb la legislació vigent, però, cada any es transfereixen a l'ACAE els volums històrics que han acomplert cent anys i que són, per tant, lliurement consultables pels investigadors.

Completen els fons de l'ACAE la sèrie de *fons comercials i d'empreses*, diversos *fons patrimonials*, entre els que destaquem el de la família Gorgot (1245-1966), antiga propietària de l'actual Torre Galatea, diversos *fons personals* i col·leccions fàctiques de molt diversa espècie, incloent cartells, fotografies, pergamins o documentació en suport digital dels consells de guerra d'afusellats de Figueres (1939-1945).

Arxiu Municipal de Castelló
d'Empúries

Marisa Roig i Simón

Pàg. 139-170.

Tal com narra amb tot detall
Marisa Roig, la documentació gene-

rada per les institucions municipals de Castelló, des de la baixa edat mitjana, ha sofert tota classe de mutilacions i espolis com a conseqüència dels reiterats episodis bèl·lics que afectaren la vila: les guerres amb França, en especial la *Guerra Gran* (1793-95); les carlines, com el *foc de Castelló* (1874); però també la guerra civil del 1936-39, inclòs l'episodi de caiguda d'una bomba d'aviació al mateix Ajuntament. Respecte als efectes d'aquesta, però, Marisa Roig precisa: *"Tot fa pensar que la sotracció i la destrucció de documents anteriors a la guerra, que sempre han estat atribuïdes a l'artefacte explosiu, van ser intencionades"*. Antics inventaris de documents donen fe de la importància de l'Arxiu Històric de la Vila que, malgrat aquestes pèrdues, ofereix a l'estudiós un conjunt documental de gran valor històric.

El capítol 4 constitueix la part més útil d'aquesta guia per a l'investigador, ja que és on hi ha una detallada descripció dels fons de l'arxiu. La primera secció, formada pels *fons de l'Administració municipal*, constitueix el gruix de l'arxiu. Els documents més antics corresponen al Consell Municipal (1535-1799), però en nombroses sèries hi ha documentació que s'inicia als segles XVII o XVIII. La secció segona (*fons de l'Administració senyorial*) constitueix un cas a part. Formada inicialment per la documentació generada per l'antiga Cort de Batlle de Castelló, ha rebut recentment (any 2003) el dipòsit del fons documental de l'antic Comtat d'Empúries, propietat de la Fundació Casa Ducal de Medinaceli, cedit en suport microfilm per la Generalitat de

Catalunya. La descripció d'aquesta documentació, però, no es troba a la guia.

La resta de la documentació ressenyada està constituïda pels *fons judicials* (jutjat de pau, comarcal i tribunal de marina), *fons notariais* (documents solts, ja que les sèries documentals dels manuals notariais de Castelló es troben a l'Arxiu Històric de Girona i a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà), *fons religiosos*, *fons d'associacions*, *fons patrimonials i fons d'institucions*. Finalment, complementen l'arxiu algunes col·leccions especials, com les d'imatges i so, la biblioteca auxiliar i l'hemeroteca.

Marià Baig

TERRITORI, RECURSOS I PAISATGES

Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen Âge à l'Époque Moderne

Aymat Catafau (ed.)

Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 2005, 543 pàgines.

Aquesta obra coral pot ser un bon referent per a tots aquells que estiguin interessats en la recerca històrica a l'Alt Empordà. No tant perquè entre els treballs recollits i coordinats pel professor Aymat Catafau hi hagi representada la muntanya empordanesa, sinó per prendre consciència de la feina que encara hi ha per fer i que es podria dur a terme, sobre aquest punt. A continuació subratllaré aquells aspectes que d'a-

questa miscel·lània (d'una qualitat en els seus treballs prou diversa, tot s'ha de dir) podrien ser útils per assolir aquest objectiu.

1. En primer lloc, el llibre exemplifica a la perfecció la necessitat d'abordar aquestes problemàtiques des de la cooperació entre els investigadors d'un i altre vessant dels Pirineus. De fet, aquesta obra és fruit de la voluntat de diferents historiadors espanyols i francesos per constituir una xarxa comuna, que rep el nom de RESOPYR (Réseau des Pyrénées), la qual s'ha marcat com a prioritat treballar un cert nombre d'objectes d'estudi comuns, comparar els resultats obtinguts a un costat i l'altre de la frontera i copsar, en definitiva, les diferències i semblances que hi ha entre la història dels diferents territoris que integren la Serralada Pirinenca. Així, s'han encetat alguns projectes compartits, com el lèxic pastoral elaborat per Eloísa Ramírez, que podreu trobar al final del llibre, o bé, ha donat lloc a fructíferes col·laboracions entre historiadors bascos de França i Espanya (com ho demostra el treball de Delphine Brocas i Amaia Legaz que també trobareu en aquesta obra). Val la pena recordar que malgrat que les fonts estiguin disperses a un costat i l'altre de la frontera per diferents vicissituds històriques, la història que comparteixen aquests territoris és una història moltes vegades comuna, compartida.

2. Un segon aspecte que voldria destacar de l'obra és el seu gran ventall temàtic (fins i tot podreu trobar algun article d'història ambiental, com el d'Emmanuel Garnier, que versa sobre la desaparició dels

grans depredadors als Pirineus). Estructurat a partir dels diferents aprofitaments econòmics realitzats en aquests territoris de muntanya (ramaderia, explotació forestal i protoindústria), el que transmet el llibre després d'una primera lectura és l'estret vincle que uneix totes aquestes activitats. Potser aquest lligam no està prou remarcat en l'estructura que es dóna finalment al llibre, i hi ha articles que podien haver anat perfectament a un sector o altre de l'obra. En tot cas, el lector ho ha de tenir en compte quan el llegeixi i no deixar-se emportar per l'índex. També se li podria criticar que no tots aquests aprofitaments estan representats quantitativament parlant de la mateixa forma, ja que la proto-indústria només ocupa l'atenció de 3 articles, mentre que la resta (més de 10) giren al voltant de la gestió, explotació i apropiació de les pastures i boscos pirinencs. No obstant això, entre els 3 articles sobre proto-indústria, podem dir que tenim la sort de disposar d'un centrat en la producció de vidre a l'Albera. Aquest treball de Martine Camiade i Denis Fontaine posa de manifest com encara hi ha molt camí per recórrer en l'estudi dels forns de vidre, de calç o els pous de glaç existents en aquesta zona (ja sigui des de la documentació escrita o des de l'arqueologia, o a través de la combinació d'ambdues metodologies com fan els autors d'aquest treball).

3. Des del punt de vista metodològic és també una obra molt recomanable, ja que utilitza pràcticament totes les tècniques a l'abast de l'historiador per construir coneixement històric: fonts escrites

(exemplificat pel treball de Juan Utrilla i els seus col·laboradors), arqueologia (representat sobretot per l'article de Jordi Bolós) i altres tècniques més recents, com la palinologia o la pedologia, molt útils per analitzar les transformacions en el paisatge al llarg del temps. En aquest sentit, és molt recomanable l'article de Marie-Claude Bal, en tant que planteja els pros i contres d'algunes d'aquestes tècniques innovadores en el camp de la investigació històrica, i el de Ruas, Rendu i Bergeret. Un clar exemple dels bons resultats que pot proporcionar el creuament de dades extremes de diferents tècniques com les esmentades anteriorment i les tècniques tradicionals seria el treball de Véronique Izard. Aquesta autora exposa, utilitzant com a suport informació extreta d'estudis antracològics, com després de la Pesta Negra es dona una expansió de la massa forestal a causa de la disminució de la pressió antròpica, paral·lelament a una relaxació de la política forestal portada a terme pels reis de la Corona d'Aragó per tal de conservar els boscos pirinencs.

4. Pel que fa a la interrelació entre plana i muntanya a través de la transhumància, l'obra també ens ofereix valuosos exemples que s'allunyen dels esquemes rígids i estàtics provinents moltes vegades de l'antropologia. Malgrat que algun article d'aquesta obra sembla encaparrar-se en oferir-nos una visió on el canvi i la transformació brilli més aviat per la seva absència, altres com el d'Alfredo Moraza van en un sentit contrari. Primer, perquè ens demostra que, a banda de la transhumància ovina, hi va haver

altres tipus de migracions pecuàries a Espanya, com la porcina que presenta aquest autor, desenvolupada abans de l'expansió de l'ovella merina a Castella. Aquesta pràctica va quedar oculta, manllevant les paraules del mateix autor, per un mite historiogràfic que va voler presentar la transhumància vinculada a la Mesta com una pràctica ancestral, quan en realitat era un fet relativament recent. La qüestió és saber si això mateix no va succeir en les nostres contrades; ¿quantes pràctiques pecuàries d'aquest tipus no poden restar ocultes encara en la nit dels temps? La feina, doncs, consisteix a exhumar-les i exposar-les a la llum pública.

Esperem que aquesta ressenya animi als nous (i no nous, per què no?) investigadors a interessar-se més per la "muntanya" empordanesa, i que obri els ulls a la complexitat i als diferents angles des dels quals es poden plantejar aquestes problemàtiques. Una muntanya que per les seves característiques ambientals la fan molt diferent a la dels sectors més occidentals i alts de la serralada, fet que no ens ha de fer perdre de vista que els Pirineus tenen el seu punt més oriental al cap de Creus. Amb tot, no volem restar importància al pes que la plana ha tingut en la nostra comarca, però ens agradaria que s'incorporés més al discurs historiogràfic actual la presència de la muntanya i la relació socioeconòmica que aquesta va tenir (probablement) amb la plana. De ben segur que el RESOPYR acollirà a tots aquells que vulguin donar aquest pas.

Sebastià Villalón

L'Albera. Arquitectura popular i tradicional. Architecture populaire et traditionnelle

Maria Teresa Genís Armada (coordinadora)

Figueres, Consell Comarcal de l'Alt Empordà, desembre de 2007, 131 pàgines.

El paisatge empordanès i el de l'Albera en particular està farcit de construccions de pedra seca amb usos diversos. Aquestes construccions han modelat el paisatge agrari i són una mostra de com l'home ha sabut dominar el territori per a les seves finalitats quotidianes i de producció. Aquestes construccions, per bé que tenen una arrel més antiga, es van començar a escampar pel territori durant el segle XVIII amb la intensificació de l'agricultura. Ara bé, si ens aturem a pensar el treball que van haver d'esmerçar els nostres avantpassats per construir-les podrem comprovar com n'estaven d'allunyats del rendiment immediat que impera avui dia. Per a ells, aquestes construccions eren una inversió a llarg termini, en les quals no es buscava un rendiment immediat, sinó una millor comoditat en el treball, d'aquí que no només ens trobem amb terrasses i feixes, sinó que abundin les barraques per aixoplugar-se, torrents canalitzats, camins entre parets... i altres elements que sí que tenien una rendibilitat més immediata com molins, pous de neu i glaç, etc.

El Consell Comarcal ens ofereix en aquesta obra bilingüe, català i francès, un recull de sis articles, sota la coordinació de Maria Teresa Genís, que amb el punt de partida del mètode constructiu de la paret seca, fan un repàs a diferents aspectes de les construccions populars i tradicio-

nals als dos vessants de l'Albera. Són unes construccions que per habituals i quotidianes han passat desapercebudes als ulls de la crítica, però que gràcies a obres com aquesta i les que promouen els diferents autors comencen a sortir a la llum i il·lustren aquest àmbit tan poc sistematitzat. El conjunt és un resultat molt ben reeixit i perfectament il·lustrat amb unes fotografies de gran qualitat que exemplifiquen d'allò més bé tots els temes que es tracten.

En el primer article d'Arnald Plujà titulat "Els molins fariners de l'Albera marítima" es fa un repàs a tots els molins que hi havia a les rieres de Molinàs, un projecte frustrat de molí a la riera de Garbet, els molins a la riera de Sant Silvestre i de Valleta, tots de tracció hidràulica, juntament amb el molí de Pinyers, extramurs de la vila de Llançà i que era de tracció eòlica. És un repàs exhaustiu amb un bon nombre de restes identificades com a molins i un munt de dades documentals que confirmen tot allò que proposa. És una llàstima, però, que no aprofundeixi una mica sobre la vall de Portbou i aboqui més dades sobre el poblament d'aquesta abans de la fundació del poble.

El segueix un article conjunt de Martine Camiade, Jean-Pierre Lacombe-Massot i Guy Barnades que porta per nom "El 'rech dels molins' de la Roca d'Albera". En aquest s'estudia com aquest rec era un veritable sistema hidràulic del poble de la Roca, de més de 2 km de llargada, quatre molins en el seu curs i diferents basses que regulaven el cabal d'aigua. El rec, però, no només donava força als molins, també servia per a regar els horts del poble, ja

que passa entremig d'aquest, a vegades descobert i altres cobert. S'analitza perfectament la història d'aquest, com funcionava durant l'Antic Règim explotat per l'aristocràcia i el canvi que va suposar l'arribada de la Revolució Francesa, l'època industrial amb l'establiment d'una destil·leria i l'abandó definitiu dels molins fariners. L'article completa amb un quadernet central on s'explica el funcionament d'un molí hidràulic amb l'ajuda de diferents gràfics.

El tercer article està signat per Denis Fontaine i porta com a nom "Història d'una construcció: El pou de glaç de puig d'en Cabot a Sureda". Comença amb una interessant relació de l'explotació de la neu i el gel a la serra de l'Albera, amb un mapa de tots els pous de neu i de glaç, dels quals fa una definició i permet diferenciar els dos termes. Es pot veure que al costat nord va ser un negoci més lucratiu que al vessant sud, almenys si atenem al nombre de construccions d'aquest tipus. Un cop ha finalitzat aquesta introducció fa una detallada síntesi històrica perfectament documentada de la construcció i explotació del pou de glaç del puig d'en Cabot al segle XVII. A les vistes de les fotografies es pot considerar que juntament amb el pou de neu del puig Neulós són els dos més ben conservats de l'Albera.

Continua un article de Jaume Plans i Maestra amb el títol "El paisatge en pedra seca de l'Albera". En aquest article es posa de manifest la funcionalitat de les construccions amb pedra seca, que no tenen cap voluntat estètica i que és una mostra d'adaptació de l'home al medi. Analitza l'ús que es feia de les barra-

ques com a habitatge secundari, ja des de l'edat mitjana, més que com a lloc on guardar eines s'analitza tot el procés constructiu, on s'assentaven, el tipus de pedra que es feia servir... Tot seguit ens mostra qui eren els constructors d'aquestes barraques, alguns provenien d'altres zones de Catalunya i demostra l'especialització en la construcció amb paret seca en l'àmbit rural de l'Albera. L'article posa de manifest com el paisatge marjal és el propi de la zona i com aquest ha estat una manera que ha tingut l'home de dominar el territori i fer-lo apte per a usos agrícoles.

L'article que segueix de Begoña Cervera, porta per títol "Les carrerades. Patrimoni cultural, patrimoni natural? Patrimoni de tots". Davant del patrimoni natural que hom pot trobar en els parcs naturals del nord de l'Alt Empordà (Cap de Creus i l'Albera) hi ha un patrimoni cultural que a vegades no es té prou en compte, una mostra en són les carrerades, camins ramaders flanquejats de paret seca i inserits en l'entorn. N'analitza l'estatus jurídic de bé públic, juntament amb l'amplada reglamentària, en comparació amb les carrerades castellanes controlades per la Mesta i finalment es fa una descripció amb abundants exemples. Tot li serveix per donar mostra d'un itinerari molt important per a la ramaderia que unia el Ripollès amb les terres de l'Alt i el Baix Empordà. Continua amb una reflexió sobre els usos i les funcions actuals, on hi apareix a més de la funció de corredors biològics naturals, el valor historicocultural amb tot el que això comporta de beneficis pedagògics i d'acostament home-natura. Al final reflexiona de com s'han de protegir aquestes carrerades, sobretot pel

fet que un espai natural preval sobre la normativa de les vies pecuàries i cal que els municipis delimitin les vies per evitar que siguin destruïdes, moltes vegades sense mala intenció, però que quan això passa es perd un important patrimoni que beneficia el medi natural i també l'aprenentatge cultural.

El darrer article es titula "Toponímia i construccions antigues a l'Albera" i va signat per Xavier Luna-Batlle. Com el seu nom indica és un catàleg d'estudis dels noms de lloc dels dos vessants de l'Albera; precisament comença intentant posar llum sobre el topònim mateix de la serra, tot i que no dona per cert cap de les hipòtesis presentades. Continua amb una anàlisi dels noms de lloc que marcadament responen a un element constructiu: les arques, els mites de moros, cristians i altres, coves, vies de pas, castells, torres i protectors diversos... tenim al davant una interessant síntesi de toponímia de l'Albera que es basa en els estudis de l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines i que l'autor complementa amb altres fonts. En el fons aquest estudi li serveix per mostrar com un mateix pòsit cultural va donar nom a llocs i espais de tota la serra i que la partió que hi ha establert la frontera entre els estats espanyol i francès és només un accident històric recent que ha afectat poc als noms de lloc.

Fet aquest breu repàs als sis articles d'aquest llibre podem veure com compleix amb els objectius que es marcaven i com l'arquitectura popular i tradicional és un element que condiona d'allò més el paisatge actual, sigui a través de construccions més tècniques i útils com els

molins, sèquies o pous de glaç, fins a construccions més útils per al paisatge agrari com les feixes de paret seca i les barraques. Finalment un article analitza com des d'antic totes aquestes construccions han condicionant enormement la toponímia d'aquest territori. Una obra molt interessant que intenta dignificar les construccions anònimes que tanta ajuda han donat a aquells que s'han dedicat a les tasques agrícoles des d'antic.

Enric Bassegoda Pineda

Catàleg de l'Exposició "1956. L'Any de la Fred. L'Observatori Meteorològic de Girona"

Organitzada per l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà i l'Arxiu Històric de Girona.

Girona, editat pel Consell Comarcal de l'Alt Empordà, 2005, 48 pàgines.

L'any 2006 es complí el cinquantenari d'aquella extraordinària baixada de temperatures que deixà la gent atùida. Encara que sempre s'ha sentit dir que els dies més freds de l'any són els de la setmana dels barbut, a finals de gener, sant Anton Abat, sant Vicenç i sant Pau, el 1956 més aviat va ser bona la dita: "Per la Mare de Déu encandelada, grossa nevada, grossa gelada o grossa ventada".

El febrer de 1956 és recordat com un dels episodis més gèlids del segle XX a tot Europa. La baixada de temperatures fou un dels episodis més dramàtics que li ha tocat viure a l'agricultura empordanesa, només comparable amb la crisi fil·loxèrica que afectà la vinya de finals del segle

anterior, amb la presència d'una onada de fred –a l'Empordà i bona part de les comarques gironines, la fred és femení– sostinguda i molts dies de glaçada durant tot el mes de febrer, a causa de l'entrada d'aire procedent del nord d'Europa. Cal dir que la neu estava gelada, els serveis públics interromputs, les canonades trencades, dels balcons penjaven llargs caramells de gel ... Però el fet que es comentà amb més sorpresa fou que les oliveres de l'Empordà, algunes segurament mil·lenàries, van sofrir l'escomesa de la fred, es van glaçar i es van morir.

Fins a la segona meitat del segle XIX, la presència d'oliveres, o olivets, com es coneixen a l'Empordà, era una constant, des de les Alberes, a la part d'Espolla, fins a les zones més baixes de Garrigàs i Arenys d'Empordà, però el 1956 el paisatge va fer un tomb. El gener havia estat especialment suau, com una falsa primavera, i de sorpresa arribà la fred, en tres onades successives de forta intensitat. Els efectes van ser devastadors, ja que la saba dels arbres, que és aigua amb minerals, quan la temperatura baixa per sota dels dotze graus sota zero, durant moltes hores, l'aigua es gela i augmenta de volum i fa que els vasos no puguin aguantar la pressió i s'acabin trencant, com va passar aquell febrer d'ara fa poc més de cinquanta anys.

Els pagesos van tenir motiu per arrencar les oliveres, el conreu més perjudicat, perquè el preu de l'oli era molt baix i els sortia més car produir-lo que no pas comprar-lo. La gent arrencava l'olivet i hi sembrava, blat, civada i farratges. Moltes famílies hagueren de buscar-se un nou mitjà

de vida. D'altra banda, l'oferta de treball especialitzat a la ciutat i l'inici del turisme oferien noves perspectives de futur que propiciaren que molts decidissin emigrar a la ciutat. La consulta estadística de noves llicències d'obres dels municipis costaners constata amb claredat el començament de l'activitat constructora amb la contractació d'aquesta mà d'obra arribada del camp.

L'onada del fred pot ser definida com el “cop de gràcia” amb què s'inicià la transformació del paisatge agrari altempordanès. L'historiador Pere Gifre emmarca l'arrencada massiva d'oliveres dins d'un context més ampli de la crisi de l'agricultura tradicional des de finals del segle XIX, que s'agreujà més tard amb la irrupció de la mecanització de les tasques agrícoles i que sembla que encara avui no té fi.

La fred del 56 va canviar el paisatge ancestral de la Mediterrània i donà pas, inicialment, a un colpidor entorn de monyons de soques d'oliveres.

L'estudi i el coneixement d'aquest episodi que marca un canvi en l'economia i la demografia de les comarques gironines i, sobretot de l'Empordà, es pot treballar des de molts punts de vista i fent servir moltes fonts orals, gràfiques i textuals, com la documentació de l'Observatori Meteorològic de Girona, que es conserva a l'Arxiu Històric de Girona. La importància d'aquests documents rau en la gran quantitat de dades meteorològiques que aporta i en la seva regularitat i periodicitat. L'Observatori Meteorològic de Girona és el centre que aporta les dades de meteorologia més reculades i més completes de les comarques

gironines i per això la seva consulta és bàsica per estudiar la història del clima a Girona.

L'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà i l'Arxiu Històric de Girona organitzaren conjuntament una exposició, amb l'edició del corresponent catàleg, que s'inaugurà al mes de gener de 2006 a la seu del Consell Comarcal de l'Alt Empordà amb l'assistència del subdirector general d'Arxius, Sr. Ramon Alberch, entre d'altres autoritats comarcals. Distribuïda en dotze panells, s'hi aplegava un estudi comparatiu de les onades de fred del 1956 i del 2005, aquesta última com a la més freda de la darrera dècada. Estudi fet per Josep Calbó, professor titular del Departament de Física i Medi Ambient de la UdG. L'Observatori Meteorològic de Girona amb els seus fulls manuscrits d'observacions diàries, resums mensuals de precipitacions, d'hores de sol o de màximes i mínimes de temperatures, ha estat estudiat per Josep Batlló, físic i investigador de l'Observatori de l'Ebre de Roquetes a Tarragona. Una primera anàlisi dels efectes més immediats i a llarg termini a l'agricultura ha estat aportada per l'historiador Pere Gifre. Tots tres han estat els autors dels articles que formen part del catàleg que ha acompanyat l'exhibició dels panells.

Un mostreig de premsa local il·lustra aquells dies tan excepcionals, però no deixa a ningú indiferent la notícia donada per *Los Sitios* de Girona on afirmava que *“las olas de frío han sido resultado de un experimento soviético”*.

Un recull de fotografies testimonials, tant de particulars com d'institucions públiques, il·lustren molt clarament la situació viscuda aquell mes

de febrer d'ara fa 52 anys. No ha estat gens fàcil de trobar-les, ja que les càmeres fotogràfics no eren abundants i a més feia molta fred per sortir a retratar al carrer.

L'exposició i el catàleg han volgut ser a la vegada un record del fet meteorològic d'un moment determinat i dels canvis que originà a l'economia agrària de l'Empordà i una mirada a l'Observatori Meteorològic de Girona. Des que s'inaugurà ha anat itinerant per una cinquantena de pobles altempordanesos durant tres anys, així com també s'exposà a Girona, a l'Arxiu Històric de Girona, fet que palesa l'important interès que ha despertat i la bona acollida allí on s'ha exhibit.

Èrika Serna

La Costa Brava

Rosa M. Fraguell Sanbello i Carolina Martí Llambrich
Girona, «Quaderns de la Revista de Girona», núm. 129. Col. Guies, núm. 54, Ed. Diputació de Girona, juny de 2007, 96 pàgines.

Les autores del quadern són dues geògrafes de la Universitat de Girona. Tal com la defineixen elles mateixes, aquesta publicació és un recull dels aspectes que més caracteritzen la Costa Brava. Aquest espai ens evoca un munt de sensacions, que van des dels seus paisatges idíl·lics, la gastronomia, les tradicions marineres, l'olor de mar, el turisme de sol i platja i la construcció desmesurada, entre d'altres trets, que queden molt ben recollits en aquesta monografia.

Resumir la geografia i la història de la Costa Brava en gairebé un centenar de planes és tot un repte. Es tracta d'una publicació sintètica i clara en la seva exposició. Escriure sobre un tema sobre el qual s'ha generat tanta literatura i se n'han escrit moltes coses, no és fàcil. Fins i tot les autores destinen un petit apunt als estudiosos de la zona. Per tant, aquest quadern no es pot considerar una guia més de la Costa Brava.

Com si es tractés d'una escenografia, aquesta publicació vol copsar la consideració multidisciplinar del tema de la Costa Brava, que ha evolucionat en diferents camins. Tal com ens retraten les geògrafes, aquest territori que anomenem Costa Brava és el resultat d'uns determinats factors, tan naturals, com humans i les seves interrelacions. La primera part del llibre ressegueix l'origen de la marca-nom de Costa Brava i l'organització d'aquest espai. Segueix amb el medi físic i natural, resumit com si es tractessin de "quadres de la natura". La publicació continua amb una acurada descripció de la geografia humana de la zona. Les autores repassen les diferents etapes de les activitats econòmiques que s'hi han desenvolupat (la pesca, el pas del turisme artesanal a l'industrial, la indústria surotapera, etc.), el patrimoni cultural i el llegat, i d'altres trets.

Un cop analitzat el passat i el present d'aquesta zona geogràfica, la darrera part del llibre vol assentar les bases del futur de la Costa Brava. Civilitzacions i cultures han deixat empremta en aquest territori costaner en diferents moments històrics i l'han carregat de sentit, connotacions i matisos particulars. Els artistes,

principalment literats i pintors, encara que més recentment els fotògrafs i cineastes, també han sabut captar i transmetre a la resta de la societat els aspectes més íntims i profunds d'aquest paisatge.

Des del punt de vista geogràfic, tot el territori és un paisatge, i és genuïnament geogràfic com es tracta el tema en el quadern, la presència i la transformació humana del medi per tal que el territori esdevingui paisatge.

Volem destacar l'encert de la Diputació de Girona, perquè les guies prenguin color.

La lectura de la guia és molt recomanable, sobretot per aquells lectors que volen tenir una òptica i perspectiva general de la geografia i història de la Costa Brava i dels Atles dels diferents paisatges. Les autores en creen un.

Aquest és el marc global on identifiquen, caracteritzen i cartografien la diversitat paisatgística d'aquest espai.

El quadern té abundant documentació cartogràfica, bibliografia, estadística i documental. El repertori fotogràfic és complet. La combinació sèpia amb el color, la tendresa que provoca la imatge dels primers turistes i els primers autobusos i els locals típics "tablaos", etc, evoquen el lector a un imaginari recentment viscut.

Les referències bibliogràfiques no han estat oblidades per l'interès que representen, com el llibre sobre la Costa Brava d'Yvette Barbaza, entre d'altres.

Finalment, a l'última etapa del treball, les geògrafes busquen que el lector s'animi a reflexionar en la recerca d'un territori adequadament territorialitzat. Que compregui el

diàleg entre el medi físic i l'evolució de la societat. Per molts dels visitants i els habitants de la Costa Brava, aquest espai s'està convertint en visualment degradat. Les opcions futures haurien de dirigir-se a propostes orientades al restabliment d'espais, plans de gestió del paisatge.

Esmenar els errors dels models de planificació anteriors, i fer un ús més racional del territori.

Consideren que la Costa Brava és un bon lloc per viure. I que a principis del s. XXI s'hauria de tendir cap a potenciar el rescat de la identitat de les seves comunitats, important recurs econòmic per a la promoció turística dels municipis a través de la seva singularització. La resposta a aquestes demandes es traduirà en una major protecció ambiental, la recuperació de la identitat i a la revalorització d'aquest territori.

Anna Pou

Fars i senyals marítims

David Moré Aguirre

Girona, «Quaderns de la Revista de Girona», núm. 128. Col. Guies, núm. 53, Ed., Diputació de Girona, setembre de 2007, 96 pàgines.

Recomanaria aquesta monografia a tothom que volgués introduir-se en el món dels fars. Desconec el nombre de publicacions que hi ha sobre el tema, però crec que més aviat són escasses i molt científiques o poc conegudes. Aquesta guia representa una gran aportació. El seu autor és David Moré, llicenciat en història i descendent d'una nissaga de cinc generacions de faroners.

El títol del llibre *El far i altres senyals marítims* potser no és prou significatiu per estimular la lectura, ja que el lector pot pensar que es tracta d'una publicació molt tècnica, i en realitat no és així, perquè la finalitat de la guia és d'abast més didàctic i divulgatiu.

El llibre s'organitza en 41 capítols, ordenats de forma clara i concisa. En els primers, ens situa el medi natural i l'entorn. Segueix amb l'evolució històrica i tècnica dels fars i d'altres senyals marítims, com les balises, la feina de faroner, els fars de la Costa Brava, els personatges i la vida quotidiana dels torrers. Fa un repàs des del far més antic i mític com és el del Port d'Alexandria, considerada una de les meravelles del món, fins als nostres temps, el segle XXI.

Tal com ens explica Moré, els fars acostumaven a ser edificis solitaris, construïts damunt de penya-segats, sovint aquest fet ha generat una imatge d'aquests edificis associada a l'imaginari romàntic, o a la Grècia Clàssica que els atribuïen a la imatge de torres de foc al capdamunt. Les noves tecnologies i la navegació per satèl·lit han anat acabant amb la funció d'aquests grans punts lluminosos, i amb la feina dels seus habitants, els faroners. Ja no hi ha vigilants que visquin als fars. La utilitat d'aquests edificis sempre ha sigut com a punt de llum per a l'orientació marítima, relacionat amb la necessitat d'oferir senyals per situar un lloc a una certa distància. Actualment, l'autor ens fa veure que aquesta utilitat tècnica continua vigent, malgrat la transformació de la figura tradicional del faroner.

La mort dels fars ens hauria de fer reflexionar el que representa: el final d'una manera de viure i d'un

model socioeconòmic, també el final d'un model de paisatge tan característic de tota la costa.

M'ha agradat com ressegueix la que podríem anomenar "vida i miracles" dels faroners. Moré desgrana la seva vessant més humana, de fet no hem d'oblidar que és decendent d'una nissaga de cinc generacions de faroners. M'ha sorprès el capítol dedicat a l'anecdota.

Tal com confirma l'historiador, ha canviat el *modus vivendi i operandi* dels faroners i de rebot la dels fars. Abans, molts d'aquests edificis estaven pensats per tal que hi visquessin els faroners i les seves famílies. Ara, no se sap què fer amb aquests habitatges desocupats, tal com diu l'autor, els nous usos d'aquests edificis és un dels gran reptes. L'inconvenient, l'elevat cost del preu de les concessions o traspàs d'aquestes instal·lacions, fa que molts ajuntaments es mostrin reticents i desinteressats per aquests edificis. Molts fars, fruit d'aquesta situació, van patint un progressiu deteriorament, d'altres sel's dona un nou ús, passant algun d'ells a ser centres d'interpretació mediambiental o a un ús turisticocultural.

L'autor retrata molt bé el dia a dia en un far, quantes persones s'animarien a viure en aquestes condicions o precarietats? L'aïllament dels fars obligava a la construcció de camins i embarcadors en una orografia totalment accidentada. La problemàtica per fer arribar els materials de construcció, en llocs on pràcticament no hi havia accés i que avui dia es faria fàcilment amb un helicòpter. L'escassetat: manca d'aigua potable i en el subministrament de queviures. L'educació de la mainada que vivia

als fars, el mateix torrer feia de mestre als seus fills. Coses tan simples com la seguretat personal.

Pels fars de la Costa Brava han passat 223 faroners titulats d'una plaça, 23 d'ells nascuts a les comarques gironines i nascuts en poblacions del litoral i eren fills d'altres torrers. S'hauria de fer un homenatge a les dones faroneres, es poden comptar amb els dits de la mà, personalment desconeixia que hi haguessin dones que exercicin aquesta professió. En el seu temps moltes d'elles discriminades i sotmeses al buit legal de la seva professió.

Moré també apunta sobre el que avui dia anomenariem interiorisme. Qui no té en ment quan es parla d'un far les llarguíssimes i típiques escales de cargol, i les torrasses amb la lluminària i l'òptica?

Crec que l'autor, amb aquesta publicació, vol aconseguir justament l'efecte que quan veiem un far no només pensem amb els trets característics d'aquests edificis, sinó el que ha suposat per a moltes famílies i nissagues. Treballar en un far comportava una singular forma de vida. La feina, però, permetia als torrers gaudir d'una singular perspectiva de vida. L'aïllament potser seria el primer tret distintiu, i molt més en temps no gaire llunyants, quan les comunicacions eren difícils i recórrer distàncies, avui fàcilment realitzables amb cotxe, abans suposava un dia de camí.

També vol que reflexionem sobre els nous usos dels fars. La càrrega simbòlica d'aquests edificis ha generat molta literatura, i fins i tot pel·lícules que van portar als mífics de Hollywood fins al cap de Creus.

Anna Pou

Figueres, architectures i història

Joan Falgueras i Jaume Santaló

Figueres, Ajuntament de Figueres /
Brau Edicions, 2007, 187 pàgines.

En un moment oportú, mentre que a Figueres i els seus voltants es construeix per poder allotjar una futura població de 50.000 habitants i les grues d'obra defineixen la silueta de la ciutat, l'Ajuntament figuerenc ha publicat una guia del patrimoni arquitectònic de la capital empordanesa. Tal com es diu en el propòsit, el llibre vol ser "eina d'autoestima" per als figuerencs i plantejar un fil conductor per a visites turístiques. Podem agrair la iniciativa de voler documentar i presentar l'arquitectura històrica de la ciutat que avui queda amagada en mig del creixement urbanístic dels últims seixanta anys o, potser, de la nostra mirada quotidiana. Perquè els que vivim, trebalem o comprem a Figueres des de fa més temps, potser sabríem identificar alguns dels edificis o carrers més antics, encara que fos només pel seu topònim, el carrer Muralla, per exemple. Però un visitant difícilment pot saber o veure a cop d'ull que la Torre Galatea formava part d'aquesta muralla medieval i que és l'edifici més antic de Figueres. Així, la guia ajudarà a recordar o descobrir l'arquitectura de Figueres.

L'obra segueix dues funcions que es reflecteixen en la seva presentació: per una banda, la guia és un petit llibre d'història de butxaca, tan pel que fa el títol (per cert, gairebé il·legible sobre la fotografia de la portada), el disseny de la seva coberta i per a la informació que dóna en la primera part i en els apèndixs (notes biogràfiques d'arquitectes i de mestres d'o-

bres, cronologia, bibliografia). Per altra banda, les fitxes numerades d'edificis catalogats, presentades a doble pàgina amb més imatge que text i situades en un plànol al final del llibre, el converteixen en una guia pràctica per a la visita de la ciutat.

Els autors Falgueras i Santaló repassen breu –però efectivament–, la història del creixement demogràfic, socioeconòmic i, per tant, urbanístic de Figueres. Exposen que la expansió urbana fora de la vila emmurallada ja va començar en el segle XIV i així molt abans de la construcció de la fortalesa de Sant Ferran, que la visió generalitzada sol identificar com a impulsor de l'època 'daurada' de Figueres. La manca d'estudis de l'època medieval i moderna i els pocs vestigis arquitectònics que han arribat fins avui, fan que aquest temps històric és poc considerat i visible. El catàleg de fitxes ho confirma, ja que només sis de seixanta-set edificis catalogats daten d'abans del segle XIX, dos dels quals, però, són de la segona meitat del XVIII i així ja de l'època de la construcció del Castell. La importància que Figueres va obtenir al llarg del segle XIX, en l'economia empordanesa i en el camp polític i cultural català en general, i que destaca tant en la historiografia de la ciutat, és el resultat de la destrucció del patrimoni arquitectònic anterior, per donar pas a la construcció del patrimoni municipal i de les cases burgeses que avui encara estan conservades en el teixit urbà. L'Ajuntament ha identificat aquests edificis ara amb unes plaques informatives i gràcies a la guia resultarà fàcil trobar-los.

El repàs que introdueix la guia és relativament curt, però resumeix

molt bé els factors importants de la història urbana de Figueres. Els arquitectes municipals de l'època contemporània són potser els protagonistes per a les seves obres públiques que defineixen tant la imatge de la ciutat, com la Rambla, les places, el Parc Bosc. Però els autors ens recorden, que aquests arquitectes també van influir en el creixement urbà en general a través de les ordenances municipals. Evidentment, no falten els arquitectes d'obres privades, encarregades pels figuerencs i empordanesos que més s'aprofitaven de la bona economia. També es consideren els factors exteriors que modelaven la configuració de la ciutat com poden ser les grans infraestructures i el llibre destaca l'impacte de l'arribada del ferrocarril a Figueres. És interessant llegir que aquest esdeveniment va obrir un debat ciutadà fa cent quaranta anys quan en l'actualitat sembla que els canvis projectats per a l'estació de Figueres deixa una gran part de la població indiferent.

L'apartat de guia conté seixanta-set edificis presentats en format de fitxa: ordenades cronològicament, cada fitxa inclou entre cinc i set fotografies, reproduccions o reconstruccions de plànols de plantes, seccions o alçats, el nom de l'edifici i de l'arquitecte, l'adreça i l'any de la construcció. Un breu text descriu l'edifici i els seus orígens. Quan ha estat disponible, s'ha inclòs una fotografia antiga que permet comparar l'estat original de l'edifici, o del seu entorn, amb l'actual. La tria de les fotografies noves és, si més no, curiosa: s'hi han ampliat molts interiors poc il·luminats quan una perspectiva exterior

potser més ben resolta s'ha deixat en format petit que no permet veure els detalls de l'edifici. La idea d'afegir els plànols dels edificis és bona i ofereix una altra perspectiva, llàstima que la reproducció és, en molts casos, gairebé irreconeixible.

Tant el text introductorí com el catàleg arriben fins a la dècada del 1930, tot i que els autors encara informen que en endavant Figueres experimentaria "*la transformació urbanística més sobtada i radical de la seva història*" (pàg. 28). Això fa pensar que posteriorment i fins avui no s'ha construït cap edifici que es considera patrimoni. També destaca l'absència del castell de Sant Ferran i del patrimoni d'arquitectura industrial que encara té algun testimoni a la ciutat, com al barri entre l'estació actual i l'avinguda Vilallonga. En aquest sentit, els autors no concreten els criteris que han aplicat a la selecció del patrimoni presentat.

La qualitat de la introducció, però, compensa aquests petits detalls gràfics. L'equilibri entre fets històrics pròpiament dits i l'evolució i les tendències arquitectòniques són resultat de la col·laboració interdisciplinària i encertada d'un arquitecte i d'un historiador, Falgueras i Santaló, respectivament (potser s'hagués pogut incloure alguna dada bibliogràfica dels autors en el llibre). M'ha donat la sensació que darrere d'aquestes poques pàgines han retingut molta més informació i espero que en el futur poguem afegir també una monografia de la història de l'arquitectura i de l'urbanisme a Figueres a la historiografia empordanesa.

Bàrbara Schmitt

Els aiguamolls de l'Empordà. Paisatges d'aigua

Francesc Romagosa

Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, 103 pàgines.

El congrés *El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, organitzat per l'IEE i celebrat l'octubre del 2006, va permetre mostrar la diversitat d'iniciatives i projectes de recerca que, des d'àmbits i enfocaments diversos i tant dins l'àmbit amateur com acadèmic, s'estan duent a terme a propòsit del paisatge empordanès i els seus elements constitutius. Un dels investigadors que des de fa anys treballa en aquesta línia és Francesc Romagosa, geògraf, professor a l'Escola de Turisme de la Universitat Autònoma de Barcelona i autor d'una tesi doctoral –recentment presentada– en la que fa un estudi descriptiu i evolutiu dels aiguamolls de l'Empordà des d'una perspectiva geogràfica.

El seu ampli coneixement d'aquests espais s'ha recollit ara en aquest llibre, que constitueix el volum número 12 de la col·lecció *Descoberta*, destinada a la publicació de monografies sobre temes geogràfics diversos i orientada a un públic no especialista. Es tracta d'una obra divulgadora, breu i de petit format que, en paraules de l'autor, vol ser “síntesi descriptiva” i, alhora, “proposta de descoberta” d'uns paisatges –els aiguamolls– que són un dels trets definitoris i més genuïns de la plana empordanesa. Rius, estanys i llacunes, recs i senissars, closes i camps d'arròs, han constituït, tradicionalment, els elements típics de la franja costanera que s'estén des de Roses fins a Pals. “Paisatges d'ai-

gua”, els anomena l'autor; una fórmula poètica però ben ajustada a la realitat que –manllevant el títol d'una coneguda novel·la de Graham Swift– retrata la plana litoral de l'Empordà com un autèntic *país de l'aigua*.

El llibre està encapçalat per una introducció en la que es reflexiona sobre la tardana revalorització viscuda per aquests ecosistemes costaners, que no arribà fins als anys setanta i vuitanta del segle passat –precisament enguany fa vint-i-cinc anys de l'aprovació per part del Parlament de Catalunya de la llei que possibilità la protecció dels aiguamolls de l'Alt Empordà– moment en el que una bona part ja havien desaparegut sota una forta pressió urbanitzadora.

El cos del llibre es divideix en dues parts. La primera s'inicia resseguint l'evolució històrica d'aquests espais des del moment de formació de la plana empordanesa, ara fa uns 5000 anys, fins a l'actualitat; un viatge en el temps que ve marcat sobretot per l'intent secular de dessecació d'aquests espais que es remunta, com a mínim, a l'època medieval. Igualment, s'hi tracten el procés reivindicatiu i legislatiu que acabà conduint a la seva protecció actual així com la gestió que se'n fa en el present, sempre condicionada pel difícil equilibri entre la voluntat de preservació i el respecte a les activitats agràries i turístiques que s'hi porten a terme.

La segona part consisteix en una descripció sumària dels diversos espais d'aiguamolls que trobem actualment en el litoral, tant de l'Alt com del Baix Empordà, que s'acompanya d'alguns mapes i fotografies que ajuden el lector a ubicar-se. El

llibre es conclou amb un breu epíleg i una selecció bibliogràfica de publicacions referides a les zones humides empordaneses.

Una de les virtuts d'aquesta monografia és que apareix en un moment en què el debat sobre la gestió i la preservació del paisatge de l'Empordà es troba en plena ebullició arran de la polèmica generada per la construcció de grans infraestructures que estan canviant –o amenacen de fer-ho– la fisonomia de la geografia comarcal. Sens dubte, llibres com aquest poden contribuir a conèixer millor el patrimoni paisatgístic i a difondre'n el valor ambiental –però també social i turístic– que té per a la comarca i per als seus habitants. En un altre ordre de coses, és igualment remarcable que l'obra omple un cert buit entre la bibliografia dedicada als aiguamolls empordanesos en la mesura que ens n'ofereix una aproximació amena i actualitzada des de l'òptica particular del geògraf.

Una de les poques objeccions que es poden fer al llibre fa referència a l'intent, ja esmentat, d'explicar l'evolució històrica que han seguit els aiguamolls empordanesos fins al present. La manca de recerca directa, per part de l'autor, ha donat com a resultat un relat que –per bé que acceptable en les grans línies– segueix un esquema excessivament lineal i apriorístic que es construeix a través d'una sèrie de fets, referències i cronologies no suficientment fonamentats, tant a escala documental com arqueològica.

En qualsevol cas, estem davant d'un llibre que, de ben segur, contribuirà a un major gaudi i estimació per als aiguamolls i, sobretot, a difondre la idea que és necessari pre-

servar el paisatge natural en tant que aporta uns valors difícilment reemplaçables. Una idea, aquesta, que –avui més que mai– cal que tinguem ben present a l'hora de plantejar-nos i definir la comarca que volem per al present i per al futur.

Josep Colls i Comas

Fem Empordà. Economia i territori

Joan Armangué

Figueres, Brau Edicions, 2008, 158 pàgines.

La transcripció de tres conferències de Joan Armangué i disset comentaris i impressions de diferents personalitats del món polític i associatiu de la comarca sobre l'autor i les seves idees, conformen aquest llibre singular. Una edició orientada a la reflexió sobre l'impacte econòmic de les infraestructures projectades durant la darrera dècada a la comarca i, especialment, el paper de la ciutat de Figueres en l'Empordà que s'està dibuixant i projectant cap al futur.

Remarcar el paper que ha tingut l'autor durant el darrer quart de segle a la política figuerenca i al seu ajuntament del qual n'ha estat alcalde durant dotze anys, és completament sobrer. Recordar que els escrits dels polítics, en actiu o no (o no del tot), tenen una intencionalitat política, encara ho és més. Aquest n'és un exemple, ja que dues de les conferències editades foren dictades durant el darrer tram del seu mandat i la tercera n'és una conseqüència natural dins la inèrcia dels seus plantejaments urbanístics per a la capital

empordanesa, especialment pel que fa referència a la ubicació (polèmica com recorden alguns dels comentaristes) de l'estació del TAV.

En les tres conferències se'ns dibuixa un seguit d'inversions en infraestructures i plantejaments d'ordenació territorial que en alguns casos són d'execució propera i d'altres són encara en ple debat ciutadà o en fase d'estudi. En tots els casos responen a un plantejament global i tancat sobre les potencialitats econòmiques de l'Empordà pensat des del necessari lideratge de la seva capital, però també de l'equilibri entre la resta de municipis.

Però, com insinuàvem, no és un llibre només sobre economia, un àmbit, especialment el de l'estructura econòmica sobre el qual malaauradament no disposem de gaires estudis comarcals. Els que tenim comencen a ser desfasats (el darrer de 1987) i poc útils, sobretot en un món de canvi accelerat com l'actual. Precisament és sobre aquesta ràpida transformació dels condicionants i les circumstàncies que envolten l'Empordà al que Armangué pretén fer front des dels seus posicionaments ideològics. El llibre parla, doncs, de política: de propostes, d'opcions, de tries entre els diferents futurs possibles i de les conseqüències d'aquestes opcions. Com és natural, els disset comentaristes tampoc no parlen d'economia, reflexionen sobre política: proposant, matissant o donant suport a l'autor.

A partir de l'exposició dels clars plantejaments de Joan Armangué, d'un socialisme que té com a objectiu primer el foment de la creació de la riquesa per aconseguir després una igualtat d'oportunitats per a tota

la ciutadania tot estimulant la participació de la societat civil, podem entreveure els obstacles d'aquest projecte dins la Figueres real d'aquest darrer canvi de segle. Uns límits estructurals que com afirma un dels comentaristes (Pau Canaleta) està més dins de la societat figuerenca que no pas al seu exterior. L'influent i mai prou valorat i combatut centralisme gironí no seria només el causant dels problemes estructurals de la ciutat de Figueres o de l'Empordà en general. Cal buscar a l'interior de la comarca per trobar-hi les causes més profundes, el llibre, de fet la política que se'ns ofereix, ens ajuda a reflexionar-hi indirectament.

En el substrat de la política que se'ns presenta en aquestes tres conferències hi ha implícites diverses constatacions que no deixen de ser la consciència d'unes mancances i, per tant, la vocació de combatre-les. En primer terme, la manca de lideratges i sobretot de sinergies entre el món associatiu i empresarial i la societat en general, en definitiva, una escassa sintonia i consens entre els diferents àmbits de la ciutat, fet que porta a una excessiva (però imprescindible vistes les circumstàncies) intervenció de les administracions. També, una desorientació sobre els objectius col·lectius de la ciutat i el seu lloc dins la Catalunya contemporània detectable ja des de mitjan segle XX, que no acaba de lligar amb la imatge que tenim de la nostra història recent i que el poder públic no pot suplir a la pràctica, però que amb el màxim realisme i possibilisme no té més remei que intentar-ho.

No cal dir que sempre és benvingut un projecte editorial que ens

ajuda a reflexionar sobre el futur col·lectiu de la comarca. Que vingui des d'un polític que ha tingut responsabilitats de govern i, conseqüentment, perspectiva de les possibilitats de transformació de la realitat des dels instruments de l'administració, és doblement satisfactori. Però com constata el llibre, uns instruments de l'administració, sobretot els de la local, cada cop amb més dificultats d'incidència en la realitat.

Albert Testart i Guri

GUIES DE PATRIMONI

Serra de Verdera

Santi Puig Pla

Girona, Diputació de Girona, Col·lecció Guies de Patrimoni Local, 7, 2008, 171 pàgines.

Aquest nou volum de la col·lecció Guies de Patrimoni Local centrat a la serra de Verdera, també anomenada de Rodes, parteix dels pobles de Vilajuïga, Pau i Palau-saverdera per tal de donar a conèixer les singularitats més característiques d'aquesta aspra i abrupta zona. Seguint l'estructura d'aquestes guies de patrimoni local, l'autor estructura el text en diversos apartats per tal de facilitar al lector una possible recerca. En primer lloc hi ha una situació dels tres pobles en qüestió per tal d'ubicar el lector. Seguidament es desglossa l'entorn natural, en fa una síntesi històrica, d'economia i població, seguidament hi ha un apartat prou extens on s'exposa el patrimoni cultural i, finalment, s'hi recomanen quatre itineraris bàsics de

descoberta d'aquests espais. A tots aquests apartats cal destacar l'acoloriment de cadascun per tal de visualitzar amb un cop d'ull el que volem saber.

Com el seu nom ja ens indica es tracta d'una guia apta per a tots els públics que ens ajudarà a conèixer els racons més insospitats de la serra. El seu autor, Santi Puig, ha dedicat més de dos anys d'esforç per tal de sintetitzar els aspectes més rellevants d'una zona rica tant en patrimoni històric com en l'aspecte natural. Puig, professor de Filologia Catalana, té una especial cura en l'àmbit divulgador i pedagògic de l'obra. D'una manera didàctica i amena ha intentat fixar la tradició oral sense descuidar els aspectes més històrics i contrastar les dades. Gran coneixedor de la zona, Puig apropa al lector el fantàstic paisatge que s'ofereix des de la serra, plena de racons de bellesa sorprenent. Durant tot el text, l'autor no s'està de donar la seva opinió sobre determinats aspectes i donar consells per tal de preservar en el futur aquesta zona.

Vilajuïga, Pau i Palau comparteixen una mateixa configuració orogràfica, un fet indispensable que ajuda a englobar aquesta zona i compartir uns mateixos aspectes.

L'autor posa en relleu part del patrimoni cultural, destacant els monuments megalítics de la serra, acompanyats de nombroses roques amb inscultures i de l'extraordinari poblat neolític de mas Isaac.

Cal destacar també, les mostres excepcionals d'arquitectura religiosa com ara les esglésies romàniques de Sant Feliu de Vilajuïga, Sant Martí de Pau i Sant Joan de Palau-saverdera i l'ermita de Sant Onofre, que té

l'honor de presidir la portada del volum. Un altre aspecte a tenir en compte és l'acoloriment de totes les plantes dels edificis segons les fases de construcció, fet que permet al lector diferenciar cada època d'una forma entenedora. D'altra banda, cal fer especial menció a l'arquitectura militar de la zona amb el castell de Quermançó i de Verdera o els búnquers i casamates escampats per la zona detallats en el volum. Per la seva situació dominant, la serra de Verdera ha estat emprada des de l'antigor per a la defensa, control i vigilància del territori, fet que ens permet descobrir un bon nombre de castells i altres fortificacions importants escampades entre els tres pobles.

El text queda arrodonit amb els dibuixos artístics del també professor Pere Amat i el delineant i pintor Pere Hurtós.

Aquesta col·lecció és totalment recomanable tant per als entesos en excursionisme com per als que només volen anar a donar un volt tot descobrint els aspectes més rellevants de les zones trepitjades. Mereixen una especial menció els mapes, molt il·lustratius, fàcils d'entendre i molt acolorits amb notes aclaridores a peu de pàgina que faciliten la ubicació en tot moment. Les il·lustracions en color i molt variades i el vocabulari planer, però no exempt de tecnicismes, conviden el lector a descobrir cada racó d'aquesta fantàstica zona de l'Empordà. Una guia de butxaca molt completa amb una edició molt acurada.

**Rosa Maria Moret i
Guillamet**

Dues hores a... El Castell de Sant Ferran de Figueres

Joan Manuel Alfaro Guixot

Figueres, Les Fortaleses Catalanes Edicions, març de 2007, 210 pàgines.

La col·lecció *Dues hores a...* és un projecte prou ambiciós de la Fundació les Fortaleses Catalanes que s'ha decidit a realitzar una guia de cada un dels monuments que gestiona. El primer està dedicat al castell de Sant Ferran de Figueres i també ha aparegut el segon, que se centra en el castell d'Hostalric. L'objectiu es donar unes pinzellades més enllà del que hauria de ser una guia d'un monument i no arribar a ser una obra de gran erudició allunyada del gran públic, en definitiva, com el títol de la col·lecció la voluntat és que quan es llegeix i sigui com si s'haguessin estat dues hores *in situ*.

Són uns volums amb una marcada voluntat divulgativa, dividits en dues parts, una primera que se centra en la descripció del monument, amb un detall de totes les parts. En el cas de Figueres, comença amb un breu repàs històric del perquè es construí el castell i després es fa un repàs a tots els elements constructius i que marquen el que fou una fortalesa d'època moderna, així com un exhaustiu treball de nomenclatura d'aquestes parts en català, ja que a manca de tradició militar autòctona hi ha una manca de vocabulari considerable. Les descripcions estan acompanyades d'il·lustracions, gràfics i esquemes dels elements defensius i ofensius, així com els diferents usos que es van donar a aquestes dependències durant la història, des d'una fortalesa militar pròpiament dita, a un penal fins arribar als nostres dies

quan el castell té diversos usos. Algunes d'aquestes fotografies són antigues i mostren elements que avui dia ja no es conserven.

La segona part ressegueix la història del castell de Sant Ferran també amb una voluntat divulgativa, sense entrar en massa detalls tècnics. Aquestes notes històriques es basen en textos d'època i el que relaten serveix d'il·lustració de la història en majúscules que es pot trobar en qualsevol manual. Els documents que podem trobar, alguns transcrits en totalitat, són cartes enviades per protagonistes de fets diversos de la història, llegendes orals recollides en obres antigues d'historiadors locals, documents jurídics... Es parla des de la Guerra Gran i l'apel·latiu de *Belle inutile* que es va guanyar la fortalesa per rendir-se sense presentar batalla a les tropes de la Convenció francesa, fins al final de l'ús exclusivament militar, passant per la important època en què el Castell fou un penal i l'efecte que aquest va tenir sobre la societat de Figueres.

El fet d'usar fonts d'època dóna una nova dimensió al relat històric que el fa molt viu, entenedor i apte per a tots els públics. Però per un altre costat deixa molts aspectes històrics sense aprofundir-los i només explicats a partir d'aquestes fonts que a vegades deuen molt a qui les va escriure o a ser un producte de la seva època. Per sort, l'autor ens assessorava contínuament de com llegir-les i evita que caiguem en aquests errors.

Tanca l'obra un glossari de termes arquitectònics degudament definits i il·lustrats, amb un esquema de tots els elements que es poden trobar a la fortalesa. Com ja s'ha dit, aquest

glossari és d'allò més útil en dues vessants, una perquè ens dóna una visió del monument en conjunt i una altra més important és que dóna un vocabulari i les claus per interpretar-lo en una llengua que està mancada de tradició de molts d'aquests termes.

En conjunt ens trobem amb una interessant obra de divulgació arquitectònica centrada en termes militars bàsicament d'època moderna així com de divulgació de la història d'un monument que tot i ser d'allò més proper continua essent un desconegut per a una gran majoria de la gent.

Enric Bassegoda Pineda

El caminante de Empúries

Carlos Garrido

Barcelona, Terra Incògnita, José J. de Olañeta, Editor, 2006, 237 pàgines.

El 2006, José J. de Olañeta, Editor, en la sèrie Terra Incògnita, va reeditar un llibre de Carlos Garrido que ja havia estat publicat per Península l'any 2000. En la nova edició, al text s'hi afegeix un plec de fotografies del jaciment, fetes pel mateix autor.

El recorregut que presenta el llibre és, podríem dir, el que fa una persona interessada en les restes de l'antiga ciutat, guia en mà, per anar trobant i reconeixent les diferents parts principals i monuments. Però també és una evocació a totes les etapes de la vida que s'havia desenvolupat en aquest entorn i que podem arribar a intuir entre els vestigis. Com planteja el mateix autor: "*Este libro describe la Empúries visible y monumental*

con la intención de llegar a otra, guardada por la arena, y que se corresponde con la arquitectura secreta de la memoria.”

El caminante de Empúries és també un llibre de viatge a la memòria de la infantesa, al marc que havia impressionat les pupil·les d'un nen, als records misteriosos i idealitzats d'estàtues, tombes i carrers deserts, als colors, a les aromes i als paisatges. Un nen que, com mostra la primera fotografia, venia a passejar per les ruïnes acompanyat per la seva mare.

El recorregut que es proposa és històric i alhora topogràfic. Comença per Sant Martí d'Empúries, solar on es va produir la fundació de la *Palaià Polis*, ciutat vella d'Empúries, per la ciutat de terra ferma o Neàpolis, per la fundació de la ciutat romana fins a l'època paleocristina i visigoda.

La descripció més purament topogràfica de l'entorn geogràfic i de les restes es combina amb els esdeveniments històrics més transcendents com ara el desembarcament de Gneu Corneli Escipió en el marc de la Segona Guerra Púnica; l'arribada de Marc Porci Cató per tallar la sublevació del poblament indígena i la consegüent batalla d'Empúries, que va suposar la desfeta de la resistència ibera i la imposició del model romà; la difusió del primer cristianisme amb l'arribada de Fèlix l'Àfrica al port emporità. Tot plegat abona el mite d'Empúries com ideal mediterrani, la ciutat grega i romana que fou el punt d'entrada de les més grans transformacions del territori, materials i espirituals, l'herència de la qual ha forjat el caràcter actual de l'Empordà i dels habitants d'aquest país.

Carlos Garrido és un periodista i escriptor que s'ha dedicat a escriure sobre temes de divulgació arqueològica i reportatges sobre l'antiguitat i, com a tal, es documenta. En parlar de la zona dels santuaris adverteix: *“Una de las asigturas pendientes del hombre actual es comprender el paganismo de sus antepasados. A causa de la herencia cristiana, el mundo de los dioses grecorromanos parece una torpe caricatura. Pasiones, celos, enredos de vodevil olímpico, como si hubiera sido una religión falsa y degenerada. Pero se trata de una visión intencionadamente errónea. El plimorfismo teológico de los antiguos también hundía sus raíces en la espiritualidad. Y a su manera, por medio de los símbolos y las genealogías, intentaba conciliar el ámbito humano con un orden cósmico y totalizador. En ocasiones más cercano a nosotros que los planteamientos absolutistas llegados de Oriente.”*

No només descriu, sinó que també és capaç d'imaginar i fer reviure escenes. Possiblement, les més interessants, d'aquest llibre són les que dedica a recrear l'ambient que es vivia en el recinte sagrat que acollia els qui visitaven Asclepi: *“El sacerdote salió del templo, dirigiéndose a la puerta del recinto. Era la hora de las admisiones. Cuatro personas esperaban pacientemente, sentadas en las escaleras, con sus presentes y coronas. El primero era un hombre adulto, con barba y una pierna vendada. Llevaba un abanico en forma de ala de pájaro, y con él intentaba refrescarse una herida seguramente infectada. La segunda era una mujer delgada de carnes y con la mirada hundida. Le seguía un*

padre con su hijo, pálido y demacrado. Y por último un joven con un ojo tumefacto, que intentaba cubrirse con una venda.”

És un viatge solitari, meditat, motivat pel retorn a un escenari de la infantesa, però entretant, separat per una vida viscuda, un escenari de ruïna i abandonament, però on bateguen els milers de vides que el van poblar, un itinerari ple de reflexions existencialistes, que lluny de dur a la desesperació davant la fugacitat del temps i de la vida, aconseguen confortar interiorment l'autor i confiem que també al lector.

Joaquim Tremoleda

Peralada, talaia entre l'Albera i el mar. Peralada –Mollet de Peralada– Pedret i Marzà

Inés Padrosa i Joan Padern

Guies de Patrimoni Local, 6, Diputació de Girona, Girona, 2007, 198 pàgines.

Sisè volum de les Guies de Patrimoni Local que edita la Diputació de Girona i que agrupa tres municipis. Aquest espai geogràfic, que limita amb els pobles de la serra de Verdera per llevant, amb Castelló d'Empúries, Fortià i Vilasacra pel sud, tenint en compte que engloba també l'antic municipi de Vilanova de la Muga, amb la plana per ponent i els pobles que ocupen els primers contraforts de l'Albera pel nord, és reduït però és tan divers que participa de zones d'aiguamoll, de plana conreable, de garriga, de muntanya baixa, etc., la qual cosa ha permès a Joan Padern distingir diver-

ses unitats de paisatge que s'han concretat en vuit dominis paisatgístics. Aquest grau de caracterització i localització de la diversitat natural aporta un gran valor a l'estudi.

Les parts següents, que devem a Inés Padrosa, seguint l'esquema de la col·lecció, ens introdueixen en la història, l'economia i la població i es centren especialment en el patrimoni cultural de la zona, com a part principal de la guia.

La història d'aquesta àrea està marcada històricament pel fet d'haver estat el centre del comtat carolingi de Peralada, que s'estenia entre l'Albera i el mar, la via Augusta per l'est i la divisòria amb el comtat d'Empúries, que es trobava en la línia interfluvial entre la Muga i el Fluvià. La concessió dels drets d'administració d'aquests territoris per part de la monarquia carolíngia primer i la voluntat de fer aquests drets hereditaris van consolidar les famílies comtals d'Empúries-Peralada. De la mateixa manera, el nomenament de vescomtes dins l'àmbit comtal segueix també la via de consolidar els seus drets feudals i d'establir una línia hereditària que, ben aviat, es vinculava a la família dels Rocabertí. Tots els nuclis, Mollet, Pedret, Marzà, Vilanova i Peralada, apareixen esmentats en dates anteriors a l'any 1000. Aquest darrer neix a redós d'una fortificació, del Castro Tolon (*in comitatu Petralatense, in suburbio castro Tholone*).

L'evolució d'època medieval portarà la capitalitat del comtat d'Empúries a Castelló, en detriment de Sant Martí d'Empúries, la qual cosa provocarà rivalitats amb Peralada, que compta amb la figura de Ramon Muntaner, i una època de

puixança que es veurà estroncada per l'incendi de la vila en el marc de la invasió francesa de Felip l'Ardit el 1295. Des de l'època moderna fins a inicis del segle XX, Peralada i els altres pobles segueixen les seves vicissituds a remolc de la política espanyola, amb l'agreujaent de trobar-se en terra de frontera. Després del creixement del segle XVIII es van succeir tots els conflictes bèl·lic amb els francesos, fins a la invasió de la comarca ara fa dos-cents anys per part dels napoleònides.

Als anys 20 del segle passat, la compra del castell de Peralada per part de Miquel Mateu canvià la vinculació de la nissaga dels Rocabertí amb la d'un personatge de la burgesia barcelonina, ben relacionat amb la reialesa, l'església i, posteriorment, amb el règim franquista, la qual cosa encaminà la projecció actual de Peralada. Amb la guerra civil, l'any 1938, el castell fou expropiat i s'hi va instal·lar la plana major de l'exèrcit republicà.

Encara avui hi ha temes polèmics a la zona com és el de la ubicació de l'abocador comarcal al terme de Pedret i Marçà.

En l'aspecte econòmic, la tradició agrícola i ramadera s'ha orientat cap a la viticultura i un pes important en el sector serveis i lleure pel que fa a Peralada. La població d'aquesta àrea, que avui és propera als 2.000 habitants, ha tingut les oscil·lacions que han seguit els avatars de la història. Després del creixement demogràfic del segle XVIII hi hagué un descens durant el segle XIX i XX motivat per males collites, els conflictes armats i l'èxode del camp. Només a partir del 2000 s'ha estabilitzat la població i experimenta un

lent ascens. Tot i així, són poblacions amb poca immigració i amb la franja de la tercera edat en augment.

La part central de la guia, destinada al patrimoni, s'inicia amb un repàs a l'arqueologia, que fins fa poc tenia com element més important una necròpolis d'incineració de la primera edat del ferro trobada als jardins del castell. Darrerament, però, l'arqueologia del nucli de Peralada ha destacat l'existència d'un poblat ibèric i l'estructura del nucli medieval.

Del patrimoni arquitectònic es destaquen els nombrosos edificis religiosos de la zona. Hi ha edificis romànics com el Sepulcre de Peralada, Sant Esteve de Pedret, la capella de Sant Nazari de les Olives, el claustre de Sant Domènec o les pintures romàniques de Santa Eulàlia de Vilanova de la Muga, i també cal destacar els convents del nucli de Peralada, el de Sant Domènec, el de sant Bartomeu, el convent del Carme, a més de l'església de Sant Martí. En arquitectura militar, els nuclis de Vilanova, Marçà i Peralada tenien recintes emmurallats, però també hi ha el castell de Vallgornera i el de Vilanova, popularment el Mas de les Torres.

En arquitectura civil es destaquen el castell de Peralada, que si bé és originari del segle XIV s'hi ha fet un munt de reformes que l'han portat a l'aspecte actual, els casals gòtics de la plaça Gran i la casa Avinyó, la casa del Marquès i can Bonal del nucli de Peralada, però també els masos del seu terme i dels de Vilanova i de Mollet.

El patrimoni artístic propi del poble de Peralada es concentra a les estances del Centre de Turisme Cultural Sant Domènec, inaugurat el 2001 com a museu municipal i ofici-

na de turisme, entre altres amb peces procedents de les excavacions; les peces d'art litúrgic es troben a l'església de Sant Martí de Peralada. Les col·leccions del castell de Peralada i de la biblioteca apleguen peces i sèries de gran valor, producte de les adquisicions de Miquel Mateu, encara que no són de procedència local.

La cultura popular recull allò que en podem dir el patrimoni intangible. Els autors destaquen, a més de les festes més tradicionals, la processó dels Dolors de Peralada, les festes agrícoles de les Espigues i la de la Tramuntana o la de la Verema, que fou introduïda l'any 1961, amb participació de les cooperatives de la zona, tot i que es va acabar el 1974. Es recull també un passatge sobre la figura de Na Mercadera de Peralada, narrat pel cronista Ramon Muntaner. Es destaquen les activitats d'oci i lleure que es realitzen a l'entorn del castell de Peralada com el Casino o el Festival Internacional de Música. La part de la cultura acaba amb el recull de personatges vinculats a la cultura de la zona on, a més del ja citats Ramon Muntaner o Miquel Mateu, cal valorar especialment la gran tradició de músics i compositors peraladencs.

Aquesta guia, en definitiva, presenta el patrimoni d'un territori en el qual Peralada té un pes molt important, per la seva significació històrica i pels actuals serveis que avui proporciona, des del casino i les caves fins al camp de golf que hi ha en el seu terme. Si ens fixem només en Peralada, potser trobem un pes excessiu del complex format al voltant del castell enfront el poble. Malgrat això, Joan Padern i Inés Padrosa ens ofereixen una completa

visió, passada pel filtre particular dels dibuixos de Miquel Padrosa, d'una zona petita, però amb una complexitat sovint insospitada.

Anna Roure

El cap de Creus. Cadaqués, Roses, el Port de la Selva, la Selva de Mar
Estela Illa, Marta Pi i Anna Maria Puig

Girona, Diputació de Girona, 2006, 181 pàgines.

Quarta entrega de la col·lecció Guia de Patrimoni Local que edita la Diputació de Girona, una sèrie dirigida per l'historiador empordanès Joaquim Tremoleda.

Existeixen pocs indrets de les comarques gironines que siguin tan coneguts –almenys, aparentment– com el cap de Creus. Tothom sabria situar aquest tros d'Empordà en un mapa i, qui més qui menys, el podria relacionar amb icones ben definides de l'imaginari col·lectiu com, per exemple, Cadaqués. I poca cosa més, malauradament: d'una manera general els coneixements comuns –consuetudinaris, podríem dir-ne– s'acabarien aquí. És una paradoxa ben curiosa, però no per això menys certa, a pesar que en els darrers anys els esforços investigador i divulgador, tanmateix, han estat nombrosos. Només cal recordar les aportacions d'Arnald Plujà, ja sigui en forma de diccionari de tall enciclopèdic, ja sigui com a aplec o guia d'itineraris d'interès, rumiats per trepitjar de dalt a baix tots els racons del cap de Creus.

En primer lloc, cal destacar la cura amb què s'edita aquesta col·lec-

ció i que, en conseqüència, també se'n beneficia aquest llibre.

Però, ultra la forma, hi ha alguna cosa més que fa que el treball de les autores desemboqui en una obra que va més enllà del que s'espera d'una guia convencional. Sens dubte la contundència de l'organització de la guia és un argument innegable. La divisió temàtica en cinc grans blocs (Situació, Entorn Natural, Síntesi Històrica i Econòmica, Patrimoni Natural i, finalment, Itineraris) permeten, d'una banda, satisfer els interessos i les curiositats de pràcticament qualsevol lector i, en segon lloc, dibuixar en profunditat una panoràmica del cap de Creus veritablement rica i complexa. El territori és abordat no només com un espai físic dotat d'unes capacitats biològiconaturalistes i estètiques inqüestionables que, d'altra banda, és el que habitualment més s'ha destacat, sinó que un dels mèrits de les autores ha estat vestir aquest espai, aquest territori, de persones. És a dir, aquesta guia no només funciona per passejar pel cap de Creus amunt i avall, sinó que també permet fer-ho endavant i endarrere, en el temps. Les informacions i les dades que s'hi ofereixen, a més de precises i pertinents, permeten al visitant entendre el perquè de les coses: per què les poblacions són com són, per què s'hi han desenvolupat determinats cultius i quina fesomia ha donat a l'espai agrícola, per què les solucions econòmiques han estat unes i no unes altres, etc.

El cap de Creus no és només un espai físic inert, a la manera com se l'ha considerat habitualment: ara catalogat de mític, adés de còsmic,

sempre mític, però buit. Entendre els principals processos històrics que s'hi ha desenvolupat, conèixer les aventures i les desventures dels seus principals personatges o entendre les seves festes i cerimònies són, només, algunes de les claus necessàries per endinsar-se pel territori, per trepitjar-lo. En aquest sentit, aquesta guia és un instrument que inicia el seu valor d'ús molt abans de calçar-nos les espadenyes. Amb aquesta guia es dota de contingut humà l'espai geogràfic, se'l desmitifica i se'l retorna a la realitat. Les coses són així, per molt que calgui construir identitats que ens defineixin.

Josep M. Barris Ruset

FOTOGRAFIA I ARTS

L'Escala. Imatges de tres segles

Lurdes Boix i Lluís Roura

L'Escala, Brau Edicions, 2007, 3a edició, 356 pàgines.

El canvi de segle i l'entrada en el XXI va propiciar l'aparició d'uns tipus d'obres de reculls fotogràfics locals amb molt bona acollida per part del públic, moment també marcat per l'important creixement de l'interès pel món de la història de la fotografia més propera, tant de tipus familiar com de temàtica local. En el cas de la població de l'Escala fou a la tardor del 2002 en què aparegué un volum de grans dimensions i pes –tres quilos de paper– que el fa poc manejable, però encara que a primer cop d'ull sembla un simple recull de fotos antigues, fruit d'una recerca seriosa d'anys i d'anàlisi i treball

acurat, és també a la vegada un llibre d'història local. Hi ha retratada la transformació del territori, amb l'esforç tant públic com privat, que ajuda a entendre com s'ha arribat a la fesonomia del nostre temps.

Amb l'aparença d'un llibre que qualificaríem de típicament institucional, en el sentit de ser una d'aquelles publicacions molt ben acabades, amb un bon paper i cobertes gruixudes, s'amaga un recorregut a través d'imatges de la memòria històrica de l'Escala, però que va més enllà d'un recull fotogràfic, ja que a la vegada aplega un catàleg de paisatges del pintor afincat allí, Lluís Roura. Traduït paral·lelament a quatre idiomes –català, castellà, francès i anglès– atesa la demanda d'un municipi turístic que vol apropar el passat col·lectiu a tots els nouvinguts, afincats tot l'any o de cap de setmana, s'estructura l'obra en dos grans apartats: el recull gràfic de 423 fotografies (1895-2001) i una visió pictòrica antològica de l'Escala del pintor Lluís Roura (1959-2002) tant del municipi com de l'entorn del terme. Clou el volum una presentació molt personal de la biografia dels dos autors, amb la incorporació de l'àlbum familiar de cadascun d'ells com a cicle de vida, a més d'una invitació final per poder col·locar totes les millors fotografies personals de cada lector. Aquesta fórmula novedosa ha funcionat, ja que l'edició consultada és la tercera des que va aparèixer a la tardor del 2002.

La voluntat de recuperació de la memòria immediata ha estat una constant en els plantejaments de nombrosos ajuntaments des de l'etapa democràtica. El desig de superar

l'oblit i la desmemòria ha esperonat nombroses iniciatives des de diferents nivells, a més de crear i potenciar una identitat de cada poble. Aquesta recuperació del passat històric més proper a través d'imatges no sempre és una tasca fàcil, ja que la pèrdua d'un material tan fràgil ha estat freqüent, encara que el cas de l'Escala ha estat prou diferent, ja que són dipositaris de valuosos fons documentals de material gràfic de fotògrafs podríem qualificar "de luxe", ja que a més de ser detentors de documents gràfics testimonials combinen un vessant artístic important i que la tria d'imatges del llibre ha sabut recollir. És un tòpic que una imatge val més que mil paraules, però la vàlua artística de les fotografies i plaques de vidre conservades dels fotògrafs i retratistes Josep Esquirol, Joan Lassús i el britànic Vernon Richards de l'Escala realment ho corroboren així. També hi ha col·laboracions d'altres fotògrafs, però amb una participació molt menor.

El llibre proposa al lector un recorregut temàtic seguint un ordre cronològic, amb un repàs de l'activitat econòmica principal del poble, els oficis relacionats amb la mar i la pesca en sentit ampli, amb imatges de gran força estètica, en blanc i negre, on surten retratats tot tipus de barques –bous i llaguts palangrers, sardinals–, el comerç de cabotatge, la salaó d'anxoves, amb un grup de caps d'estudi de pescadors, a més de feines agrícoles a diferents masos del municipi, la portada de l'aigua potable, imatges de l'església i de la vida parroquial, i, com no podia faltar, les excavacions a Empúries, els primers turistes, les diferents festes i els entreteniments

lúdics; moments històrics importants de l'última guerra civil, i els llargs anys del franquisme; hi ha un apartat de les últimes dècades on es denuncia gràficament els canvis urbanístics que ha patit l'Escala amb imatges prou il·lustratives de l'excés constructiu per tot el terme; l'arribada de la democràcia i, el 1992, la flama olímpica al port d'Empúries, per tancar el recorregut amb algunes panoràmiques del municipi i una sèrie dedicada als celatges que esdevenen art, tal com titula el pintor Roura un conjunt de vuit fotografies en color fetes per ell mateix. A continuació, com a un apartat diferenciats, es recullen la reproducció de tota l'obra d'en Lluís Roura sobre l'Escala, des d'uns primers dibuixos de quan tenia setze anys fins l'últim treball fet abans d'entrar el llibre a impremta –la columna emporitana situada a la rotonda del Camp dels Pilans– que sumen unes cinquanta obres reproduïdes, moltes procedents de col·leccions particulars.

Com a homenatge al gran valor testimonial que representa la fotografia per a tothom com a retenidor del temps en una fracció de segons, el llibre ens convida a afegir al final les imatges que resumirien la nostra vida.

Encara que el material gràfic de l'Escala ja editat ha estat prou nombros –cal recordar les nombroses carpetes monogràfiques editades des de l'Arxiu Municipal–, cap obra fins ara no ha sabut aplegar una visió de conjunt de tot el ric patrimoni fotogràfic local, i que alhora ha pogut posar a l'abast dels interessats poc més d'un segle del passat escalenc.

Èrika Serna

Catàleg de l'exposició “Josep Maria Cañellas (Reus 1856 - París 1902). Photographie des Artistes”

Figueres, edita: Consorci del Museu de l'Empordà i Triangle Postals. Desembre de 2005, 244 pàgines.

La descoberta d'aquest fotògraf té lloc el 1999 quan Jaume Santaló i Anna Capella preparaven l'exposició “Figueres 1900-1936. Imatge i Història de la Catalunya Republicana” quan es troben davant de cinc àlbums que comprenen 555 fotografies de gran qualitat que retraten la comarca de l'Alt Empordà. Des d'aquell moment comença un treball de recerca que culminarà amb una exposició i un catàleg. La tasca durant aquests anys va consistir a esbrinar i documentar el treball i la vida de Josep M. Cañellas, l'autor de les 555 fotografies. Val a dir que les fotografies dels Àlbums Rubaudonadeu –sota aquest nom es coneixen ja que va ser un encàrrec del republicà Josep Rubaudonadeu (Figueres 1841-Madrid 1916) que per aquells anys estava instal·lat a París– ja s'havien utilitzat per a il·lustrar monografies històriques de temàtica empordanesa. El personatge va anar creixent a mesura que avançava la recerca, es va contactar amb un especialista en fotografia, Pep Parer, fotògraf, professor i col·laborador de l'Arxiu Històric de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya, que va aportar en primer lloc una valoració tècnica, a més de suggerir la importància de les imatges dins la història de la fotografia a Catalunya i a Espanya, cosa que queda reflectida en l'aportació que realitza per al catàleg amb l'assaig: “Els Àlbums de vistes i paisatges a l'Espanya del segle XIX: Josep Maria

Cañellas i els 'Àlbums Rubaudonadeu' (1888-1889)".

L'interès pel fotògraf i la seva obra va portar a realitzar un treball d'aproximació biogràfica que va des de Reus, ciutat natal, fins a París, on se sap que entre 1885 i 1902 hi va tenir dos tallers, ara bé, hi ha un buit de l'etapa anterior; anys de joventut i aprenentatge, de cop el trobem instal·lat a París realitzant estudis fotogràfics per a artistes de renom com August Rodin, Santiago Russiñol, Ignacio Zuloaga o Josep Lluís Pellicer, entre d'altres que utilitzen les seves imatges per ajudar-se en el seu treball. De la seva relació amb els artistes afincats a París es destaca la relació amb la colònia espanyola establerta a la ciutat, que entre ells de ben segur s'hi troba el polític figuerenc Josep Rubaudonadeu. Els comissaris de l'exposició, Anna Capella i Jaume Santaló, aprofundeixen sobre aquest aspecte en el catàleg: "JMC i els artistes".

El conjunt de l'obra de Cañellas consta d'acadèmies, d'estudis de nus infantils i femenins, instantànies de carrer i vistes i paisatges entre les que s'inclouen les que comprenen l'Àlbum Rubaudonadeu. Tot aquest conjunt d'imatges, unes 6.421, segons la numeració que el mateix autor utilitzava per classificar les fotografies per temes i que correspon a la numeració més extrema, que ha servit per a elaborar una datació de totes les fotografies fins ara conegudes de l'artista que provenen de col·leccions privades, i d'institucions i d'arxius de procedència diversa; Figueres, Peralada, Londres, París, Barcelona, Reus i Madrid, les quals s'han reproduït en el catàleg i es van poder veure durant els dos mesos que

va durar l'exposició, del 17 de desembre de 2005 al 26 de febrer de 2006, a la sala d'exposicions temporal del Museu de l'Empordà, de Figueres.

La mort prematura del fotògraf, en el moment àlgid de la seva carrera, podria ser una de les causes de la desconeixença de l'autor —entre d'altres causes que ara no analitzarem— i fins i tot l'anonimat, el seu nom no apareix en els llibres d'història de la fotografia del segle XIX, encara que moltes vegades han aparegut fotografies seves en llibres sense indicar-ne l'autoria, és clar que no es coneixia, i és per aquest motiu que en aquest catàleg s'hi pot llegir un text de l'especialista en la matèria Ken Jacobson que en el seu assaig; "La importància de J. M. Cañellas dins la Història de la Fotografia", on situa Cañellas com un fotògraf important dins la petita història de la fotografia.

Per acabar hem de dir que el catàleg recull una catalogació acurada de les fotografies localitzades, a més d'ésser un magnífic llibre per a conèixer la trajectòria d'aquesta disciplina artística durant els seus primers anys de vida a través de l'obra de Josep M. Cañellas el qual va contribuir de forma exemplar al seu desenvolupament.

Laia Rocamora

Àlbum 1888-2005. Dues visions de l'Empordà

Diversos autors

Figueres, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de Girona. Delegació Alt Empordà, 2006, 336 pàgines.

Les narracions històriques no sempre es construeixen amb paraules. La imatge ha jugat des de temps remots un paper fonamental en la formulació d'una determinada visió del passat. Sovint amb una capacitat de penetració social i d'influència popular molt més gran que qualsevol discurs articulat en un text. Un relleu en una església o una pintura en un palau, per posar dos exemples, han estat tradicionalment icones que han vehiculat elements de significació per a diferents grups socials en les seves relacions quotidianes, tant de dominació, de submissió, de control o, senzillament, de diversió.

La fotografia, producte resultant de les transformacions tècniques del segle XIX, suposa un salt endavant molt important en la forma d'observar la realitat i, per descomptat, de mostrar-la. De narrar-la, doncs. Aquesta nova tècnica, nascuda per i per a unes minories, però que ha arribat a popularitzar-se tant durant tot el segle XX que gairebé és un dels elements que identifica la contemporaneïtat, és la protagonista principal d'un llibre (d'un àlbum) que ajuda com pocs a reflexionar sobre l'evolució de la comarca altempordanesa durant el darrer segle i escaig.

Un llibre que suposa un gran esforç editorial, meticulosament presentat amb l'objectiu de no desmerèixer gràficament les seves intencionalitats últimes: bastir un recorregut obert al lector-observador sobre el pas del temps al territori en tota la seva complexitat i mostrar, al mateix temps, dos lèxics fotogràfics diferents allunyats en els anys, però idèntics en la intencionalitat.

Disposar d'un fons com l'Àlbum Rubaudonadeu, 550 fotografies de

Figueres i el seu partit judicial de 1888-89, producte resultat d'una reeixida combinació entre mecenatge i art, és un privilegi que poques contrades disposen. Un document històric que Jaume Santaló, un dels autors dels textos que acompanyen les fotografies, situa en el seu precís context polític, econòmic i cultural. L'historiador, coneixedor de la societat figuerenca de finals del XIX i de l'obra artística de Josep Maria Cañellas, autor de les fotografies de l'Àlbum, repassa sumàriament, però de forma exhaustiva, el perquè i el com d'aquest conjunt gràfic. Amb els seus comentaris de la situació empordanesa durant la dècada de 1890 donarà als lectors moderns les pistes per llegir correctament les fotografies de fa més d'un segle: les subjectivitats que hi ha darrere les temàtiques fotografiades, la seva pròpia tria i el suposat o no realisme. Una anàlisi que completa Josep Algans amb un breu estudi sobre la recepció a l'Empordà de la tècnica de la fotografia durant aquells anys i Joan Cos amb un sobre els itineraris-excursions que Cañellas realitzà per fer l'Àlbum, una mostra pràctica de les infraestructures de comunicació del moment.

Així, aquesta gramàtica històrica que ens cal com a lectors del segle XXI, no és necessària per analitzar el segon conjunt de fotografies actuals (2004-05), les realitzades per Francesc Guillaumet. El contrast, el volgut contrast entre dos mons i dues formes d'observar un mateix territori, és precisament el valor reflexiu d'aquest llibre que parteix d'una magnífica iniciativa del Col·legi d'Arquitectes. Una reflexió que acaba essent més un procés individual i particular que no un missatge

tancat i unidireccional. Tot i que la base de partida és un territori molt concret, únic i identificable, l'Empordà, la seva vivència i els seus significats són múltiples. Per tant, individualitzables per cada lector.

Jaume Guillaumet, amb les pàgines dedicades a les lletres i els paisatges de l'Empordà, ens aporta els elements bàsics per demostrar com s'han anat formant les múltiples imatges de la comarca. Un recorregut literari que s'inicia a mitjan segle XIX, just abans del treball de Cañellas, amb poetes com ara Anicet de Pagès i que arriba als nostres dies sota fórmules ben diverses com l'assaig o la narració.

Serà a través dels artistes, en aquest cas dels escriptors, però també podríem dir el mateix dels pintors, que es va creant una imatge pròpia de l'Empordà. Una imatge polisèmica. És a dir, amb els anys es forma per addició una guia col·lectiva de lectura i de significat sobre el territori i la seva gent. Una guia cultural que unida a l'experiència de cadascú ens donarà el marc conceptual per observar les fotografies de l'*Àlbum*, les de 1888 i les del 2005. No tothom hi veurà el mateix, la *lectura* està condicionada. Per tant, el que *llegim* i després reflexionarem, també.

Aquest nou *Àlbum* proporciona els materials per entendre un paisatge que es transforma a ritme de l'evolució humana i de la seva acció directa. És, en aquest sentit, un llibre d'història i també de geografia, però per gaudir-ne plenament no hem d'oblidar la seva dimensió artística. En definitiva, la fotografia com a document i com a peça d'art.

Albert Testart i Guri

Catàleg de l'exposició "Marià Baig. Una singular pluralitat"

Figueres, edita: Consorci del Museu de l'Empordà i Ajuntament de Figueres. Juny de 2006, 294 pàgines.

Marià Baig i Minobis (Figueres, 1906-1991) és un dels artistes que van estudiar amb el professor Joan Núñez al costat de Salvador Dalí i Ramon Reig i que han aportat qualitat i coneixença a la pintura i l'art de l'Empordà i de Figueres. Gràcies a Marià Baig –per exemple, que va animar Josep Fortunet, propietari dels coneguts Magatzems Fortunet, situats a la plaça de l'Ajuntament de Figueres, on ell treballava– es va inaugurar el mes de novembre de 1943 la sala Icària, que va convertir-se en un espai per exposar l'obra de gran part dels artistes locals, molts d'ells la seva primera exposició, com Evarist Vallès, Joan Sibecas, Bartomeu Massot, entre d'altres.

Marià Baig és un artista, com indica el títol de l'exposició, plural, ja que cultiva diverses disciplines artístiques, des del dibuix publicitari, amb els dibuixos per a les capses de bombons de Xocolates Comet, per a la Farmàcia Portolà o per als mateixos Magatzems Fortunet, a més d'endinsar-se en el món de les auques que als anys trenta era una de les maneres de fer publicitat, les col·laboracions a diaris locals dissenyant les capçaleres, il·lustrant els articles o la seva habilitat per la caricatura, disciplina en la que va destacar des de ben jove, quan aquesta gaudia d'una molt bona producció a tot el país, és l'època del Noucentisme. Va estar actiu artísticament parlant durant tota la seva vida,

ja sigui exposant com col·laborant en diaris com il·lustrador o impulsant i organitzant activitats relacionades amb el món de l'art.

Per a Baig la pintura i el dibuix és una necessitat vital, ell pinta per plaer i no per guanyar-se la vida, la seva personalitat el porta a participar de forma activa en moltes activitats que s'organitzen a la ciutat al llarg de tota la seva vida aportant el que ell sap fer. Va arribar a ser vicepresident del Patronat de la Catequística, entitat que hi va estar molt vinculat durant tots els anys de la dictadura, també va ser el director artístic de la Passió, titulada *INRI*, s'ocupa de les il·lustracions per a la publicitat, dels cartells, programes de mà i dels canvis escenogràfics. El 1947 és el president interí de la Penya Tramuntana, secció del Patronat de la Catequística dedicada a l'excursionisme, des d'on impulsa les excursions artístiques que avui anomenariem turisme cultural.

El catàleg de l'exposició –comissariada per Inés Padrosa Gorgot que ha realitzat la tasca de recerca per tal que es pogués celebrar el centenari del naixement d'aquest pintor en forma d'exposició, del 29 d'abril al 15 d'agost de 2006– recull el conjunt de la seva obra, passant per totes les modalitats artístiques que Marià Baig va cultivar, i així es presenten en aquest catàleg: A. Dibuix publicitari, B. Retrats, C. Temàtica religiosa, D. Interiors i natures mortes i E. Paisatges, escenes i personatges. A més, el catàleg també presenta diversos textos de persones que amb major o menor mesura van estar vinculats amb l'artista o bé coneixen bé la seva producció; pel

que fa la part biogràfica és el fill de l'artista, Marià Baig Aleu, qui s'encarrega de descriure la vida del seu pare des d'un punt de vista molt familiar i proper; la comissària Inés Padrosa fa un repàs exhaustiu del conjunt de l'obra de Marià Baig, a més d'incidir en totes les activitats en què l'artista participava, de forma directa o indirecta. A través del text podem arribar a comprendre la vitalitat, modèstia i humilitat d'aquest gran artista poc conegut fora de les seves contrades. Antoni Monturiol aprofundeix en un aspecte concret del treball creatiu de Marià Baig, els cartells; Alfons Martínez Puig repassa la crítica de l'època en relació amb l'obra de Marià Baig, i Carles Ferrer dedica un capítol del catàleg a comentar la història dels anys que li van tocar viure a l'artista, una de les etapes més dures de la història d'aquest país amb una guerra civil i la posterior postguerra i dictadura, i com la societat figuerenca i en particular Marià Baig van haver de tornar-se a organitzar i continuar amb les seves vides.

Podem dir que aquest catàleg és una molt bona eina per a conèixer aquest artista de Figueres que va dedicar tota la seva vida a la seva ciutat i a la seva gent, i descobrir en ell una gran energia i força de voluntat, cosa que es reflecteix en l'edició del catàleg a través de les reproduccions de la seva obra, com pels escrits dels diferents autors que hi han col·laborat, encapçalats per la comissària que ha sabut donar a aquest gran petit artista un reconeixement més que merescut.

Laia Rocamora

Catàleg de l'exposició "Arxiu Paisatge: 01. Tècnica mixta sobre natura, 1972-2006"

Figueres, edita: Consorci del Museu de l'Empordà. Octubre de 2006, 44 pàgines.

Aquesta exposició –que va ser programada en el marc del Congrés "El Paisatge. Element vertebrador de la identitat empordanesa", que va organitzar l'Institut d'Estudis Empordanesos, amb motiu del 50è aniversari de la seva creació, celebrat els dies 20, 21 i 22 d'octubre de 2006– recull les intervencions d'artistes realitzades sobre el mateix territori. Tant en el catàleg com a l'exposició, s'hi documenten les accions que s'han portat a terme des dels anys setanta fins a la data de l'exposició, del 6 d'octubre al 26 de novembre de 2006.

Tots els autors han interpretat el tema de paisatge centrant-se en la geografia empordanesa, tant l'Alt com el Baix Empordà, evidenciant que el paisatge continua vigent com a tema de recerca i expressió artística. Aquest catàleg recopila els documents, ja siguin fotografies, vídeos, escultures o instal·lacions, de les actituds conceptuals i del *land art* que han provocat que en diverses ocasions el paisatge empordanès hagi estat intervingut i/o ocupat per acollir propostes d'origen ben dispar.

El llibre de documentació del projecte (amb fotocòpies de manuscrits de Walter Benjamin i fotografies de Francesc Abad) la *Línea de Portbou* resseguia els paisatges de l'últim recorregut vital del filòsof alemany, des de Banyuls fins a Portbou (25-26 de setembre de 1940), de l'artista Francesc Abad,

instal·lació que va presentar a la Capella de l'Antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona, del novembre de 1990 al gener de 1991. També hi trobem una escultura, *Assemblage wood construction painted* (2000), realitzada per l'artista americà Ralph Bernabei, instal·lat a Colera, amb fustes i branques cremades de l'incendi de l'estiu de 2000 que va afectar des de Garriguella fins al cap de Creus. Del mateix artista es documenta amb unes fotografies, del fotògraf Leandro Negre, la intervenció duta a terme al municipi de Vilajuïga, el mes d'agost, després del foc, que va consistir a plantar set creus blanques sobre el terreny cremat. L'artista alemany Wolfgang Berus, resident a Cadaqués, hi va participar amb la instal·lació, *Collita* (1986-2006), construïda a base de caps de fusta i pigments extrets de la zona de Cadaqués. Yamandú Canosa, natural de Montevideo, presentava el tríptic *Cascada-Solteros-Visión* (2004) que evoca la sortida de l'artista Marcel Duchamp a la Muga Caula als anys seixanta. La intervenció *This is my land* (2006), de l'artista italià instal·lat a Holanda Nico Feragnoli, consistia en un intercanvi de terres entre un camp holandès i un d'empordanès i que a l'exposició es va poder contemplar gràcies a unes fotografies de l'acció.

El polèmic Club Mediterranée també estava present a la mostra a través d'un vídeo on se succeeixen noms i adjectius que rastregen l'escenografia construïda per a l'oci selecte i d'un díptic fotogràfic on l'artista, Enric Gili, hi aplica una ruptura d'escales. Del Baix Empordà hi localitzem la instal·lació *Repàs flotant*, de Pere Noguera, que va tenir

lloc el desembre de 1985, a les terres de Vacamorta, a Cruïlles, i que va ser enregistrat com a document de l'acció, del mateix artista també s'hi podien observar les fotografies, *Paisatges en trànsit* (2006). La pintura és present amb un oli de Joan Padern, del fons del mE, *Le Déjeuner sur l'herbe* (1977), i de Lluís Peñaranda el conjunt d'escultures, *El Silenci dels ossos (Paisatge: els bous de Portbou)*, 1994-1995. De Perejaume es documenta l'acció que va realitzar l'octubre de 2000, *Museografia. Figueres-Ceret-Figueres* i de Josep Ponsatí les fotografies dels coneguts inflables, *III Peça. Inflable de cap de Creus/Cadaqués/Benidorm* (1972). Els paisatges de la Costa Brava que retrata Joan Rabascall, l'estiu de 1981, evidencien els canvis sobre el territori que van comportar l'arribada del turisme. La instal·lació sobre el mateix Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà, *Fluvianàutic Souvenir* (2005), de Jofre Sebastià i de Moisès Tibau, hi trobem el cartell que va realitzar amb motiu de la campanya portada a terme per la IAEDEN per reclamar que el paratge del cap de Creus fos declarat parc natural, *Què guanyes amb el cap de Creus protegit?* (1993). Finalment, les intervencions col·lectives del CAP d'ART, Mostra d'instal·lacions al cap de Creus, esdeveniments que van tenir lloc entre els anys 1998 i 2000, i les intervencions al castell de Quermançó, amb motiu de l'incendi de l'agost de 2000, *Ara que encara hi ha brasa, fem-hi una costellada!*

En el catàleg de l'exposició, en blanc i negre, s'hi poden llegir, al costat de cada obra, textos, en alguns casos, dels mateixos autors explicant

la seva peça, i en d'altres casos de Laia Rocamora i Anna Capella, que van realitzar el treball de recerca i documentació de la mostra. Com a introducció al tema del paisatge i la seva relació amb l'art es va comptar amb la col·laboració de Pilar Parcerissas que presenta un assaig en què indaga sobre aquesta prolífica relació des del romanticisme fins als nostres dies, esmentant i incidint sobre els artistes que s'han apropiat al paisatge empordanès.

Aquesta exposició neix amb una voluntat continuista, és la primera d'un projecte que pretén resseguir i documentar els diferents testimonis de les pràctiques artístiques que han tingut com a suport conceptual o material, l'àmbit natural i ideològic del territori empordanès i que porta el nom d'ARXIU PAISATGE. Aquest arxiu contindrà qualsevol suport documental que ajudi a registrar obra, fets, accions o experiències diverses i que estarà al servei dels investigadors dins del centre de documentació i biblioteca del mE i que periòdicament pretén organitzar activitats.

Laia Rocamora

MONOGRAFIES LOCALS

Francesc Jaubert de Paça:
“Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le cap de Creus (1833)”

Edició facsímil. Edició i pròleg a cura de Pep Vila

Girona, Institut d'Estudis Gironins i Associació d'Estudis Rossellonesos, 2007, 22 + 114 pàgines.

Edició facsímil d'una de les obres d'un important erudit i savi de la cultura rossellonesa, difícil de consultar que havia estat publicada a París el 1833. Francesc Jaubert de Paça, baró de Paça (1785-1856), fou membre de l'Institut de França, historiador d'agronomia, arqueòleg, col·leccionista, entre altres activitats que cultivà, a més d'un bon observador del seu entorn, en un moment històric important, durant el regnat de Ferran VII d'Espanya, i recent encara en la memòria dels catalans el ressò de la Guerra del Francès. En vida fou un remarcable jurista amb participació política que ha llegat una producció vastíssima i variada comprènent estudis d'enginyeria d'aigües, història agrària, llengua i literatura catalanes, dret, hidràulica ...

Travessà a cavall l'Albera i trepitjà el massís del cap de Creus, el poble i la muntanya de Roses, l'antiga Rhode, el comtat d'Empúries i la seva àrea d'influència, Cadaqués i les seves cales i roquissars, el Port de la Selva, Sant Pere de Rodes, Llançà, és a dir, un territori que a l'actualitat conforma la major part del Parc Natural de Cap de Creus. D'aquest espai va estudiar-ne la cartografia, el medi físic i natural, la seva història, la geografia econòmica i humana, tot un conjunt que entrellaçava la història comuna del Rosselló amb el Principat de Catalunya. Es tracta, doncs, d'un compendi d'història local, capdavanter per l'època en què fou escrit, que presenta les lectures d'un viatger il·lustrat, i una nova font d'estudi per a conèixer millor la comarca de l'Alt Empordà molt rica en mitologies i en vestigis antics. Jaubert encarna l'esperit dels primers excursionistes científics que a la fi

del segle XIX tingueren molta importància a Catalunya, ja que aquesta pràctica contribuï a l'edició de nombroses monografies històriques locals de gran transcendència per al coneixement general del país.

Precedit d'una acurada introducció al personatge i a la seva biografia, a més de l'entorn històric amb la ubicació dins d'un context especial que visqué el Rosselló amb una generació d'historiadors i estudiosos –com P. Puiggarí, F. Camboliu, P. Vidal, J. Tastú, F. Aragó ...– que tot i divulgar en llengua francesa les seves investigacions, mai perderen de vista el fet català, tant lingüístic com cultural; Jaubert fou un capdavanter en l'estudi d'una geografia regional i explica que va fer *Recherches*... per a ser una eina de consulta de navegants que encara no disposaven de cartes marines precises, atès el nombre elevat de naufragis.

Clou la introducció a l'edició un recull bibliogràfic només referit als treballs i estudis que directament toquen diversos aspectes de la cultura catalana, que parlen d'aquest llibre. Cal recordar que el mateix Pep Vila ja havia publicat un article dedicat a la present publicació als *Annals* XXXIV (2001).

Èrika Serna

L'antic municipi de Calabuig

Carles Bosch i Antoni Egea
Girona, Ajuntament de Bàscara, 2007, 124 pàgines.

L'antic municipi d'Orriols

Carles Bosch i Antoni Egea
Girona, Ajuntament de Bàscara, 2007, 110 pàgines.

Poques vegades els pobles petits que no són caps de municipi poden presumir de disposar d'una monografia dedicada a la seva història local. Des d'ara, la gent de Calabuig i d'Orriols ja poden fer-ho. Ens trobem davant d'una excepció; una agradable excepció que no hauria vist la llum sense la recerca pacient, tenaç i desinteressada que, durant anys, han portat a terme Carles Bosch i Antoni Egea. L'un, bascarenc de naixement i de sentiment i, l'altre, historiador comarcal i autor de diverses monografies locals, han demostrat, en aquests dos treballs, una proximitat física, però també sentimental, a aquests pobles i a la seva gent, al mateix temps que un coneixement profund de les fonts documentals disponibles per a reconstruir-ne el passat.

Els dos volums que ens ocupen tanquen la trilogia que aquests autors han dedicat a la història dels diversos nuclis de població que integren l'actual municipi de Bàscara. El projecte s'inicià el 2002 amb la publicació d'un primer llibre sota el títol *Mil anys de Domini Episcopal a Bàscara (817-1845)* —oportunament ressenyat en el número 36 dels *Annals* corresponent a l'any 2003— i culmina ara amb aquestes dues històries dels antics municipis de Calabuig i d'Orriols que arrenquen dels segles medievals i que arriben fins al 1845, data en què ambdós municipis —en el context de la implantació de l'Estat liberal espanyol— foren agregats definitivament al de Bàscara.

Tots dos treballs presenten una estructura gairebé idèntica. Els encapçala una presentació a càrrec de l'actual alcalde de Bàscara, Lluís Lloret, i una introducció signada pels

autors. El contingut comença pròpiament amb un capítol inicial que situa el lector en el marc geogràfic i paisatgístic concret, centrant-se, sobretot, en la qüestió dels camins, els masos i els topònims i en els canvis que aquests han viscut en el decurs del temps. A continuació, hi trobem els capítols dedicats específicament a resseguir la història d'aquestes poblacions. El primer està dedicat als orígens —a través d'un recull de les primeres evidències arqueològiques i notícies documentals localitzades— i als segles medievals. En aquest sentit, hem de destacar l'esforç que els autors han fet per aproximar-se a qüestions bàsiques per entendre els segles medievals com són el castell i els seus senyors (els Calabuig i els Rocabertí en el cas de Calabuig; els Orriols i els Avellaneda en el cas d'Orriols), la parròquia (i en el cas de Calabuig també el priorat de Sant Nicolau), el naixement de la universitat i el poblament. L'època moderna hi és tractada a partir de dos capítols més; un dedicat als segles XVI i XVII i un altre al segle XVIII en els quals s'ha posat l'èmfasi sobretot en quatre qüestions: el domini jurisdiccional exercit pels senyors i els seus batlles, el progressiu reforçament de la universitat i l'obra parroquial, l'evolució demogràfica i l'estructura econòmica local. Aquest darrer aspecte mereix una atenció especial atès que, més enllà de referir-se a l'activitat agrària, Bosch i Egea també han abordat activitats econòmiques secundàries que han tingut un cert pes i que han contribuït a configurar una certa imatge d'un i altre poble com serien la molinaria (Calabuig), l'hostaleria (Orriols) o la producció de glaç i carbó. Per últim,

el darrer capítol cobreix les primeres dècades del vuit-cents, és a dir, el període final de vida municipal independent d'una i altra població, destacant-ne sobretot aspectes socioeconòmics, la fi de la senyoria i el procés d'annexió a Bàscara, al qual –malgrat el que es podria esperar– els autors hi dediquen unes poques línies.

Els volums, a més, s'acompanyen d'una bibliografia bàsica, una cronologia en la que es recullen els fets més importants per a la història local, un llistat dels arxius i sèries documentals consultats i un llistat interessant i útil dels titulars de la senyoria d'ambdós llocs. Un esment a part mereix el format de les obres, que combina el text amb una gran quantitat de gràfiques, taules i fotografies –tant històriques com actuals– elaborades pels mateixos autors.

Entre els diversos mèrits que cal reconèixer a aquests dos treballs en volem destacar els següents: per una banda, el fet d'haver recuperat un volum molt important de documentació històrica referent a les dues poblacions, entre la qual hem de destacar –pel seu caràcter inèdit i el seu valor com a element més del patrimoni local– diversos arxius patrimonials que els autors han pogut “descobrir” i consultar. És evident, i així ho reconeixen els mateixos Bosch i Egea, que el volum documental amb el que han comptat ha estat molt menor i molt més fragmentari que no pas l'utilitzat en el primer volum dedicat a la vila de Bàscara. Tanmateix, no deixa de ser lloable la intensa recerca documental que han portat a terme en diversos arxius locals, gironins i catalans. En segon

lloc, cal remarcar que, més enllà de satisfer el gust per l'anècdota local, tots dos llibres aporten un gran nombre d'exemples i dades valuoses sobre aspectes d'allò més diversos que podran servir a altres investigadors per conformar una visió més general i –per què no– més complexa dels processos històrics. Per últim, no podem deixar de remarcar la qualitat de l'edició (enquadrernació, qualitat del paper i de les imatges ...), poc habitual en aquest tipus de publicacions i que ha comptat amb el suport econòmic de l'Ajuntament de Bàscara.

Certament, però, un i altre llibre també presenten aspectes millorables. Des del nostre punt de vista, el principal és que s'ha forçat excessivament l'estructura sense tenir en compte la disponibilitat de documentació; d'aquí n'ha sortit un text no del tot equilibrat en el qual alguns aspectes importants hi són tractats fragmentàriament i a partir de molt poques dades empíriques mentre que d'altres de més secundaris, sobre els que sí que s'ha disposat de dades, s'han acabat sobredimensionant. Som conscients que les fonts no sempre hi són ni ens ho diuen tot; però potser, llavors, el que cal és plantejar-se uns objectius més modestos, ajustant més el tema al que les fonts ens poden oferir. Al marge d'aquesta qüestió, hi ha aspectes formals que també presenten certes deficiències com ara el fet que no se citen correctament ni sistemàticament totes les fonts o els documents esmentats en el text o que les taules i els gràfics no van acompanyats del títol corresponent.

En definitiva, doncs, i malgrat alguns aspectes no del tot reeixits,

reiterem el nostre reconeixement a la feina feta pels autors. I des d'aquí els animem que, lluny de donar la feina per acabada, continuïn el camí de recerca que han encetat, conscients que, sens dubte, amb aquests dos llibres han contribuït a fer de Calabuig i d'Orriols dos llocs més coneguts, entranyables i pròxims.

Josep Colls i Comas

Rabós d'Empordà

Èrika Serna i Caba i Rosa Maria Moret i Guillaumet

Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, 2006. «Quaderns de la Revista de Girona», 124, 96 pàgines.

El poble de Rabós d'Empordà disposa, per primera vegada, d'una monografia que permet fer-se una idea del que ha estat la història d'aquest poble empordanès des de les primeres notícies que es tenen documentades fins als nostres dies. Aquest treball dona una idea força completa de la seva gent i de la seva història, dels seus esdeveniments, tant del passat com del present, és obra d'Èrika Serna i Caba i de Rosa Maria Moret Guillaumet i constitueix el número 124 dels «Quaderns de la Revista de Girona». Fins ara, de la història de Rabós i del veïnat de Delfià se'n sabien ben poques coses. Per tant, era molt necessari disposar d'una monografia que oferís una visió global del que ha estat aquest poble i veïnat fins avui.

Tot i la rigidesa de la col·lecció, on tot està estudiat al mil·límetre i que encotilla força la llibertat de l'escriptor, les autores se n'han sortit

molt bé. El llibre s'estructura en 43 capítols de lectura amena i entenedora que van desgranant aspectes concrets d'aquest passat i present de Rabós.

Els capítols introductoris –situació, cronologia, i medi natural– donen pas a uns capítols interessants referents a la recerca documental i als primers documents on es posa de manifest el coneixement que les autores tenen de les fonts documentals emprades. A partir d'aquí es van desgranant altres aspectes interessants com la vida parroquial, els masos i les fonts, les festes, la cacera i la vida associativa.

Els capítols dedicats al patrimoni del terme –monuments megalítics, monestir de Sant Quirze de Colera, església de Sant Júlia, i llandes i inscripcions– s'alternen amb d'altres dedicats als equipaments –l'escola–. Els dedicats a la història s'alternen amb els dedicats a la demografia i a les activitats econòmiques tradicionals que han regit la vida del municipi: els conreus de cereals, la vinya, l'olivera i la ramaderia.

Bona part de les pàgines del llibre es dediquen, però, al passat més recent de Rabós, als segles XIX i XX, ja que és lògicament d'aquest període del qual es disposa de més fonts d'informació. Seguint el fil conductor dels esdeveniments generals del país, es passa revista a tot el que va marcant la vida local fins a arribar al Rabós dels nostres dies. Així es parla de l'arribada de l'electricitat, i el telèfon al poble, dels anys de la II República, la guerra civil, el franquisme, i la transició.

Especial interès tenen els capítols dedicats als llocs dins del terme –recordada encara la seva presència

pel més grans del poble, no fa encara menys d'un segle–; el recull de llegendes i remeis naturals populars que es feien servir quan la ciència mèdica no estava tan estesa; i el dedicat al desaparegut ball de xiriminimí, propi del poble de Rabós d'Empordà i recollit per Joan Amades. També ho són d'interessants els capítols referents a la fil·loxera, ja que curiosament fou a Rabós d'Empordà, el primer municipi de l'estat on es detectà al mes de setembre de 1879, i el que recull els motius de les cases i els dedicats a la tortuga de l'Albera i als arbres monumentals.

La documentació gràfica de l'obra és variada i plural; i completen els textos requadres que presenten interessants estadístiques, dades i referents sobre Rabós d'Empordà. En conjunt, es tracta d'un llibre de positiu interès, especialment per als convilatans del poble siguin d'origen o d'adopció, però que constitueix en el fons una meritòria aportació a la història de l'Alt Empordà.

Joan Serra i Perals

Cantallops

Antoni Cobos, Lluís Serrano i Miquel Serrano

Girona, «Quaderns de la Revista de Girona», núm. 133, Diputació de Girona-Fundació Caixa Girona, 2007, 96 pàgines.

Els autors són gent preparada, però, tant o més important que això, és que són gent que s'estima el poble de Cantallops, perquè hi han viscut o hi viuen, perquè es preocupen pel seu futur i per això han fet aquesta tria

del que ha estat el seu passat. Un llibre d'aquesta mena, dedicat a divulgar el passat d'un poble, només es pot fer des de la implicació, des de l'estimació per la gent de Cantallops dels que ara hi viuen i dels que, en el passat, han portat el poble on és, sinó, no té sentit. La feina dels que fan història és molt ingrata, és una feina equiparable a la dels picapedrers, una feina d'anar fent i anar destriant de la pedra fins acabar de donar-li la forma, una feina d'anys, però quan del que es tracta és donar a conèixer el teu poble, sens dubte la feina es fa menys feixuga.

De tots és coneguda la col·lecció de monografies dels «Quaderns de la Revista de Girona», la col·lecció imposa una manera de fer, un nombre de capítols, un nombre d'imatges, un nombre de caràcters, etc. La novetat important d'aquest número és que és la primera de les monografies dedicades a poblacions en què les fotografies són en color.

No hi manquen les referències a la prehistòria, amb referències a la cova Xuliman, o el Roc del Napolità, per no parlar dels dòlmens, algun dels quals descobert per un dels autors, fet que pot portar a d'altres a descobrir-ne més, o inscultures.

Amb un salt s'arriba a l'edat mitjana i apareixen dos elements que no poden faltar en una monografia d'aquesta mena: en primer lloc, el primer document escrit, el 844, on apareixen mencionats els noms de les esglésies de Sant Esteve de Cantallops i Santa Maria de Requesens i el segon, aquí es veu la mà del llatí, un capítol dedicat al nom del poble, els autors plantegen l'acceptació del nom relacionada amb la pedra i en concret amb l'aflorentament

granític. Tenim referències d'una església, tenim un nom i falta el poble. El poble és documentat des de l'any mil, amb tota probabilitat s'hauria format entorn d'un castell i d'una família senyorial que rebia el nom del lloc. Però a l'edat mitjana hi havia també un altre poblat, Abellars, i el monestir de Sant Bartomeu de Bell-lloc, un monestir de monges seguidores de la regla de Sant Agustí; monestir i poblat, amb notícies documentades, avui només en resten algunes pedres escadusseres que reclamen una intervenció arqueològica que pugui aclarir aspectes d'aquest passat. Queden encara moltes coses per saber!

Aviat, però, Cantallops passarà a dependre de la casa de Rocabertí i, juntament amb la Jonquera, amb Canadal i Rocabertí, Agullana amb l'Estrada, Cantallops i Requesens formaven una demarcació senyorial: el penó de Rocabertí, amb privilegis propis que li donaven una entitat en el marc més ampli del vescomtat de Rocabertí.

Arribats els segles moderns, segles XVI, XVII i XVIII, comencem a tenir referències a la població i a les activitats de la població de Cantallops. Si en un primer moment, començament del segle XVIII, eren pocs els habitants, el lloc és dur i aspre, a poc a poc, la feina de la muntanya dóna per a viure i viure prou bé, ja que en el segle XIX s'arriba al màxim de població: 923 habitants el 1894!, sens dubte una elevada població i, si la posem en relació amb els recomptes empordanesos, aquest màxim l'assoleix tard, a final del segle XIX, quan l'habitual és que s'hi hagués arribat el 1860. Que lluny que som ara, amb 291 habitants el 2006,

últim any de què disposaven els autors en la seva sèrie en tancar el llibre, d'aquests més de nou-cents habitants de fa poc més d'un segle. Quin és el fet diferencial de Cantallops? Què explica aquesta elevada població de fa un segle? Sens dubte, la indústria surotapera. La disminució de la població de Cantallops també se'n ressentirà quan aquesta indústria entri en crisi durant la Primera Guerra Mundial i es traslladi definitivament al Baix Empordà. La societat la Concòrdia, fundada el 1864, té directament a veure amb aquest passat manufacturer i també amb aquesta sociabilitat que trobem en el sector surer de l'Alt Empordà, i el manteniment encara avui de la mútua. La feina al bosc, però, era alternada amb la feina agrícola: cereals, vinya i olivera. De fet, la feina de pagès encara manté la seva activitat, per sobre de la mitjana empordanesa, i les terres de conreu no han experimentat canvis significatius en els darrers vint anys. El fred de 1956, no podia ser d'una altra manera, també hi és evocat.

En un llibre com aquest no hi podien faltar capítols dedicats a la Segona República, la Guerra Civil i l'exili, la segona meitat del segle XX, la democràcia.

El que m'ha interessat més, i això és una tria ben personal, són, però, uns altres capítols: la toponímia, els masos i les fonts. I és així perquè és allò que demostra un arrelament al lloc, un coneixement de la documentació, però sobretot de la realitat, i tenir noms tan fantàstics com Xuliman, el Xalamí o Les Cutives demostra l'interès de l'estudi de la toponímia menor. O aquestes 33 fonts ressenyades i situades en el mapa, amb només set de desaparegu-

des, la feina per la seva recuperació és una tasca meritòria, és la recuperació d'una part del patrimoni de la població, però també d'una herència immaterial que no es pot perdre: quants records i vivències no hi ha entorn d'aquestes fonts. Pel que fa als masos, 29 masos són resseguits: 14 en bon estat o habitats. Els que s'han perdut reflecteixen aquesta reculada dels usos agrícoles, i del poblament, però valdria la pena recuperar-ne la memòria, la memòria oral d'aquests darrers pagesos, abans que no ens quedi només la referència escrita en el cens de població.

Hi ha una reflexió que traspuja en tot el llibre, els autors no deixen passar cap oportunitat per deixar cullerada de la necessitat de recuperar el patrimoni, el llibre acaba, no podia ser d'una altra manera, així. Recullen normatives al respecte. Sobretot, però, em sembla que amb aquest llibre hauran fet molt més que amb les normatives. Donar a conèixer, fer reflexionar sobre allò que es té i allò que cal preservar és, per mi, el gran mèrit d'aquest llibre.

Pere Gifre Ribas

Sant Llorenç de la Muga

Marià Baig Aleu

Girona, Diputació de Girona i Fundació Caixa Girona, 2007, 96 pàgines.

Dins de la sèrie de monografies locals dels «Quaderns de la Revista de Girona» ha aparegut el volum número setanta-set dedicat al municipi de Sant Llorenç de la Muga. Aquest sol fet ja constitueix un motiu

de satisfacció perquè és una prova que la col·lecció és més viva que mai –ja porta una trajectòria de vint-i-dos anys– i que el coneixement de la història dels pobles gironins continua despertant interès, tant entre els investigadors com entre el públic lector. A més, però, la publicació d'aquest treball és especialment remarcable si tenim en compte que no ens trobem davant d'una monografia més sinó, a parer nostre, davant d'un model a tenir en compte per a tot aquell que, en el futur, vulgui dedicar-se a projectes similars. A una escriptura àgil però molt correcta, s'hi suma el caràcter divulgador de l'obra que, tanmateix, no oblida la necessitat del rigor, l'erudició –quant cal– i el treball de recerca seriós i ben fet que sempre hi hauria d'haver al darrere d'un llibre d'història.

De fet, la publicació d'aquesta monografia és fruit de dècades de dedicació del seu autor a l'estudi de la història de Sant Llorenç de la Muga –població amb la qual l'uneixen estrets vincles familiars– i que arrenca d'un primer article aparegut als *Annals* ara fa trenta-sis anys. Des d'aleshores, Marià Baig ha demostrat a través de diverses publicacions la seva passió per la comarca i la seva història així com els bons resultats que pot oferir la combinació del treball de camp amb la recerca bibliogràfica i d'arxiu. Sens dubte, aquest llibre és un altre bon exemple de tot això.

L'estructura del llibre –obligatòriament cenyida als criteris marcats per l'editor– es desenvolupa al llarg de 43 capítols de dues pàgines cadascun als quals s'afegeixen un mapa de situació, una cronologia i un recull de la bibliografia bàsica i dels fons arxivístics consultats per l'autor.

El text, centrat sobretot en els segles XIX i XX, no descuida, però, les etapes anteriors sempre que hi ha dades disponibles. A grans trets podem dir que el contingut s'articula a l'entorn de quatre grans àmbits temàtics: en primer lloc, trobem un grup de capítols dedicats a la descripció del paisatge i l'urbanisme de Sant Llorenç així com als diversos processos i elements que al llarg dels segles n'han anat configurant l'aspecte actual; això és, des de les típiques *mugades* de la tardor i la construcció de masos i ermites arreu del terme, fins al bastiment de l'església parroquial, les torres, les muralles, els ponts, les places i els carrers que avui donen al poble de Sant Llorenç una fisonomia singular.

L'economia local és el tema de què tracta un segon bloc. És aquí on descobrim la varietat d'activitats que s'hi han portat a terme al llarg del temps i, sobretot, la importància que en el passat hi van tenir determinades indústries i activitats no agràries (la tèxtil, que convertí Sant Llorenç en un nucli important de paraïres i teixidors entre els segles XV i XVIII; la mineria del ferro durant els segles XVIII i XIX; la molinaria documentada ja des del segle XIV i fins al segle XX; l'explotació del bosc orientada a l'obtenció de fusta i llenya o bé a l'elaboració de carbó i, en darrer terme, la siderúrgia, ja sigui a través de petites fargues tradicionals com sobretot gràcies a la reial foneria de Sant Sebastià, fundada a finals del segle XVIII i dedicada a la fabricació de canons i projectils de ferro).

Un tercer grup de capítols gira a l'entorn dels habitants de Sant Llorenç (la demografia, les principals famílies com ara els Gelabert o els Camps

Armet, l'estiueig i l'emigració) i els espais i les activitats de sociabilitat que han anat apareixent en el municipi, sobretot al llarg dels segles XIX i XX (les societats, el teatre, les festes, els esports, entre d'altres).

Per últim, hi ha un darrer bloc dedicat a repassar la trajectòria política de la població des dels seus orígens –a partir del segle XII Sant Llorenç es trobava sota domini feudal del noble Arnau de Llers i, posteriorment, dels vescomtes de Rocabertí– fins a l'actualitat. És però en el segle XX que l'autor ha centrat més la seva atenció, intentant descriure les grans línies i els principals actors de la vida política local en el context de la dictadura de Primo de Rivera, la Segona República i la Guerra Civil, el Franquisme i el retorn a la Democràcia.

En definitiva, estem davant d'un llibre interessant i de lectura agradable que descobreix una visió molt més completa i complexa de Sant Llorenç de la Muga i de la seva evolució històrica de la que teníem fins ara. Tant de bo això pugui servir per començar a situar aquesta població en el lloc que realment li pertoca –per algunes èpoques, probablement més important del que se li atribueix– dins de la història de la comarca.

Josep Colls i Comas

Roses: la recerca de la zona grisa

J.M. Barris

Roses, Ajuntament de Roses, 2008, 481 pàgines.

Ara que la gestió de la memòria històrica, temps ha reservada als his-

toriadors, està sent disputada per periodistes, sociòlegs, politòlegs i altres opinadors socials, hem de reivindicar-la com a pròpia dels historiadors. Bàsicament, perquè els historiadors tenen els coneixements adequats, les eines metodològiques per a fer-ho, i, sobretot, són capaços d'establir els matisos necessaris que la tertúlia poc assenyada o el titular impactant no tenen presents. És a dir, "la recerca de la zona grisa", com porta per títol aquest llibre, ha de ser obra dels historiadors. L'origen d'aquest llibre ha estat la col·laboració al *Diari de Girona*, durant nou anys, de l'historiador i arxiver municipal de Roses Josep M. Barris. Aquest fet, la publicació en un diari, marca les dimensions del discurs i obliga a presentar aquest discurs de manera àgil, entenedora i didàctica. Els historiadors de professió són reticents a fer aquest pas, a divulgar el seu saber, a socialitzar-lo. Els historiadors s'equivoquen, ens equivoquem, com demostra a bastament aquest llibre. En aquest combat per qui ha de portar a terme la gestió de la memòria, els historiadors no han de limitar-se a l'espai tancat de l'acadèmia, de les parets de la universitat, de les revistes especialitzades, dels llibres docents i amb poca circulació més enllà del públic reduït i limitat dels especialistes. Si l'escenari es deixa per als altres competidors, és clar que aquest combat per la gestió passarà a mans d'altres. Benvingut sigui, doncs, aquest llibre, que és un gest per aquest combat, difícil de vèncer, i jugat en el terreny dels "altres".

Quant al contingut del llibre, aquest és estructurat en nou capítols, els dos primers són generals o estructurals, i els altres set són cronològics,

bàsicament des de l'edat mitjana fins a l'època més recent. La panoràmica que presenta el llibre ofereix una història de les poblacions de Roses que ben bé es corresponen amb una part important del litoral català. Sens dubte, a l'hora de confegir aquests estudis, no estava sol, partia dels estudiosos passats i presents, els quals seria ara prolix de citar, però Roses compta, ara per ara, amb un gruix de publicacions importants al darrere. És clar, però, que encara falta molt per saber, sempre hem de voler saber més. I aquest, em sembla, és també un altre mèrit d'aquest llibre: assenyalar buits, indicar cap on ha d'anar la recerca, apuntar fonts.

Sens dubte, abans del turisme hi havia vida i quina vida, i quina activitat hi havia a Roses! En diferents apartats dona algunes dades significatives del dinamisme de la població, fins un 42% de la població es dedicava a la pesca el 1955. Roses, poble de pescadors, i reclama un estudi sobre la pesca que, ara, es començarà a fer. Hi ha també un important comerç de cabotatge, d'època d'or nomena el període de 1840-1880, i d'època mítica qualifica el període 1910-1930, d'aquesta activitat també en demana un estudi. Hi ha també una agricultura important. L'exportació de vi ja era coneguda en el XVIII i la seva venda Nord enllà es manté en el XIX. L'oli també era important, fins 15 molins documenta pel 1871, i amb quatre fàbriques de sabó (1859-1886) que era exportat fins a l'Havana. I la pagesia representa el gruix principal de la dedicació de la població rosinca encara el 1890. Totes aquestes activitats tenen la seva constatació en l'evolució de la població, que amb un creixement

espectacular en el segle XVIII, que passa de 377 a 1.952 habitants, assoleix el seu màxim en el cens de 1877, quan arriba a 3.219 persones. A partir d'aquest moment protagonitzarà una davallada, amb la fil·loxera i altres factors ajudant-hi, arribant a ser de 2.643 el 1897, i encara el 1930 hi havia 2.559 persones i 2.560 el 1955.

El turisme com a activitat econòmica de masses és una realitat dels anys seixanta. Amb anterioritat, però, documenta els inicis d'aquesta activitat: des de 1880 troba les primeres casetes de bany, per exemple. És a partir de 1962 quan el paisatge de Roses experimenta la seva més gran transformació: "Ni vinya ni olivera, xalets!" titula aquest episodi, marcat per la proliferació de les urbanitzacions i l'intent de l'arquitecte municipal Claudi Díaz Pérez entre 1958 i 1971 de posar-hi ordre.

Un repàs als riscos propis d'una població sotmesa a terratrèmols, inundacions, focs, pestes, epidèmies estableix un marc de fons. Però també especifica les dificultats de comunicar-se per terra. Era difícil anar cap a Figueres i encara era més difícil anar a Cadaqués, la carretera no s'acaba fins al 1898. La sortida habitual era el mar. El telegrama no arriba fins al 1881. L'enllumenat públic arriba el 1874 (del 1878 al 1906 es fa amb petroli) i l'electricitat no ho fa fins al 1906.

Un fet decisiu en l'esdevenidor de la població es produeix amb la construcció de la ciutadella a partir de 1552, fet que, segons Barris, comporta un canvi significatiu: "de plaça mercantil a plaça militar". Sens dubte, la ciutadella condicionarà l'evolució de la població rosinca en els

segles des de la seva construcció fins, almenys, la Guerra del Francès (1808-1814). Realment, la vida a la població de Roses durant aquest període té un tall significatiu en el setge de 1645, de fet, la població de Roses gairebé desapareixerà del tot. Un fet ho denota abastament, la universitat de Roses no tornarà a tenir regiment fins al 1663 i els sacramentals de la parròquia no es reprenen fins al 1660. La represa demogràfica no és efectiva fins al 1696. Tot plegat el porta a considerar el segle XVII: un segle perdut. D'altra banda, hi ha l'episodi de la Guerra de Successió i el suposat botiflerisme de Roses que s'ha d'interpretar com una mostra de pragmatisme de la població, com de fet faran les altres poblacions empordaneses des de 1640, quan un any de cada dos tenien guerra declarada. La presència d'una guarnició militar condicionava les decisions que es prenguessin. La Guerra del Francès, demana Barris, d'estudiar-la. En el marc de la conjuntura del bicentenari esperem que algun treball vingui a aclarir, per exemple, el paper de Josep Sala, batlle de Roses designat per l'afrancesat Garriga, per exemple.

Roses és un poble de pagesos, pescadors (existència d'una confraria de Sant Pere dels pescadors), mercaders, negociants ..., però també militars. I mestres, i metges ... I un viu associacionisme, amb tot un seguit d'agrupacions anteriors a la Guerra Civil: La Bienhechora de Obreros, La Deseada, la Societat Unió Fraternal (SUF), la Unió de Pescadors, El Pòsit de Pescadors, la Cooperativa Agrícola ...

La universitat de Roses disposa d'un privilegi de 1402 de regiment

atorgat pel comte d'Empúries: 2 cònsols, consell de 30 prohoms: 15 de la vila i 15 de fora de la vila. Amb anterioritat ja hi havia unes ordinacions de la carnisseria (1387). Ha pogut estudiar qui eren aquests que formaven part del regiment de la universitat a començament de segle XVII. Qüestions derivades de la jurisdicció militar: disputes amb els cònsols de Roses. La construcció del municipi liberal s'ha d'estudiar, en canvi apareix ben estudiat el funcionament del municipi durant el segle XX.

El capítol dedicat a la República i la guerra civil concentra la suma de no pocs conflictes. De les expectatives per la proclamació de la República, als patiments de la guerra, els bombardejos i els refugis antiaeris, i la violència política dels anys 1936-1945 que, amb encert, qualifica d'"una cacera humana".

Estem davant d'un molt bon llibre d'història. D'aquella història que ens ha de servir per "pensar històricament", és a dir, de manera crítica les coses del present. Pensar històricament suposa plantejar preguntes al passat, qüestionar-se el perquè del desenvolupament actual i futur. Plantejar un pensament crític davant les decisions polítiques i socials que es prenen dins una comunitat com Roses s'ha de fer partint del coneixement del seu passat.

La lectura d'aquest llibre és recomanable per a tothom. Es pot llegir a poc a poc, els capítols són curts, entenedors i llegidors. Em sembla que es convertirà en una bona eina per a treballar a les escoles i als instituts de Roses.

Acabo pel començament, referint-me al títol. D'entrada em va estranyar el títol. Ara, després de lle-

gir-lo, us puc ben dir que està molt ben triat. La seva idea inicial era la de presentar una imatge polifacètica i polièdrica de Roses. Fent balanç del que ha escrit, sens dubte hi ha moltes Roses. Els estereotips i els tòpics amb què sovint s'ha associat el passat i el present de Roses són el resultat del desconeixement del seu passat i del seu present. Aquest llibre contribueix a matisar i plantejar altres visions, altres passats i altres històries.

Pere Gifre Ribas

ESTUDIS

La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)

A.M. Puig, A. Martín (Coord.)

Girona, Sèrie Monogràfica 23, Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona, 2006, 643 pàgines.

Aquest volum, el 23è de la sèrie monogràfica que edita el Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, és una obra col·lectiva, coordinada per les dues figuerenques Anna Maria Puig i Aurora Martín, i un seguit d'especialistes en matèries diverses. Constitueix un meritori esforç per posar al dia i unificar les dades d'un jaciment "desgraciat", pel que fa a la recerca arqueològica que s'hi ha desenvolupat, emmarcat per les muralles de la Ciutadella.

És mèrit innegable d'Anna Maria Puig, a partir de la seva tesi doctoral (llegida el desembre de 2006), el fet d'haver posat en solfa les dades d'un jaciment excavat en èpoques diferents, per persones dife-

rents, i que usaven metodologies diferents, des dels treballs inicials de Gandia i Pere Bosch Gimpera, als quadres i talles del Barri Hel·lenístic, passant per *los cortes* de Francesc Riuró i el sistema Wheler de Joan Maluquer de Motes i Miquel Oliva. Això ha obligat a descartar material i a fer una feina molt desagradida, com és la de revisar i reinventariar material, que equival a hores i hores de treball. Aquest constitueix, però, el nucli del llibre.

El contingut del llibre s'estructura en cinc grans blocs. El primer és introductori i fa referència a la història de la investigació realitzada al jaciment, la seva contextualització en el territori empordanès i un altre apartat especialment interessant per entendre el lloc escollit per fer-hi la fundació, és a dir, com era la paleotopografia i el paisatge antic, amb restitució de l'antiga línia de costa, el pas de la riera La Trencada i del rec Fondo, que delimitaven un espai dominat pel turó de Santa Maria.

La segona part està formada per l'estudi de les fonts literàries sobre *Rhode* i els problemes que ha comportat la seva interpretació. Seguidament, en dos capítols es recullen les intervencions que s'han desenvolupat en els dos punts principals: el turó de Santa Maria i la zona coneguda com el Barri Hel·lenístic.

L'arqueologia del turó ha proporcionat unes estructures molt poc parlants, d'un hàbitat molt poc clar, indeterminat. Cal destacar les restes d'un edifici de grans dimensions, que insinua la possibilitat d'un temple, tot i que no es pot verificar a la llum de les evidències. La darrera troballa vinculada a la zona és una muralla del segle III que delimitava el turó

per la banda est. D'aquest sector provenen nivells del segle IV i segle III aC força escadussers.

El sector del Barri Hel·lenístic és una implantació urbana regular de nova planta, de la qual se'n coneixen fins a sis illes de cases separades en una banda est i una oest per un carrer longitudinal nord-sud, que forma angle recte amb els que estan orientats d'est a oest.

L'estudi de la tipologia urbana d'aquest barri fou tractada en un treball de recerca per David Vivó i publicat l'any 1994. Però més enllà dels tipus de cases, es descarta l'organització de l'espai d'aquell estudi i s'introdueix el concepte de parcel·la, unitat superior al de la casa i que correspondria a les particions de l'illa, de manera que hi ha cases que ocupen tota una parcel·la i altres just la meitat. Amb tot, la distribució de les cases a l'interior de les illes no difereix substancialment de l'estudi de Vivó, però fa alguns retocs en les illes 3 i 4, de fet les úniques conservades íntegrament. També posa en dubte la restitució en dos nivells, atesa la manca d'escales trobades en l'excavació. En tot cas, remarca la localització de diversos elements que poden aportar una definició funcional dels espais arquitectònics, com ara, els forns metal·lúrgics, les pedres de molí, les llars de foc, els pous, les àmfores clavades i les fosses d'escombrera. Això, més l'existència de dos forns, i un tercer de possible, a la banda oest del barri, permet diferenciar una zona artesanal/industrial (un ceràmic), d'un altre més purament d'habitatge.

La tercera part del llibre és, creiem, la part fonamental de l'obra, ja que s'assaja una nova classificació

de les ceràmiques produïdes als tallers de Roses.

Cal dir que no es partia del no-res, sinó que hi ha uns antecedents que marquen les primeres etapes en el coneixement de les produccions, especialment amb els treballs d'Enric Sanmartí (tesi doctoral presentada el 1978 i nombrosos articles), centrats en els materials d'Empúries i la campanya de Roses de l'any 1966, la qual cosa li va permetre identificar el que va anomenar: el taller de las pàteres de les tres palmetes radials, el taller de les pàteres de la forma Lamboglia 55, el taller de las pàteres de tres estampilles radials impreses sobre banda d'estries decoratives, el taller de NIKIA-IWN.C. També hi hem d'afegir les produccions pseudocampanianes de rosetes nominals (π - α - ρ) (Morel 1981). Aquest sistema tipològic ha estat continuat en els darrers anys per Jordi Principal.

En el llibre, però, es descarta d'ampliar les classificacions anteriors, per diverses raons. L'aposta que es fa, se'ns dubte la millor opció i la més valenta, ha estat la d'elaborar una nova classificació. Es planteja una tipologia basada no en les combinacions decoratives del fons intern de les peces, sinó en la morfologia dels vasos, per a la qual cosa la seriació de la producció es fa a partir del repertori formal, tenint en compte tres nivells:

- 1) el primer agrupa els vasos en grans sèries tipològiques, que defineixen trets comuns (cada sèrie es diferencia per desenes i dins aquestes es llisten les diverses formes)

- 2) en un segon nivell, cada forma s'acompanya d'un nom —seguint un esquema similar al del Dicocer Lattara 6—

- 3) el darrer nivell de classificació es fa a partir de l'orientació de les vores, identificada amb una lletra minúscula.

A aquesta classificació hem de sumar l'encert de fer-la extensiva a les diverses produccions dels tallers, de manera que, per exemple, la copa forma 1 només la trobem en vernís negre; en canvi, la copa forma 12 c la trobem en vernís negre, en pasta clara i en pasta grisa.

Així es va seriant tota la producció de les diverses formes de vernís negre (de llarg la més ben representada), pastes clares, pastes clares decorades amb vernís, comunes de cuina, comunes grises i altres grises clares. A molta distància es diferencia també el material de construcció, una forma d'àmfora, similar a la boca plana, llànties i figures de coroplàstia, mercès a la troballa d'un motlle de Dèmetre fet amb pasta massaliota.

Aquesta nova tipologia fa que a partir d'ara disposem d'un instrument nou per a la classificació de les produccions rosiques, tot i que el veritable abast de les produccions només es podrà establir afegint-hi l'estudi de la difusió dels productes i dels contextos cronològics precisos en els quals apareguin. Aquesta tasca, però, és obvi que no era possible d'abordar en aquest moment.

També és meritori que s'intenti treure suc del que es pot conèixer de les instal·lacions industrials, dels forns, de la seva capacitat de càrrega i la proposta d'empilament de les peces a partir d'elements separadors com els discos o les plaquetes. Es proposa també que s'hauria fet un treball mancomunat de diversos artesans que usarien les mateixes instal·lacions. Aquesta part es com-

pleta amb una analítica de les pastes ceràmiques.

La quarta part està dedicada a diversos estudis concrets, en forma d'annexos, que completen aspectes com les emissions monetàries de *Rhode*, una inscripció d'un plom grec, un estudi arqueometal·lúrgic i l'estudi de les restes de fauna i malacologia recuperades en l'excavació.

Les conclusions són un intent de seriar històricament la implantació que es va produir a Roses, a partir dels arguments arqueològics que se sumen als tradicionals. Els autors defensen aferrissadament una fundació massaliota i s'ha d'entendre en el context de la projecció comercial de Marsella cap a Occident, paper que havia jugat Empòrion dos segles abans, però en haver-se independitzat al segle V aC de la metròpoli, Roses hauria servit per recuperar l'accés al mercat indígena de la zona. En la fase següent es consolidaria com un nucli comercial controlat per Marsella, que coneixeria una expansió important durant el segle III, amb la creació del barri industrial, les emissions monetàries i, en definitiva, l'assumpció d'entitat independent. Finalment, els episodis catonians a la zona significaran la presa i l'abandonament de Roses.

No cal dir que la interpretació del tipus d'assentament, la seva filiació i evolució no és nova i és la part més opinable i que ha generat més polèmica enfront d'altres opcions com ara la fundació ròdia o la fundació emporitana. Sigui com sigui, el jaciment de Roses disposa a partir d'ara d'un estudi rigorós, complet i imprescindible dels treballs en l'establiment grec que s'hi han desenvolupat des de principis de segle fins a l'actualitat.

Joaquim Tremoleda

La portalada dels apòstols de la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries

Miquel Pujol i Canelles

Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 2007, 208 pàgines.

Novament mossèn Miquel Pujol ens fa partícips dels seus amplis coneixements en un impressionant estudi sobre la portalada dels apòstols de la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries. El llibre ha estat editat per l'Ajuntament de Castelló d'Empúries dins la seva col·lecció local. L'obra segueix els mateixos paràmetres que els estudis anteriors de l'autor. És un treball metòdic i exhaustiu, que reflecteix una intensa tasca d'investigació. Es centra en la portalada dels apòstols, concretament en el conjunt escultòric i especialment en la recerca de l'autoria d'aquesta impressionant obra artística.

El llibre està estructurat formalment en quatre parts. No obstant això, des del punt de vista de continguts, s'ha dividit el treball en dos grans apartats i una conclusió final. En el primer dels quals, de caire descriptiu, es detallen tots els elements que formen part del conjunt artístic de la portalada i per extensió de tota la façana. La portalada és analitzada en tots i cadascun dels seus elements: els capitells, els pedestals, les petites escultures dels grotescs, els dosserets, les gàrgoles, els detalls zoomòrfics i els detalls florals de l'arquivolta i molt especialment el grup estatuari dels dotze apòstols i el de l'escena de l'epifania del timpà amb els reis mags i l'adorant, dels quals en fa una descripció individualitzada, sempre acompanyada de les respecti-

ves imatges, que han estat copsades pel fotògraf castelloní Jordi Cassú.

Del timpà en destaca l'escultura de la verge amb el fill. Miquel Pujol estableix que, per les seves característiques estètiques, l'escultura compta amb una important influència artística provinent del Llenguadoc occidental. També percep importants diferències d'execució entre algunes imatges dels apòstols i les del timpà. Per tant, l'autor planteja la hipòtesi de la intervenció de més d'un escultor en l'elaboració de tot aquest conjunt escultòric.

La segona part de l'obra, la podríem qualificar de documental. La falta de testimonis escrits i la pèrdua d'alguns documents coetanis a la construcció de la portalada són aspectes que dificulten enormement el coneixement de l'autoria del conjunt artístic, el seu procés d'execució i les dates en què es dugué a terme. Miquel Pujol ja dóna una pista de com es desenvolupa el seu estudi, quan ens diu que: "*caldrà cercar en la mateixa obra d'art la clau de tots aquells interrogants*".

En aquesta part, Pujol constata una gran dificultat a l'hora de precisar molts aspectes de l'obra i s'ajuda, entre altres coses, de la informació continguda en els testaments d'alguns castellanins de l'època, en el moment de fer llegats i donatius a l'església. Al final de l'apartat, presenta els estudis de diversos historiadors de l'art en relació amb l'autoria de la portada, Miquel Pujol l'anomena: *Descripcions, comentaris i estudis diversos de la Portalada*.

Tradicionalment, el conjunt escultòric havia estat atribuït a Antoni Antigó. Però estudis més recents havien proposat altres mestres com

Pere de Santjoan i Pere Sangada. L'autor corrobora el fet que Pere de Santjoan és l'autor d'una part de l'estatuària de la portalada. Però afirma que les escultures més originals, les que no són tan arcaïtzants, són obra d'un altre escultor deixeble de Pere Sanglada, Antoni Canet.

El llibre de Miquel Pujol és un excel·lent treball, imprescindible pels historiadors de l'art i per tots aquells que vulguin conèixer a fons tots els detalls de la impressionant portalada dels apòstols de la basílica de Santa Maria. Felicito l'autor i l'animo perquè continuï treballant.

Marisa Roig Simon

Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)

Enric Prat, Èrika Serna i Pep Vila (eds.).

Palamós, Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2006, 219 pàgines.

Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués seria només un petit exemple d'entre tants casos de textos originàriament legislatius (des del *Forum Iudicum* visigot fins al *Llibre de consolat de mar*, conjunt de normes jurídiques elaborat sobre la base dels costums marítims de Barcelona i que va ser vigent a la ciutat comtal fins al 1829) que amb el pas del temps han guanyat valor històric –en algunes ocasions, fins i tot literari– i han acabat esdevenint fonts documentals de referència. Ara, les *ordinacions*, un aplec de normes reguladores de l'activitat pesquera en

aquest municipi altempordanès, es posen a disposició del públic en general en una edició treballada, accessible i acompanyada d'un material complementari molt destacable.

El període cronològic que abraça els textos va, en la pràctica, de 1542 fins al 1790, data a la qual es remunten les darreres disposicions, i podem dir que juntament amb *Les ordenacions sobre la pesca de l'any 1401-1414*, document conservat a l'Arxiu Municipal d'Arenys de Mar, és un dels manuscrits més preuats del seu gènere a Catalunya.

Aquest codi normatiu reflecteix el model organitzatiu seguit pel col·lectiu de pescadors cadaquesencs i dóna fe dels acords entre patrons, metodologia, jurisdiccions, relacions laborals, etcètera, però a l'hora de la veritat no es limita només a això, sinó que mostra la realitat canviant del medi marítim i dels canvis en una activitat econòmica i de subsistència per a la vila, i la seva consubstancial capacitat d'adaptar-s'hi. D'una banda, ens presenta el caràcter col·lectivitzador del sector en èpoques reculades així com la faceta solidària del gremi, apreciable, per exemple, en una de les decisions del consell, segons la qual si algun llaut queia en mans de corsaris la recaptació de la pesca es destinaria a pagar el rescat. De la mateixa manera hi podem captar diferents problemàtiques descrites en aquest recull legislatiu, una de les quals, recurrent, és el litigi que enfronta fins a finals del segle XVII cadaquesencs amb selvatans al nord i rosincs al sud pel domini de les cales limítrofs i les competències respectives en aquests indrets. Un altre aspecte que hi copsem és el caire altament endogàmic i

immutable del sector, constatable en la presència contínua a través de generacions, com els Marés, els Serinyana o els Clapés, de nissagues cadaquesenques de les quals tenim notícia al llarg de tot el llibre.

El marc d'aquesta edició incorpora, a banda de la transcripció del manuscrit, tres estudis sobre les ordinations que ajuden a donar-li un marc històric i a entendre la importància d'aquest text. El primer d'aquests, "*Algunas noticias acerca de las antiguas comunidades de pescadores en el Cabo de Creus*" (1904), de Frederic Rahola Trèmols, és un repàs a la història de l'activitat pesquera al municipi. El segon, "Les ordinations de la pesquera" (publicat en tres parts –1967, 1971 i 1984– a la *Revista de Girona*), de Josep Rahola Sastre, aprofundeix en l'anàlisi del manuscrit en qüestió i ja n'incloua un bon nombre de fragments. També s'hi presenta l'article divulgatiu d'Ernesta Sala "El llibre de les ordinations de la pesquera de Cadaqués, un document del segle XVI" (1990). L'autora de la monografia dialectal *El parlar de Cadaqués* estructura el seu estudi entorn de la llengua del manuscrit, del qual assenyala els trets lingüístics (morfològics i lèxics especialment) i s'atura en l'anàlisi dels topònims locals que apareixen al text.

Feta exprés per a aquesta edició, tenim els treballs inèdits de Marcel Pujol i Hamelink ("Peix, ormeigs i barques durant l'Edat Moderna, en el marc del Llibre d'ordinacions de la pesquera de Cadaqués"), i Pablo de la Fuente ("Costum contra dret: el conflicte pesquer entre Cadaqués i Roses per les cales Pelosa i Jóncols a la segona meitat del segle XVII"), així com una cartografia d'Arnald Plujà sobre

l'àmbit marítim i les localitzacions geogràfiques que apareixen al llibre. La recopilació d'aquests estudis introdueix i complementa de manera idònia l'edició del manuscrit, sense treure, però, mèrit ni pertinència a la presentació d'Alfons Garrido i Joan Lluís Alegret. Aquests dos experts en la temàtica ofereixen una visió global del document i l'emmarquen en el seu context històric i econòmic. Així mateix, Garrido i Alegret esbossen per al lector els estudis que prenen com a referència les *ordinacions*, des de la primera notícia que se'n té, el 1885, i avalen així la conveniència d'aquesta edició que avui tenim a les mans.

L'estudi en el seu conjunt permet, doncs, situar l'adaptació de l'art pesquera al seu temps, l'economia i a les contrades on el manuscrit va ser redactat. Però, ultra tot això, ara la publicació de les *ordinacions*, a més de representar la culminació d'un treball pacient, acurat i esforçat per part dels seus editors, també suposa poder gaudir íntegrament de l'edició definitiva d'una obra que, com hem dit, ja va despertar un interès considerable des de la seva descoberta, fa més d'un segle, i que sens dubte serà d'un gran valor per al públic en general i els estudiosos de l'activitat pesquera en particular.

Jordi Curbet Hereu

Naufragis a la mar de l'Alt Empordà

Enric Trilla i Morató

Figueres, Brau Edicions, 2006, edició facsímil, 109 pàgines.

L'obra de Trilla és una obra cabdal per als amants de la costa compre-

sa entre l'Escala i Portbou. Tant pot servir de guia al submarinista aficionat a la immersió en aigües de la costa altempordanesa, i que li agradi visitar les restes de vaixells enfonsats, com també per a l'arqueòleg i historiador marítim que vulgui conèixer els derelictes antics o moderns enfonsats en les nostres aigües.

No es tracta tan sols d'una relació de derelictes i la seva posició, sinó que l'autor va fer una recerca periòdica i històrica, destinant molt de temps a la cerca de persones, diaris, revistes, etc., que poguessin donar informació sobre els vaixells enfonsats recentment, bàsicament dels segles XIX i XX. Però també ha dut a terme una recerca històrica a tenir en compte. Per una banda, va buidar totes les publicacions de caire històric i arqueològic, per tal de documentar els vaixells d'època antiga, medieval i moderna, i, per l'altra, també va fer una recerca arxivística que li va permetre dotar d'informació inèdita al contingut de diversos derelictes, bàsicament d'època moderna.

Es tracta d'una obra que probablement no hauria dut a terme mai un historiador ni un arqueòleg, els quals solen limitar les seves recerques a un àmbit cronològic concret o al seu àmbit d'estudi o especialització. L'autor ha fet una obra de caire general, no limitat només a vaixells d'un període, sinó des del més antic conegut al més recent, i tant a vaixells de fusta com de ferro, siguin propulsats a vela o a motor, etc, és a dir tots els derelictes sigui quina sigui la seva datació o natura. Molts derelictes, els més recents, que poden tenir un interès per a conèixer la història marítima contemporània, però que no es consideren jaciments amb

interès arqueològic, i per tant podrien haver quedat oblidats en una recopilació de jaciments d'aquest àmbit de la història. Una obra, que salvant les distàncies, els coneixements i el bagatge, es podria arribar a comparar, en petit, a l'obra de Joan Badia,⁽¹⁾ la qual si no l'hagués fet ell, probablement cap historiador o arqueòleg l'hauria realitzat encara.

Els precedents del treball de Trilla es poden trobar en algunes publicacions, sigui abarçant tota la costa catalana com a l'obra de Rafael Espinós, o bé per a una part concreta de la costa, per exemple el golf de Roses en els articles publicats per Esteve Guerra.⁽²⁾ Altres paral·lels, de caire local, els trobem en altres parts de la costa catalana, com l'obra de Lluís Millán i Roca a l'Ebre o els estudis recents de Josep Maria Castellví per alguns derelictes contemporanis de la costa tarragonina.

La seva obra ha estat des de l'any 1994 també un punt de partida per a diverses recerques historico-arqueològiques, algunes de les quals

s'han publicat, i altres estan en curs d'estudi i publicació.

L'obra reeditada es tracta d'un facsimil de la primera edició de l'any 1994, amb una qualitat del text i de les imatges inferior a l'original, en canvi la fotografia de la portada, de la qual n'és autor Joan Lassús, ha guanyat en qualitat i riquesa. La sola presència del mar de tramuntana a la portada demostra de manera impactant la força de la natura, l'agressivitat del mar, i en què et fa pensar en el perill que et trobaries si fossis dalt d'una barca en aquell punt i en aquell moment.

L'autor ha afegit un full solt al final, amb algunes dades que complementen la informació existent a l'obra –com per exemple més informació sobre el possible origen del canó del Bayarte del Port de la Selva–, no entenem, però, que digui que poca cosa s'ha fet o publicat des del 1994 ençà, quan probablement a la costa de l'Alt Empordà és de tota la costa catalana allà on s'ha treballat i publicat més aquests darrers anys.⁽³⁾

1. BADIA I HOMS, J.; *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 1981.

2. GUERRA MARÉS, E.; "La arqueología submarina en el Golfo de Rosas", *Revista de Girona*, 11, 1960.

3. Derelictes Roses II i Perola V: PUJOL, M.; FUENTE, P. de la; RAURICH, X. *et alii*; *Roses II, Perola V i Presido: tres vaixells enfonsats a l'Empordà durant la Guerra del Francès (1808-1814)*, Monografies del CASC, 4, ed. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, Girona, 2003. Derelictes Triunfante: FUENTE, P. de la; *El Triunfante: tecnología y ciencia en la España de la Ilustración. Historia de un navío hundido en el golfo de Rosas*, Barcelona: Museu Marítim de Barcelona, 2006. Derelictes Hindostan: FUENTE, P. de la; "El naufragio del HMS Hindostan (1804)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 38, 2005, 159-168. Derelictes Culip VI: PALOU, H.; RIETH, E.; PUJOL, M. *et alii*; *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. 2. Culip VI*, Girona: MAC-CASC, 1998. PUJOL I HAMELINK, M.; "La construcció naval catalana a la Baixa Edat Mitjana. Les aportacions de l'arqueologia naval: Culip VI i les Sorres X", *Mediterraneum. L'esplendor de la Mediterrània medieval, segles XIII-XV*, coords. J. Alemany, X. Barral i Altet, J.E. García Biosca, J. Giral, Barcelona: IEMed – MMB – Fòrum Universal de les Cultures Barcelona 2004 - Lunweg, 2004, 563-571. PUJOL I HAMELINK, M.; ROVIRA, J.; "El vaixell medieval de Culip VI. La construcció d'un model hipotètic", *Drassana*, 12, 2004, 94-105. Derelictes Culip VIII: AGUILERA, A.; BERNI, P.; CARRERAS, C. *et alii*; "Culip VIII i les àmfores Haltern 70", Girona: MAC-CASC, 2003. Derelictes de Cala Cativa: RAURICH, X.; "El jaciment de Cala Cativa: notes sobre el primer treball d'arqueologia subaquàtica realitzat a Catalunya", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, 1994, 261-271.

D'altra banda cal esmentar que un fort temporal de llevant durant el mes d'abril del 2002 va fer encallar un mercant procedent de Gènova a la platja de Sant Pere Pescador, per sort sense pèrdues humanes.

Tot i els anys passats, l'obra és encara un referent, tant per la quantitat i exhaustivitat dels derelictes documentats, com per alguns fets a destacar en la història de la immersió i de l'arqueologia subaquàtica, com per exemple el primer ús d'una campana emprada al segle XVII per la Generalitat de Catalunya per a recuperar objectes de vaixells enfonsats –ja documentat en aigües del Carib a l'època, però no a Catalunya– i la primera excavació arqueològica duta a terme a cala Cativa per Romuald Alfaràs, també a l'avui dia costa del Port de la Selva, a finals del segle XIX, o bé haver-se dut a terme les úniques excavacions-escola de Catalunya als derelictes de Roses II i Culip IV i VI, en aigües de Roses i Cadaqués en la dècada dels 80 i 90 del segle XX sota la direcció de Xavier Nieto.

La publicació posa a la costa de l'Alt Empordà en primer lloc pel que fa als naufragis coneguts a la costa catalana, per no dir de tota la costa de la Mediterrània Occidental. Potser no hi donem la importància que realment té, però el cap de Creus és i ha estat sempre un repte per a la navegació, ahir ho va ser per a totes les embarcacions propulsades a vela o a rem, i avui encara ho és per als vaixells mercants, que els dies de tramuntana busquen refugi al golf de Roses.

Marcel Pujol i Hamelink

La fundació de Sant Miquel de Colera. Història del naixement de la carolina empordanesa

Pablo de la Fuente de Pablo

Ajuntament de Colera, 2006, 96 pàgines.

Fruit de l'àrea temàtica de recerca i estudi als arxius que fins ara l'autor ha desenvolupat, és a dir, la tasca portada a terme pels enginyers militars, va aparèixer aquest llibre, del qual l'autor se sent especialment satisfet, atesa la migrada bibliografia actual d'aquest petit municipi altempordanès, que fa que una obra d'aquests tipus passi a ser un referent ineludible durant molts anys.

L'estudi del poblament de la vall de Colera, entès com a planificació urbanística sense arquitectes i portada a terme només per enginyers, és l'aprofundiment en el coneixement d'un procés promotor i els interessos que s'amagaven al darrere, a més del fet migratori que va comportar. Com que el projecte havia de tenir una delimitació en l'espai per a la nova població, apareixen a escena els enginyers militars Juan Martín Cermeño i el seu fill Pedro, i Carles Cabrer, cap de Sant Ferran de Figueres.

La fundació de la vila de Sant Miquel de Colera va lligada al creixement demogràfic sostingut del segle XVIII i que prengué la forma de colonització interna, ja que, a diferència de les coetànies fundacions de Sierra Morena on participaren colons centreeuropeus, a Colera els nouvinguts procedien de la mateixa comarca. L'autor qualifica els primers colons més com a "socis de l'empresa", que no pas com a simples atorgants d'escriptures d'establiments i subestabliments emfitèu-

tics de vinya; en especial destaca els casos de Pere Rubies, del port de la Selva de Mar, i de Raimon Mallol, mestre de cases d'Agullana, ja que ambdós a la vegada subestabliren a nombroses persones que arribarien més tard. Per cert, l'annex núm. 2 del final del llibre aplega la relació de titulars dels restabliments emfitèutics dels anys 1769-1771, a partir del buidatge del fons de la Comptadoria d'Hipoteques dipositat a l'AHG.

La persona clau en tot el procés és, com demostra sobradament l'autor, l'hisendat Isidre Ferran, el qual disposava a mitjan segle XVIII d'un considerable patrimoni agrari, usdefruit dels béns de la seva dona, Caterina Ferrer. A finals del 1754, Ferran aconseguí un ban de la Intendència de Catalunya pel qual, com a propietari útil de la vall de Colera, reivindicava el seu dret al tancament i restricció de pas. Després de nombrosos litigis amb l'abat de Besalú, com a successor del monestir de Sant Quirze de Colera per atribucions jurídiques i militars derivades de l'autoritat del comte d'Empúries, signaren una concòrdia el 1768 on Isidre Ferran aconseguia llum verda a les seves pretensions. Jugaren un paper destacat dues persones posteriorment molt beneficiades en el procés: Bonaventura Sangenís i José Lebrún. La concessió de mercès donada per la cort va ser gradual, i condicionada a l'assentament d'una primera cinquantena de colons en un any i mig a partir del vistiplau del rei, publicat el 1770. Poc després es concediria el títol de noble a Isidre Ferran i graus militars per a José Sangenís, patents oficials per a Martí Ferran, i els nebots de Sangenís.

L'evolució agrària és un altre aspecte associat a la nova fundació. Colera és un assentament lligat al conreu de la vinya, i més secundàriament a l'olivera. La pràctica totalitat dels colons assentats apareix lligada a establiments emfitèutics a rabassa morta. Però, per sobre de tot, segons l'autor, la colonització de Colera il·lustra perfectament el marc de relació entre el centre i la perifèria del poder borbònic i el gran pes de l'administració borbònica en tot el procés de fundació de Colera.

No deixa de sorprendre el pròleg fet pel fill de l'autor, Ruy de la Fuente, de només set anys, on d'una manera molt senzilla i planera resumeix el llibre del pare, fet que aquest últim aprofita per advertir al lector que, sense problemes, arribarà a entendre les claus del procés colonitzador de Colera.

Èrika Serna i Coba

Catàleg de l'exposició "El moble de l'Empordà al segle XVIII"

Girona, Fundació Caixa Girona, 2006, 55 pàgines.

Del 28 de setembre al 5 de novembre del 2006 s'exhibí a la Fontana d'Or de Girona una col·lecció de vint-i-cinc peces de mobiliari empordanès del segle XVIII. Mostra produïda per la Fundació Caixa de Girona, sota el comissariat de la presidenta de l'Associació per a l'Estudi del Moble, Mònica Piera Miquel, s'exhibiren preuades calaixeres, amb escambell o sense, singulars i representatius armaris de guarda-roba, arxivadors, escriptoris, llits amb

capçals pintats, caixes ... amb unes descripcions molt acurades que aprovaven i donaven a conèixer al visitant profà el món d'una de les arts decoratives d'un moment històric econòmicament favorable i d'un lloc també molt concret, l'Alt i el Baix Empordà. L'esforç que representa un muntatge d'aquest tipus, amb peces exhibides aportades majoritàriament per particulars, va quedar sortosament recollit en l'edició d'un magnífic catàleg amb un bon estudi introductori de la Mònica Piera, fruit del treball portat a terme durant anys, i un catàleg, pròpiament dit, compost per la reproducció d'un mostreig de cent peces de mobiliari, algunes amb més d'una imatge, és a dir, a part de la fotografia del moble sencer afegeixen detalls d'interès com textos, dibuixos, escuts d'armes que hi porten. Les il·lustracions, obra del fotògraf Jordi Mas i de l'arxiu de l'Associació, mereixen un comentari molt positiu. Clou el catàleg un recull bibliogràfic d'utilitat per a tots aquells que vulguin aprofundir en el tema.

Per a l'exposició es triaren els models de mobles que estaven de moda, és a dir, els més novedosos del moment, amb diferents materials emprats i tècniques diverses de construcció; també s'ensenyaren els models que varen tenir millor acollida entre els compradors durant el XVIII empordanès, així com els mobles d'autor que portaven la signatura autògrafa gravada, entre molts altres aspectes, sense deixar de banda les influències de l'estranger.

La visita atenta no deixava a ningú indiferent, ja que el tractament donat a cada moble, tant a l'exposició de la Fontana d'Or com al catà-

leg, ha estat de peça única i de categoria d'obra d'art. Les obres reunides, prèvia tria representativa, vénen a mostrar una primera classificació de mobiliari d'aquest període, fruit de la tasca que porta a terme fa temps l'Associació per a l'Estudi del Moble i que també està realitzant per altres comarques amb la finalitat, molt més endavant, d'arribar a estudiar en profunditat la història del moble català. Així, doncs, aquesta exposició va representar l'exhibició pública dels primers resultats de l'Associació.

Curiosament ens hem assabentat com a l'Empordà el mobiliari d'ús corrent i quotidià com cadires i taules es podia adquirir directament als tallers dels fusters i altres artesans de la fusta, però, en canvi, les peces de mobles més importants eren fruit d'encàrrecs, fet que no passava en poblacions més grans catalanes on l'estoc de mobles acabats era normal. Les cases benestants, com a símbol econòmic del moment amb fortunes noves per gastar, necessitaren un mobiliari, així com també pintures i altres objectes de decoració, en concordança amb el moment que vivien que s'accentuà, segons els estudis fets, a partir del 1760.

S'imposa el costum de rebre visites a casa, i les sales i altres estances es veuen equipades amb diferents seients individuals que passaren a substituir els bancs, tan presents a tots els inventaris notariais d'èpoques anteriors. La fusta utilitzada era de producció local, en especial la noguera. Tingueren molt èxit a l'Empordà les decoracions fetes de *marqueteria de pasta*. L'armari de guardar roba fou el gran protagonista amb una alçada mitjana d'uns 2,5 metres encara que, en general, totes les peces tenien

grans dimensions, era fet de fusta massissa. Les caixes de núvia passaren a ser substituïdes per calaixeres, encara que als pobles la roba se seguia guardant en caixes de fusta fins ben bé tot el segle XIX. Una predilecció especial tenien les dones amb els lligadors, dits també pentinadors o tocadors, ja que tenien contenidors per a guardar joies, la correspondència personal i altres objectes personals. Hi ha apartats dedicats en exclusiva al mobiliari eclesiàstic com els reclinatoris o genuflectoris amb calaixos o amb armari.

No sobta, doncs, que el catàleg estigui exhaurit a hores d'ara. Pensem que valdria la pena una reedició i, fins i tot, una segona part d'una exposició similar potser centrada en altres comarques gironines, com la Garrotxa o el Gironès, que ben segur tindria molt bona acollida. Per cert, val la pena fer una passejada per la pàgina web de l'Associació per a l'estudi del moble, amb seu al palau de Pedralbes a Barcelona, dins del Museu de les Arts Decoratives.

Èrika Serna

Les llibretes de memòries de Joan Serinyana (1818-1903), vinyater llançanenc

Edició, estudi introductori i notes de Jordi Curbet Hereu

Girona, Associació d'història rural de les comarques gironines, 2007, 212 pàgines.

En aquest estudi, Jordi Curbet ha transcrit i editat tota una sèrie de manuscrits que formen part del conjunt de dietaris del llançanenc Joan

Baptista Serinyana i Malloll (1818-1903). Manuscrits que, com diu Curbet al prefaci, no són del tot inèdits, atès que un d'ells –la *Llibreta de memòries*– ja havia estat editada amb anterioritat en diverses ocasions. Josep Clavaguera n'havia reproduït fragments en el número 25 dels *Annals* de l'Institut d'Estudis Empordanesos que corresponen a l'any 1992; Konstanze Jungbluth l'havia editada dins de la seva tesi doctoral de l'any 1996; i, ja més recent, Martina Camiade també l'havia utilitzat en un dels seus treballs per documentar l'arribada i els efectes de la fil·loxera a l'Albera.

En aquest nou treball però, Curbet, a part de tornar a editar l'esmentada *Llibreta de memòries* –que és el manuscrit principal, de contingut divers, escrit l'any 1851 i copiat el 1879 i que fa funció també de llibre de família–, ha posat a l'abast dels investigadors, siguin de la branca de la història o de la llengua, bona part dels manuscrits que restaven inèdits: la *Llibreta de la guerra i revolucions* –llibreta on s'enregistraven els esdeveniments polítics i memorialístics comentats amb més detall que a la *Llibreta de memòries*–; la *Llibreta de religió* –on es registren dades de les activitats religioses organitzades per l'apostolat seglar de Serinyana–, i les *Llibretes de cantarelles, oracions i narrativa moral*. I ho ha fet amb un bon treball de transcripció on es presenta un índex i un bon glossari de notes molt útil per aclarir dubtes sobre el text original; i amb un acurat estudi introductori sobre la figura i l'obra de Serinyana.

Els dietaris de Serinyana, repartits en diferents llibretes, tenen en comú una estructura interna molt

característica, consistent en el registre d'una sèrie d'esdeveniments seleccionats i ordenats per anys que s'ajustarien a la tipologia dels annals o llistes de successos. Tot i que Serinyana prioritza en les seves llibretes el registre de fets i esdeveniments del seu àmbit local i comarcal més proper; va però molt més enllà quan recull en les seves llibretes dades que sobrepassen aquest àmbit més proper i esdevé testimoni d'alguns fets sociopolítics de rellevància –alçaments federals, la guerra de Cuba, tupinades, corrupció i frau electoral–, religiosos o socials –la conflictivitat social a l'època–.

Pel que fa a l'àmbit més proper, registra curiosament durant dècades dades sobre les seves pròpies collites i producció. Per aquest motiu no deixa de fer-se ressò dels efectes que tingueren sobre la vila de Llançà les davallades de la producció d'oli, blat i vi a causa de les inclemències del temps i les diverses plagues que van afectar les collites, sobretot les vinícoles –el mildiu, oïdi i sobretot de la fil·loxera–, durant pràcticament tota la segona meitat del segle XIX.

En conjunt, aquesta edició és de gran interès per als investigadors, ja que és una bona eina que pot ajudar a obrir noves línies d'investigació o bé aportar noves dades sobre estudis ja existents o per a futures anàlisis.

Joan Serra i Perals

Receptes i remeis de Pelegrí Estiu

Pep Vila i Èrika Serna

Girona, CCG edicions. Col·lecció «Quaderns de les set sivelles», 2006, 384 pàgines.

Quina mena de llibre és aquest receptari? Els seus editors, Pep Vila i Èrika Serna, ho expliquen prou bé en un documentat estudi previ. Es tracta d'un llibre d'oficis realitzat a finals del segle XVIII i començaments del segle XIX, que en l'argot del temps se'n deia un *llibre mestre* on els professionals anotaven els coneixements que calien per a exercir la seva feina o el seu art. El resultat és una publicació miscel·lània però que desperta un interès creixent a mida que ens endinsem en la lectura. Que ningú pensi que trobarà un llibre de receptes pura i simplement, tot i que també té aquest interès addicional, ja que algunes de les receptes que s'hi expliquen –sobretot de confiteria o pastisseria– pot ser gratificant assajar-les, ja que el fet que estiguin avui en desús no vol dir res en relació amb la seva bondat.

Pot semblar estrany que en una mateixa llibreta s'hi trobin fórmules d'adrogueria, receptes de confiteria i rebosteria, mètodes de fabricació de ceres i candeles, remeis curatius de diverses malalties i fins i tot una fórmula per a tenyir la llana, explicada entre un remei per l'asma i un altre pel mal de ventre. Tota aquesta mena d'ingenu garbuix té la seva explicació –a bastament raonada pels autors– però que pot produir un relatiu desconcert al lector actual.

La disparitat de matèries que apareixen a les llibretes de Pelegrí Estiu deriven del fet històric que des de l'èd dat mitjana, època d'or dels gremis i corporacions professionals, no existia una clara diferenciació entre adroguers, especiers, apotecaris, cerers i confiters. No és fins al segle XV que apareix el col·legi d'apotecaris, diferenciat del gremi d'adroguers que

esdevé col·legi al segle XVI. Si bé les respectives ordinacions i privilegis mantenen una gran indefinició entre les dues professions.

Nombrosos documents d'aquelles èpoques es refereixen indistintament a apotecaris i especiers o adroguers en parlar de les operacions de preparació de medicines, xarops, ungüents, cataplasmes; però també s'assimilen i entrecreuen apotecaris, candelers de cera i sucrrers quan es tracta de la fabricació de candeles, ciris, exvots, neules i torrons.

L'afinitat per tant entre aquests diversos productes ve de lluny, situació que encara agafa més complexitat en afegir-s'hi els nous productes procedents de les colònies, com el cafè, cacau, te, a més de les espècies tradicionals.

L'autor d'aquests quaderns –tot i que semblen estar transcrits per diverses mans– és Pelegrí Estiu, jove adroguer natural de Sant Daniel i afincat a Figueres i del que es dona documentada notícia en l'estudi preliminar de Pep Vila i Èrika Serna. Fa gràcia trobar en aquesta notícia una relació de xocolaters –una altra professió que es sumava a aquella mena de garbuix que dèiem– de la capital de l'Empordà. Hi trobem el xocolater Benet Comet del carrer de Peralada que sembla que existia des de 1770; Andreu Lacasa, nom d'una nissaga figuerenca ben arrelada en la professió de confiters i rebosters, i la de Francesc Viñals de la pujada de l'Església. Per tant el contingut del llibre s'inscriu en una arrelada tradició figuerenca de professionals d'aquest conjunt extens d'arts i oficis dels que ens parla el llibre.

En l'anomenat *tractat de drogues*, part més important i extensa

del llibre, el jove adroguer transcriu un llarg inventari de productes d'origen i naturalesa diversa o curiosa, utilitzats habitualment per aquests professionals.

El breu tractat de cereria que segueix té sobretot l'interès de fer una viva descripció de l'aprenentatge de l'ofici i l'estructura administrativa dels gremis, així com una relació exhaustiva de la talla i el pes de ciris i candeles.

La darrera part correspon a una extensa relació de receptes de confiteria i de rebosteria, acabada amb un receptari heterogeni de remeis mèdics casolans diversos i curioses solucions a problemes domèstics variats.

Però encara té més virtuts, ja que aquest llibre, més enllà de les receptes estrictes, de les drogues o de les fórmules màgiques que conté, tant per la seva prosa senzilla, planera i poc literària com per la presència d'uns productes remots com xocolates i candeles, té un gran poder d'evocació, ens transporta a un món llunyà, a una societat que podem imaginar encara trasbalsada per la Revolució francesa i que de tant en tant es refugiava en les llaminadures i els saraus il·luminats per les candeles que fabricava en Pelegrí Estiu. Pot ésser llegit tant com un llibre d'oficis com una petita crònica domèstica d'una societat i d'un país, que ens permetrà imaginar la nostra pròpia novel·la.

I tot això ho ha fet possible la tasca dels editors, en Pep Vila i l'Èrika Serna, autèntics autors del llibre, ja que les llibretes de l'adroguer Estiu per si soles poden resultar curioses, sens dubte, però no tindrien el valor documental que prenen una

vegada contextualitzades, estudiades a fons, sàviament anotades i amb una bibliografia copiosa, com diuen els francesos, *pour en savoir plus*.

Cal felicitar sincerament a tots dos per aquesta aportació al coneixement de la societat empordanesa del segle XIX, potser molt ben estudiada des d'altres punts de vista històrics però no massa divulgada pel que fa a la vida quotidiana, els oficis i la gent de ciutat, consumidora de xarops i pets de monja.

El receptari d'adrogueria, pastisseria i remeis de Pelegrí Estiu, editat a cura d'Èrika Serna i Pep Vila, és un llibre que té la doble virtut de ser curiós i divertit i al mateix temps tenir un valor històric i documental indiscutible per ajudar a conèixer una parcel·la molt concreta de la societat empordanesa de l'època.

Eduard Puig i Vayreda

El General de Cadaqués

Firmo Ferrer i Casadevall

Barcelona, Editorial Sirpus, 2006, 240 pàgines.

Interessant i novedós estudi biogràfic sobre el general Escofet, cadaquesenc il·lustre molt present a la memòria dels convilatans, amb una plaça dedicada al seu record prop d'on nasqué –encara que és més coneguda com a la plaça de l'Estrella, per la rosa dels vents que hi té al centre feta de pissarres–, i, en especial, pel llegat testamentari de dotar donzelles pobres i una certa col·laboració econòmica en l'ensenyament primari. No està de més recordar que no té cap relació amb el

coronel Frederic Escofet (1898-1987), cap dels Mossos d'Esquadra durant la II República, excepte que ambdós són cadaquesencs i militars d'ofici.

Amb un fil conductor cronològic, l'autor va repassant els fets més rellevants d'aquest militar empordanès, amb un primer capítol, no gaire reeixit, de l'estudi de la família Escofet i els avantpassats que ha pogut localitzar, encara que es trobaria a faltar el buidatge, tot i que parcial, dels protocols notarials de la mateixa notaria de Cadaqués. El general Joan Escofet Palau (1720-1808) hauria de ser recordat per haver portat a terme com a enginyer importants obres públiques a l'estat: la canalització d'aigua potable a Múrcia, la transformació i millora del camí ral de Barcelona a Lleida en una via transitable, les obres de consolidació del castell d'Ayamonte i al port de Santander, l'ordenament d'estrictes mesures sanitàries per als carrers de Barcelona, entre d'altres; dirigí les obres de defensa de les places de Girona, Hostalric, la Seu d'Urgell, Cardona, Lleida, Tarragona i Barcelona; fou governador militar de Roses i de Barcelona, enginyer general de Catalunya i comandant general de l'Empordà; participà en campanyes a Amèrica on va dibuixar o mapar una línia imaginària en plena selva que encara a l'actualitat marca el límit fronterer entre Argentina i Brasil.

L'autor confessa ja a l'inici del treball la voluntat que sempre l'ha mogut, inclosos els sis llibres escrits anteriorment, i aquest en especial, en donar a conèixer sobretot als cadaquesencs el passat més immediat i ara la recuperació de l'extraordinària vida d'aquest avantpassat il·lustre del poble amb la simple voluntat que la

generació actual i les que ens succeiran no oblidin els fets més destacats del passat col·lectiu del municipi. Cal reconèixer-li l'important treball, i consegüent estudi i lectura de prop de quatre mil cartes originals del general Escofet que, seguint la pista, ha pogut consultar, atesa l'amabilitat dels actuals propietaris; també ha treballat altra documentació, entre la qual cal destacar el petit fons del Patronat de la Marmessoria del mateix general Escofet (amb una web tan pobrament dotada d'informació). És d'agrair la fórmula emprada al llarg de tot el llibre d'incloure la transcripció de nombrosos documents i/o la reproducció facsímil.

Tot aquest estudi de la vida i obra de Joan Escofet, tinent general dels Exèrcits de S.M., ve enfocat pel cronista Firmo Ferrer amb un to potser massa col·loquial del personatge, el qual presenta amb un esperit molt fort d'arrelament al seu poble que el porta de manera continuada al llarg de la seva vida a mantenir contínua comunicació, via correu postal, amb els seus parents de Cadaqués, els quals el mantenen al dia en tot tipus d'anècdotes familiars i, en especial, de la variada i rica meteorologia, per la qual encara ara té un interès molt fort entre tots els empordanesos, atesa la varietat i riquesa dels canvis dels temps a l'Empordà. Aquest fet ve majorment donat per la consulta de les prop de quatre mil cartes que es conserven i que ha estat el gruix més important d'informació buidada i que, potser, porta l'autor a caure en detalls intranscendents o de segon ordre que no hagués calgut incloure-hi, ja que queden dins de l'àmbit estrictament familiar.

Són molt interessants els capítols dedicats a la Guerra Gran pel detallisme dels fets ocorreguts a Roses i Cadaqués, encara que signada la pau, Escofet ja es troba malalt i s'instal·la al seu poble natal on morí més tard. El seu testament, transcrit sencer en el llibre i que arribà a ser imprès el 1883, fou motiu de llargues disputes i desavinences, ja que deixà unes rendes per pagar un mestre, una mestra i quatre dots esponsalícis per a noies pobres que es casessin cada any –vigent fins al 1975–, fet que comportà la creació del Patronat de la Marmessoria del General Escofet per al seu correcte compliment, avui encara actiu, però amb les rendes desvaloritzades gaudeix dels ingressos d'uns lloguers que gasta en ajuts a sortides dels escolars del poble i alguna obra de reparació de l'edifici del col·legi.

L'obra fou presentada en públic l'últim dissabte del mes de juliol del 2006 al Teatre "Art i Joia" de Cadaqués amb la presència de nombroses persones, tant del poble com estiuiejants, així com de l'escriptora Cristina Masanés que, a més de reflectir un respecte per l'esforç de l'obra feta, va conduir l'acte i és autora del pròleg del llibre.

Èrika Serna

1881-2006. Crònica d'una supervivència

David Muniesa i Eleazar Martínez
Figueres, Església Evangèlica Baptista de Figueres, 2006, 164 pàgines.

Cent vint-i-cinc anys són un bon motiu de celebració. I què millor que

fer-ho amb la publicació d'un llibre que intenta recopilar el que ha estat, el que és i el que vol ser l'Església Evangèlica Baptista de Figueres, la més antiga de Catalunya. L'obra tracta sobre la comunitat religiosa, a banda de la catòlica, que porta més temps present a l'Alt Empordà, d'una forma més o menys continuada. Tanmateix la presència dels evangèlics ha estat plena d'entrebanys de tot tipus, normalment paral·lels als esdeveniments polítics del país. Així en els períodes de més llibertat i democràcia, els evangèlics han viscut els moments de més tolerància i expansió; mentre que en les èpoques de dictadura i repressió, la persecució de les esglésies diferents a la catòlica, que era l'oficial de l'Estat, provocarà un cert retraïment i aïllament, que arribarà a posar en perill la pròpia existència de la missió protestant.

A aquestes dificultats sociopolítiques cal afegir les econòmiques, no menys importants, que han estat a punt de provocar la desaparició de l'Església Evangèlica en més d'una ocasió. Els problemes financers han estat motivats bàsicament per la manca de fidels, ja que es tracta d'una comunitat força minoritària i que intenta sobreviure a partir dels donatius dels creients. Sense l'ajuda externa, especialment de la Missió Americana i de la UEBE (Unión Evangélica Bautista Española), difícilment el petit nucli protestant empordanès hagués pogut fer front a les importants despeses econòmiques que el seu manteniment ha requerit al llarg d'aquests 125 anys. La construcció dels locals per celebrar els cultes religiosos, el manteniment d'aquests espais i el dels pastors de la comunitat, la realització de tot tipus

d'activitats lúdiques i de proselitisme, etc., són els principals apartats de dispendis que els evangèlics han hagut de superar amb grans esforços.

El llibre intenta donar a conèixer totes aquestes dificultats, així com la lluita continuada i persistent del petit nucli evangèlic per superar-les i sortir endavant. En el fons, tal com reflecteix el títol, es tracta de la crònica de la supervivència de la fe evangèlica i del seu missatge en un espai geogràfic concret, l'Empordà, tant l'Alt com el Baix, ja que són nombroses les referències a les comunitats protestants de poblacions com Roses, Llançà o l'Escala, però també Palamós, l'Estartit, etc., encara que centra la seva atenció especialment en el nucli figuerenc.

El contingut de la publicació combina, a vegades de forma barrejada i fins i tot repetitiva, tres aspectes prou importants: primerament, la visió succinta del context històric, social i cultural en el qual s'ha desenvolupat l'Església Evangèlica Baptista dins l'àmbit general al llarg dels segles; en segon terme, la història de la comunitat protestant a Figueres i a l'Empordà, fixant-se tant en els pioners anglicans com en els nous grups pentecostals, que han acostat les seves posicions amb els evangèlics, així com en la més recent incorporació d'immigrants estrangers que participen i col·laboren en les activitats i els cultes de l'Església Evangèlica Baptista local de forma nombrosa i dinàmica; i, per últim, les semblances biogràfiques dels diversos pastors que han passat per la comunitat al llarg d'aquests darrers 125 anys.

Per desenvolupar aquest compendi qui millor que David Muniesa, descendent d'un dels principals pas-

tors evangèlics que ha tingut l'Església Evangèlica Baptista de Figueres, i Eleazar Martínez, pastor que porta avui dia les regnes d'aquesta missió protestant. Tots dos han recollit un gran volum d'informació a partir de diverses fonts (arxivístiques, hemerogràfiques, bibliogràfiques, orals, etc.) i han fet un considerable esforç de síntesi. Per altra banda, la transcripció i reproducció de textos i documents, així com la publicació de moltes imatges gairebé inèdites, permeten conèixer més a fons una església plenament establerta en la societat figuerenca i assentada a la comarca.

Si bé al llarg de les pàgines del llibre sovintegen, lògicament, els missatges i els comentaris dirigits als prosèlits evangèlics, la seva lectura permet també endinsar-nos a tots, creients i no creients, en una realitat molt propera, però a la vegada molt desconeguda per a la gran majoria dels que encara no ens hem atrevit a traspasar la porta del temple baptista. Iniciatives com aquest llibre poden servir per apropar-nos tots plegats i conèixer-nos una mica més i millor. Per molts anys.

Manuel Moreno Chacón

Carles Jordà i Fages.

Un home de la terra

Ferran del Campo

Figueres, Ajuntament de Figueres / Diputació de Girona, 2006, 158 pàgines.

A poc a poc, més a poc a poc del que seria desitjable, comencen a ser publicats els treballs guanyadors de la *Beca ciutat de Figueres*. Aquest llibre no va ser el guanyador de la seva edició, però el jurat va proposar la seva edició. L'autor, Ferran del Campo, no ha defraudat les expectatives creades.

En acabar de llegir aquest llibre, m'ha vingut al cap una qüestió metodològica resultat d'una conferència pronunciada per l'historiador Pierre Vilar a la UAB. La conferència portava un títol suggerent: *¿Es pot fer història d'un país sense simpatia?* Sens dubte plantejava una qüestió metodològica vital en tota obra d'història, en paraules de l'historiador francès: "L'assumpte té relació amb la discussió més vella al voltant de la història: l'exigència d'una *objectivitat*, l'evidència d'una *subjectivitat* per part de l'historiador".⁽¹⁾ Aquestes consideracions tenen a veure amb l'estudi biogràfic de Carles Jordà i Fages. Sovint, l'historiador es fa *seu* l'objecte d'estudi, el biografiat, més encara quan es treballa documentació familiar i patrimonial, i encara més quan el biografiat és un avantpassat de l'historiador. Hi tornarem al final per saber com ha resolt l'autor aquestes dificultats.

El llibre és una reivindicació d'un personatge: Carles Jordà i Fages; d'una família: Carles Jordà és la darrera peça del patrimoni Jordà, amb ell arribarà a la seva plenitud; i d'una època: la dels primers trenta anys del segle XX, amb els desitjos de canvi presents en un sector important de la

1. *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 7 (1988), pàg. 10, en castellà, i en català a VILAR, P., *Reflexions d'un historiador*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 1992, pàg. 70.

societat catalana. L'autor, Ferran del Campo, es dol, al final del llibre, de l'oblit en què ha caigut el biografiat: de voler donar-li el nom al pantà de Crespià just en morir a haver canviat el nom del carrer al seu poble de Molins. Carles Jordà va morir el 1935, tot i ser persona d'orígens i actituds conservadores, evolucionà cap a actituds manifestament republicanes i catalanistes, amb això sol s'explica que la seva memòria desaparegués durant els anys del franquisme. Per altra banda, en els darrers anys del franquisme i la democràcia, els actors principals de la política dels anys vint i trenta han estat objecte de treballs, tesis doctorals, etc. Carles Jordà, però, havia escollit una opció que no va ser guanyadora. Va abandonar la Lliga el 1923 i va crear l'Acció Catalana, vist durant temps com un grup intel·lectual i elitista, grup que no s'integrà dins ERC, majoritària durant els anys de la República. Per altra banda, els investigadors de la història agrària del país, tampoc han parat esment, a l'hora d'estudiar el problema agrari dels anys trenta (reforma agrària, llei de contractes de conreu, etc.) en un sector, l'encapçalat per Carles Jordà, que feia de pont, a Catalunya, entre l'IACSI, la patronal agrària, profundament arrencada cap a posicions conservadores, i la Unió de Rabassaires, entestada a solucionar el problema de la propietat de la terra. Carles Jordà i la Unió Sindical Agrària feien de pont, intentaven cercar una solució a la problemàtica econòmica de la producció i la comercialització agrària, a la caiguda de la renda agrària, fet que els mereixia el descrèdit dels rabassaires i el menyspreu de l'IACSI. Ja no cal dir dels sindicats de classe pagesa.

Carles Jordà Fages (1883-1935) és el darrer dels fills, i l'hereu, del matrimoni format per Rafel Jordà i Ramona Fages de Perramon. La família Jordà tenia un pes considerable a la societat empordanesa, el seu pare era l'home més ric de Figueres (el primer contribuent el 1893, molt per davant dels Cusí), fundador de la banca Jordà. La seva mare, filla de Narcís Fages de Romà, advocat i personatge clau en l'economia agrària empordanesa de la segona meitat del segle XIX. Estudia als jesuïtes de Sarrià i més tard cursa la carrera d'enginyeria industrial a Barcelona, on els seus pares s'havien traslladat el 1901. Ben aviat, s'implica en política dins la Joventut Nacionalista de la Lliga i col·labora a la *Veu de Catalunya*. D'aquests primers anys són els amics de sempre: Josep Carner i Jaume Bofill i Mates. La seva estada, els seus estudis, el porten a casar-se amb Dolors Pons i Bofill, filla d'un industrial, en el que semblava una vida dirigida cap als negocis barcelonins. Abans, però, fa una estada a Bèlgica on amplia estudis, aprofita l'estada per estudiar l'organització política i electoral belga.

La seva trajectòria d'home públic dedicat a la política té la seva plasmació, sota les directrius d'Enric Prat de la Riba, en la seva elecció com a diputat pel districte de Figueres-Vilademuls de 1913-1917, fet que el portarà, doncs, a formar part de la Mancomunitat. Dimiteix el 1917 per participar a les eleccions municipals a Barcelona, on surt escollit, i hi desenvolupa una important tasca política de 1917 fins 1921, arribant a primer tinent d'alcalde i alcalde accidental de Barcelona.

El 1921, com a resultat de la inversió de la totalitat dels seus béns en una empresa aeronàutica que fa fallida, arriba la ruïna. Arruïnat, abandona la regidoria de l'Ajuntament de Barcelona, abandona Barcelona i es trasllada a la casa pairal de Molins. Necessàriament, ha de viure de la renda de la terra, del patrimoni dels Jordà, un patrimoni important i gros, en forma de diferents masos cedits a masoveria (el mas Sant Llàtzer i del Sepulcre a Peralada, el castell de Vilarnadal, un mas a Vilanova de la Muga, ... i la casa i les terres de Molins). Per por, però, que li embarguessin els béns, va aconseguir del seu pare que fes hereva una seva germana, soltera, era una simple pantalla, ell actuava com a amo i senyor que era.

Es converteix en un propietari rendista. El cuc de la política, però, no el deixa. El 1923, davant l'actitud col·laboracionista de la Lliga amb el règim de Primo de Rivera, amb un grup d'amics, on hi havia Jaume Bofill i Mates, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Rovira Virgili ..., funda Acció Catalana. Arran de les seves activitats contra el règim, és desterrat durant un any a Casp el 1924. Durant la dictadura de Primo de Rivera es preocuparà del patrimoni i, a les acaballes, veient la fi del règim, quan Acció Catalana esdevé republicana (Acció Republicana de Catalunya), torna, el 1930, com a diputat a la Diputació provincial de Girona. L'Acció Republicana Catalana acabarà integrant-se dins el Partit Catalanista Republicà (1931) que el 1933 passa a dir-se Acció Catalana Republicana, però fracassarà en les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, com tornarà a fra-

cassar en les eleccions a corts constituents de 1931 i també en les eleccions catalanes. Les desercions cap a la dreta i cap a l'esquerra acabaren per desvirtuar aquest partit. A Catalunya, la pinça formada per ERC, a la qual no es va voler integrar l'Acció Catalana, i la Lliga, no deixaven espai per aquest grup políticament preparat, intel·lectualment no superable, però que no tenia cabuda en un sistema de majories electorals. A l'oasi català hi havia dretes, la Lliga, o esquerres, ERC, moderades les dues en el conjunt del panorama polític espanyol.

Decebut de la política, se centra en la defensa dels interessos agraris. El trobem fundant sindicats: ja el 1917 havia fundat la Cooperativa Comarcal de Vilajuïga, a partir dels anys trenta la cosa va a més: la Cooperativa Vinícola d'Espolla (1931), el Sindicat Agrícola de Ricardell (1933) o el sindicat oleícola de Garrotxa-Empordà (1930), de la qual n'era president o membre destacat, finalment, el 1934 esdevé president de la Cambra Agrària de l'Empordà.

No es limita a la defensa dels interessos empordanesos, sinó que el 1931 fa un pas més i funda, essent-ne el president, la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya (1931-1935); en qualitat de president d'aquesta organització de productors agraris, participa, com a pont, en les principals discussions de política agrària de Catalunya i d'Espanya, tot valent-se de la xarxa de contactes que havia anat teixint durant la seva llarga trajectòria pública. L'USA, per comparar, aplegava, l'any 1932, 520 sindicats i 60.000 agricultors, la UR el mateix

any 20.000 associats i l'Acció Social Agrària (ASA) uns 12.000.⁽²⁾

Carles Jordà morirà el 1935 com a resultat d'una intoxicació contreta en un viatge a Madrid on havia anat a negociar al Ministeri d'Agricultura el preu del blat, l'oli i el vi.

La trajectòria de Carles Jordà i Fages mereixia ser estudiada en detall, tot el detall de què ha estat possible, ja que, diu l'autor, una part important de la seva documentació particular, durant els anys del franquisme, no fos cas que portés problemes, va desaparèixer.

Per acabar, vull tornar a la conferència de Pierre Vilar el 1988, on, referint-se als països es qüestionava si es podia fer la història d'un país amb simpatia. Realment, aquesta biografia de Carles Jordà és una obra feta des de la simpatia de l'historiador envers el seu personatge, res a dir-hi, al contrari. I és una obra reivindicativa d'un personatge i d'una època. Una passa més cap a la normalitat historiogràfica. Malauradament, però, encara calen moltes passes. Sense abandonar el tema que ens ocupa, hi ha moltes personalitats i institucions per estudiar, poso tres exemples: Narcís Fages de Romà i l'associacionisme agrari empordanès de mitjan segle XIX, la continuïtat d'aquest associacionisme en la Cambra Agrícola de l'Empordà fundada el 1901 (de fet, quan Alfons XIII ve a Figueres el 1904 només visita dos edificis: el castell de Sant Ferran i la Cambra Agrícola, segons diu el seu butlletí, fet significatiu de la seva importància) i, en els

anys trenta, per posar un cas d'un altre tarannà, Purcalles de Llançà. Són treballs que haurien de trobar l'historiador que els estudiés perquè d'editors ja n'hi ha, el que falta són treballs per poder publicar.

Pere Gifre Ribas

Joan Tutau i Vergés

Francesc Ferrer i Gironès

Cossetània Edicions/ Fundació Roca i Galès, Barcelona/Valls, 2006, 104 pàgines.

Que el republicanisme empordanès, sobretot el del XIX, ha estat més mitificat que estudiat en tenim una nova ocasió de constatar-ho. Una oportunitat feliç, tanmateix. El llibre de Ferrer i Gironès aporta material per omplir un gran buit historiogràfic sobre una de les figures d'aquell republicanisme que ha marcat la comarca durant la contemporaneïtat.

Un polític com Joan Tutau, per la seva transcendència ciutadana dins l'àmbit català i espanyol, hauria de disposar d'un conjunt elaborat d'estudis sobre el seu pensament i la seva obra. Avui en dia, per conèixer la seva mínima contextualització històrica, encara hem de recórrer a escrits de fa gairebé cent anys fets per coreligionaris seus o bé a breus ressenyes en forma d'articles periodístics locals sense recerca al darrere o a entrades enciclopèdiques, per força, molt sintètiques. Però el mateix hau-

2. PLANAS, Jordi, "La tensa qüestió agrària", dins H. RAGUER (dr. del volum), *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*, vol. 9 d'*Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1999, pàg. 160-161.

riem de dir d'altres com ara els germans Sunyer Capdevila, Joan Matas o Joan M. Bofill.

Amb el llibre de Ferrer i Gironès fem un salt endavant. No obstant això, seguim sense tenir davant nostre una biografia completa del personatge. Es tracta, això sí, d'una àmplia aproximació documentada de la labor cooperativista de Tutau, tant des de la seva posició d'activista cívica com des de la de polític institucional amb poder de decisió. L'autor, que transpuja un gran entusiasme per Tutau i una voluntat per demostrar la seva acció pionera en pro del cooperativisme, situa la seva trajectòria pública d'una forma molt pedagògica dins de la consolidació de l'estat liberal espanyol al llarg del segle XIX i en la seva activitat orgànica dins el republicanisme federal.

El més interessant dins l'àmbit de novetat és el capítol que analitza molts dels discursos, conferències i escrits diversos de Tutau sobre el fet econòmic en general i les seves propostes de polítiques concretes a seguir per compaginar el creixement i la producció agrícola i industrial amb la justícia social. Compaginar, en definitiva, el capital i el treball. És en aquest aspecte on el cooperativisme juga un paper clau en el pensament de Tutau i també la divulgació ja més elaborada del pensament georgista que li fa de guia en la seves exposicions públiques durant la dècada dels vuitanta.

El llibre és, doncs, una magnífica ocasió per acostar-nos a un dels figures que han arribat més lluny en la seva carrera política i al qual la historiografia no ha dedicat injustament encara prou esforços. Precisament aquest treball obra la porta a un seguit d'interrogants i camins de recerca a

endagar sistemàticament si volem tenir un perfil complet del personatge i una aproximació al període més ric. De fet, l'anàlisi dels anys centrals del segle XIX feta al llibre, és a dir, la instauració de l'estat liberal i el paper del republicanisme federal, és molt lineal i deutor d'anàlisis que la historiografia de la darrera dècada han resituat i modificat en part. Això no invalida, però, la ubicació de la biografia de Tutau en el procés, però sí que en limita la potencialitat interpretativa.

L'acció ministerial de Tutau i la seva activitat en el món econòmic privat són de gruix suficient com per acostar-nos-hi de forma sistemàtica i poder-ne extreure un magnífic exemple de les connexions entre el republicanisme polític i les organitzacions empresarials. No només les seves connexions i afinitats, sinó especialment les seves contradiccions que ajudarien a comprendre millor el nou republicanisme de final de segle i, en especial, l'autonomia posterior al sexenni del moviment obrer.

El llibre conclou amb un capítol ben interessant per a la història local figuerenca sobre l'activitat de Tutau al món associatiu i cultural de la capital empordanesa. Més interessant pel que suggereix que pel que analitza ja que, en definitiva, ordena coneixements dispersos de diversos comentaristes. Concretament fa veure la importància de l'entramat de la sociabilitat republicana figuerenca dins el context català i la seva connexió directa amb el món barceloní amb el qual Tutau n'era, en certa manera, un pont. Una sociabilitat, no cal dir-ho, amb una potencialitat de recerca enorme.

Albert Testart i Guri

El Celler Cooperatiu d'Espolla. Els inicis d'un projecte (1906-1939)

*Marciano Cárda*ba i *Sílvia Musquera*
Figueres, Brau Edicions, 2006,
145 pàgines.

Tot i que el fenomen cooperatiu a l'Alt Empordà ha tingut una importància clau per entendre l'agricultura comarcal, tant des del punt de vista de l'evolució econòmica com de les estructures socials, no disposem malauradament de gaires estudis que n'aprofundeixin el seu coneixement. Per això cal celebrar l'edició d'aquest llibre sobre els orígens de l'associacionisme agrícola a Espolla, en definitiva, del procés que abasta la fundació del primer sindicat fins pròpiament la construcció i explotació inicial de l'actual celler.

Marciano Cárda

ba, especialista en sindicalisme agrari, aporta a la primera part del volum el context precís en què es constituí el Sindicat d'Espolla l'any 1906. La segona part, obra de l'arquitecta Sílvia Musquera, ofereix una completa descripció constructiva de l'edifici emblema de la cooperativa, el seu celler. Un llibre fruit de la celebració de la vigència associativa al poble durant cent anys i de la permanència de la seva referència identitària.

El tractament conjunt que fan els dos autors, encara que de forma successiva, de l'anàlisi arquitectònica i de l'associativa és un dels aspectes més remarcables de l'obra. Tot i que a l'Empordà no podem parlar, com en d'altres comarques vitivinícoles de Catalunya, de les catedrals del vi, el celler d'Espolla (1931) és una mostra tardana, però interessant del

que significà per a molts pobles disposar d'un símbol que recollís el seu esforç i orgull col·lectiu de superació per avançar de forma conjunta en l'explotació dels fruits de la seva agricultura.

Triar un arquitecte de la categoria de Pelai Martínez per dissenyar el celler, que culminava una trajectòria de gairebé tres dècades de treball en comú i que pretenia per tant donar un impuls definitiu per al futur d'Espolla, és un fet ben significatiu i remarcable en el context empordanès de principis dels anys trenta. Sílvia Musquera aprofundeix en el seu estudi en la dinàmica constructiva i en les solucions arquitectòniques donades a les necessitats productives del celler tot intentant adaptar-se a les idees dels enòlegs del moment.

Si una cooperativa ha de ser un projecte plenament adaptat a les necessitats particulars i úniques dels seus socis, un celler, en tant que edifici, ha d'harmonitzar amb el seu entorn. L'obra de Pelai Martínez s'adaptà al terreny elegit per a la seva construcció tot utilitzant a favor d'una més eficaç labor de vinificació els seus diferents desnivells i irregularitats. El resultat és una obra funcional avui en dia i amb un valor estètic insígnia per a Espolla.

Si la síntesi sobre el procés constructiu del celler fet per Sílvia Musquera, amb les justes aportacions gràfiques, és suficientment aclaridora i pedagògica per als allunyats de les tècniques arquitectòniques, també ho és la narració del procés fundador del celler per part de Marciano Cárda

ba per a tots aquells desconexors de les complexes relacions socials i econòmiques al voltant de les transformacions de l'a-

gricoltura durant els primers anys del segle XX.

Si bé és cert que la documentació conservada sobre la Coopetiva d'Espolla, i del poble en general, permet aproximar-nos amb unes certes garanties metodològiques al seu estudi, no cal dir que la contextualització i l'extracció d'informació que en fa Marciano Cárdaça és excel·lent. A un doble nivell, en tant que dóna llum a uns fets fins al moment no del tot evidents i, més important encara, en tant que planteja tot un seguit d'interrogants per aclarir.

No podem situar el Sindicat espollenc al marge de la llei d'associacions de 1906, marc legal a partir del qual es crea una nova dinàmica al món agrari peninsular. Però l'empenya ja venia de més enllà. Espolla aprofità aquesta base legal per crear un sindicat que mancomunava diversos interessos dels pagesos del municipi. Un sindicat que, com molt bé remarca Cárdaça, no estigué aliè, tot el contrari, als diferents fenòmens polítics i econòmics que se succeïren a les comarques nord-orientals del país. Per exemple, la seva participació, no del tot aclarida en la seva intensitat, amb la Federació Sindical Agrària, organització vinculada al món catòlic. O també els contactes més tècnics amb els serveis agraris de la Mancomunitat catalana.

Aquest període inicial, el de 1906-1930, el coneixement del qual encara presenta un seguit de problemàtiques per resoldre. Sobretot el nivell d'implicació dels diferents grups socials i polítics del poble, les seves lluites internes i els seus projectes no sempre coincidents. Dins l'àmbit econòmic es presenta també

un gran camp d'investigació per recórrer, els lligams comercials amb el sud de França: la frontera com a límit permeable i com a estímul de creixement productiu i, per què no, de models organitzatius i tècnics.

Segurament les temàtiques que cal estudiar amb més profunditat s'hauran de fer des d'una perspectiva més àmplia, tant temporal com geogràfica. Per exemple, l'estudi comparatiu entre els diferents sindicats i cooperatives empordaneses ens aportarien molta més llum sobre tot el procés, no només econòmic, sinó també polític i social i ajudarien a configurar una història empordanesa més completa i complexa.

Sobre les motivacions de la creació del Celler i el seu procés poc més es podrà afegir al treball de Cárdaça. Les elits dirigents que l'impulsaren queden perfectament retratades, així com l'estructura productiva i de propietat de la terra del municipi a l'inici de la dècada dels trenta. Una anàlisi que és aprofitada per contextualitzar posteriorment un període del qual el seu autor n'és gran coneixedor, la guerra civil. Tot completant un estudi anterior seu (Cárdaça, *Annals IEE*, 2003) sobre les col·lectivitzacions espollenques, emmarca amb grans detalls la vida de la cooperativa durant el conflicte, els seus èxits i els seus fracassos i la seva finalització amb la derrota de la República.

Sens dubte, com veiem, es tracta d'un llibre estimulante pel que ens aporta i pel que ens suggereix. Davant del repte del, com diem, abundant material per estudiar, afirmaríem, tal com conclou Cárdaça, que l'etapa que s'inicia per a la Cooperativa el 1939 caldrà que es

vegi en un proper futur *reflectida sobre paper imprès i a l'abast de tothom*.

Albert Testart i Guri

Cooperant de Roses

Antoni Gavalda Torrents i Benet Vigo Trulls

Valls, Cossetània Edicions-Fundació Roca i Galès, 2007, 88 pàgines.

El cooperativisme és, per definició, una obra col·lectiva. Això no obstant, també és l'obra de persones molt concretes. Benet Vigo Trulls és una d'aquestes persones. Antoni Gavalda, professor d'història a la Universitat Rovira i Virgili i estudis bàsicament del cooperativisme agrari, aporta una interessant biografia, però també una anàlisi del context en què s'ha mogut aquest personatge empordanès que ha marcat l'empremta i ha estat referent, sobretot al seu poble natal, Roses, dels principis econòmics, però sobretot humans, que guien la cooperació.

Estudis com el de Gavalda ajuden a enllaçar la història quotidiana, la construïda dia a dia, amb els grans esdeveniments històrics. Uneixen la realitat palpable de carn i ossos que modifica el seu entorn per fer-lo més habitable i pròsper amb l'evolució general dels països, difícil de mesurar i, molt sovint, de comprendre correctament. Aquest llibre, doncs, és la crònica d'un seguit de realitats que de forma separada semblaria que tenen poc en comú i que juntes donen un sentit explicatiu a un tarannà personal. No és fàcil trobar que una sola persona hagi estat l'ànima de quatre

experiències cooperativistes tan disperses com un celler, una mútua, una escola o una empresa de serveis turístics. Seguint els passos vitals de Benet Vigo veiem com és possible.

Roses, abans de la guerra, no fou camp abonat per al cooperativisme i el sindicalisme, però un estudi més detallat del fenomen dins l'àmbit local hauria enriquit aquesta biografia de Vigo tot donant una profunditat. Emmarcant la casuística concreta del municipi, sobretot analitzant el pes dels seus diferents grups socials, hauria ajudat a comprendre millor les dificultats per a la creació de la Cooperativa Agrícola *La Bodega* durant els anys cinquanta sota el franquisme vencedor de la guerra. Un celler que fou la primera experiència cooperativista en la qual s'implicà Vigo.

El context cultural en què despertà l'esperit cooperativista del personatge sí que queda perfectament reflectit. Uns orígens familiars d'arrel pagesa, una adolescència en què visqué l'experiència transformadora republicana i una joventut en què la guerra i la postguerra el situaren al bàndol dels derrotats i represaliats. Un conjunt de circumstàncies que el feren conscient de la necessitat de superar les condicions adverses a través del treball, d'un treball organitzat en comú i amb objectius clars.

La voluntat de superar les estructures improductives i gens transparents del franquisme quedarà ben reflectit en l'exposició que s'ofereix del procés de fundació de la Cooperativa Agrícola per part de Vigo i d'altres companys. Gavalda, ampli coneixedor del que foren les *Hermandades sindicales de labradores y ganaderos* en tant que sindicat

vertical, assenyala amb molt de detall tots els obstacles que hagueren de fer front els promotors de *La Bodega* per a la seva creació. La cooperativa rosinca és un exemple clar de com durant els cinquantes, a través de les esclatxes d'unes institucions agràries autàrquiques i inútils, s'anaren construint uns espais de resistència possibilista sense trencar ni fer oposició frontal als principis del règim.

El llibre tangencialment parla molt també de l'evolució econòmica de Roses, del seu pas d'una economia agrícola a una de serveis on el turisme, com a factor productiu, hi juga un paper preponderant. La biografia de Vigo, paral·lela a la del seu poble, ho reflecteix perfectament. El 1980 crea una cooperativa de serveis i promocions turístics.

Però el cooperativisme no és només una forma d'associació per produir més i millor conjuntament. Al darrere hi ha una filosofia de serveis integral. La mentalitat cooperativa de Vigo queda perfectament completada amb dues iniciatives vinculades precisament a dos serveis bàsics de tota comunitat: l'ensenyament i la sanitat. Així el 1973 es crea el Centre Escolar Empordà i el 1976 comença a idear un projecte de clínica residencial que veuria la llum anys més tard. Dues iniciatives que s'emmarquen en els dèficits de serveis educatius i assistencials que la dictadura franquista no resolgué.

Benet Vigo no ha deixat empremta de la seva obra només a Roses. El seu esperit de foment cooperativista l'ha dut a ocupar càrrecs de responsabilitat dins l'àmbit català, com la Fundació Roca i Galès, i a divulgar tan directament a tot el terri-

tori com a diferents publicacions la seva experiència i coneixements. Sense cap dubte, l'obra d'Antoni Gavalrà, la número set d'una col·lecció nascuda per difondre el pensament de diferents cooperativistes catalans dels darrers dos segles, situa Vigo entre els grans cooperativistes del país.

Albert Testart i Guri

75 anys d'escola CEIP Sant Pau-Figueres 1933-2008

Diversos autors

Figueres, Gràfiques Montserrat, 2008, 158 pàgines.

El dia 3 de gener de l'any 1933 es posaren en funcionament les que eren les primeres escoles públiques de Figueres ubicades en un edifici oficial propi. Les nenes es posaren a les aules del pavelló nord i els nens al sud. No hi hagué cap cerimònia oficial i només hi va assistir una comissió municipal per veure les noves aules.

Ara, coincidint amb el 75è aniversari del CEIP St. Pau, el centre ha volgut celebrar l'efemèride amb tot un seguit d'actes lúdics i de caire cultural que han omplert gairebé tot l'any 2008. Entre aquests actes cal destacar la publicació del llibre sobre el CEIP St. Pau – Figueres 1933-2008.

Un llibre format per un recull d'experiències passades, presents i futures de la mà de mestres, alumnes i exalumnes, pares, amics i tot un seguit de gent que ha estat vinculada en algun moment de la seva vida amb el St. Pau.

El gruix del text està estructurat en sis capítols referents als punts de vista d'autoritats, mestres, alumnes, exalumnes, pares i tres aportacions de caire més aviat històric. El llibre també compta amb una intervenció de la directora actual i finalment un epíleg per part del cap d'estudis.

Es tracta bàsicament d'un llibre on cadascú exposa les seves vivències personals i evoca els records del seu pas pel centre. Potser la part més interessant són les dues aportacions fetes per Josep M. Bernils, cronista de Figueres, i Salomó Marquès, professor de la Universitat de Girona. El primer fa un breu repàs històric des dels inicis de l'ensenyament a Figueres fins a arribar l'any 1933 amb la posada en marxa del centre. Salomó Marquès exposa els trets més característics del canvi que ha sofert l'educació des dels anys de la república fins a l'actualitat, centrant-se bàsicament a les comarques gironines amb una visió crítica i constructiva. També cal destacar l'article titulat "L'ensenyament avui", de Santi Musquera. Un article en què s'exposen els trets principals que conformen l'ensenyament actual i el paper que juga el mestre en determinades situacions.

Cal remarcar el fet que la majoria dels escrits evoquen una part sentimental de cadascú i potser per aquest motiu es destaquen vivències i records de caire més positiu que negatiu. Abunden els relats on es descriu l'ambient que es vivia al centre a cada època, com era l'edifici, quins mestres l'integraven, el funcionament de les aules...

Es tracta d'un llibre amè, dedicat inicialment als alumnes i mestres del Sant Pau. Potser es podria haver

complementat amb una història més treballada de la trajectòria del centre: els orígens, l'arquitectura que mostra l'edifici, el claustre de cada època, la matrícula dels alumnes, aspectes del currículum, el període de la guerra civil, la situació del centre envers la ciutat i la seva vinculació a través del temps... Així mateix, seria interessant adjuntar al text una mostra fotogràfica per tal de fer-lo més vivencial i gràfic. Tot i que el llibre disposa de diverses imatges, falta un fil conductual que les enllaci. D'altra banda cal tenir present que cada fotografia hauria d'anar amb el seu corresponent peu per tal de poder identificar l'any i els personatges que hi surten, ja que es tracta d'un document que complementa el text.

Rosa Maria Moret

La Renovació Pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans

Diversos autors

Girona, Col·lecció Joan Puigbert. CCG Edicions, 2003, 561 pàgines.

L'any 2003 la ciutat de Figueres acollí les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans. El tema triat fou la renovació pedagògica com a eix vertebrador de les comunicacions presentades. El fet que es triés Figueres com a ciutat amfitriona no fou casual; Figueres fou la comarca on s'inicià la renovació pedagògica de la mà dels mestres de les escoles rurals. La intenció d'aquestes jornades fou de continuar aprofundint en l'estudi i el coneixe-

ment d'aquest corrent pedagògic que tingué el seu màxim ressò durant les primeres dècades del segle XX. Un total de trenta-set comunicacions escrites per professors de diferents universitats del Principat, de les Illes i del País Valencià més la conferència inaugural i la final, formen el compendi que aplega les comunicacions de les XVI Jornades que es presentaren l'any 2003. Seguint aquesta mateixa línia fins i tot la fotografia de la portada fa referència a l'escola rural del municipi altempordanès de Siurana.

El volum, molt extens i variat (561 pàgines), ens apropa al fenomen de la renovació a l'àmbit educatiu que durant més d'un segle sacsejà les escoles catalanes. Està estructurat en cinc blocs força desiguals: experiències i mestres renovadors del segle XX: del passat al present, renovació pedagògica i educació no formal, experiències renovadores de l'època democràtica, escola i educació a Figueres i a l'Alt Empordà i els infants i el joc.

Cal remarcar el fet que els articles no són excessivament llargs –unes 15 pàgines aproximadament– i ben documentats a partir de cites a peu de pàgina, fet que ens permet clarificar alguns aspectes i/o aprofundir en uns altres. Cada article manté un discurs coherent amb la filosofia educativa que marcà la renovació pedagògica i finalitza amb unes conclusions o aportacions dels autors que, en molts casos, enriqueixen el text amb noves dades i observacions. Com a cloenda, el lector també disposa d'un resum on s'especifica l'objectiu principal de la conferència i els trets característics que la componen.

Pel que fa a l'àmbit comarcal, cal destacar l'apartat titulat Escola i educació a Figueres i a l'Alt Empordà, un conjunt que aplega quatre comunicacions, tres de les quals estan centrades bàsicament a la capital de comarca, mentre que la quarta ens mostra el fons documental que es guarda a la Universitat de Girona referent als estudis i investigacions que els alumnes han escrit sobre aquesta temàtica centrades a l'Alt Empordà des de l'any 1981 fins al 2003.

Cal fer una menció especial als articles titulats "Fons documentals relacionats amb l'ensenyament" dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres escrit per Èrika Serna i Joan Serra i el titulat "Per a una història de l'educació a l'Empordà: els fons documentals del departament de Pedagogia de la Universitat de Girona" de Jordi Feu, Salomó Marquès, Anna Planas i David Pujol. En ambdós casos es tracta de buidatges sobre els arxius municipals en l'apartat d'educació i de treballs de recerca (la majoria inèdits) de mestres, escoles i professionals del món de l'educació lligats directament a l'Empordà. L'ampli ventall de dades que proposen els dos articles ajuda el lector a fer-se una idea inicial del que aplega la comarca en matèria d'educació durant els primers seixanta anys del segle XX. Unes dades que són d'obligada consulta en cas que es vulgui aprofundir o iniciar qualsevol treball en l'àmbit educatiu empordanès.

Sens dubte es tracta d'un treball acurat i seriós, escrit per un nombrós elenc de professionals del món de l'educació, que deixen constància de totes aquelles experiències renova-

dores dutes a terme per mestres de poble. Mestres anònims que treballaven en escoles rurals, la majoria molt precàries, i que sense cap mena d'ajut per part de l'administració van fer de la vocació una feina ben feta. Tan ben feta que encara a l'actualitat es porten a terme projectes basats en la filosofia que s'aplicà durant la renovació pedagògica.

Rosa Maria Moret

L'Escala, un planter de mestres (1900-1939)

Salomó Marquès i Sureda

Girona, Col·lecció Baldiri Reixac, 6. Bàlec Llibres, 2006, 109 pàgines.

La col·lecció Baldiri Reixac, en el seu afany d'anar aplegant tots aquells treballs que ajudin a conèixer amb més profunditat el passat pedagògic, presenta un nou volum de la història de l'educació centrat en els mestres de l'Escala.

Ara que es parla tant de l'anomenada memòria històrica i la seva recuperació, Salomó Marquès presenta un llibre en què recupera, en gairebé la totalitat, la biografia d'un bon grapat de mestres nascuts a l'Escala entre els anys 1900 i 1939. Es tracta de donar a conèixer l'ensenyament des de la monarquia alfonsina fins a la Segona República, tot prenent com a eix central tots els escalencs i les escalenques que estudiaren la carrera de mestre. Només donant un cop d'ull a l'índex ja podem dir que es tracta d'una obra ben estructurada. En pocs capítols i només un centenar de pàgines, Marquès presenta els trets més

importants del món educatiu català durant els primers quaranta anys del segle XX i dóna pistes clares sobre els edificis escolars i els mestres de l'Escala. No hi ha dubte que l'autor domina el tema a fons i no només per ser fill d'aquesta població costanera. L'avalen centenars d'articles publicats i desenes de llibres editats en el camp educatiu. La seva capacitat de síntesi davant les diferents i variades etapes que ha viscut l'ensenyament a Catalunya durant mig segle, queden perfectament retratades en poques pàgines.

Així doncs, Marquès ha organitzat el llibre en tres parts ben diferenciades, per tal d'oferir al lector la possibilitat d'endinsar-se en el món de l'ensenyament des de l'àmbit local d'una manera planera i objectiva. En primer lloc, esbossa una panoràmica general sobre els estudis de magisteri. Tot seguit presenta les dades més significatives sobre la realitat escalenca durant el primer terç del segle XX. Finalment, dedica un tercer capítol a la biografia d'aquelles persones filles de l'Escala que varen estudiar la carrera de magisteri. En alguns casos són unes biografies molt breus a causa de la dificultat de trobar dades més concretes, però en tots els casos cal destacar el treball a fons de l'autor per a recuperar aquesta gent "anònima" i deixar-ne constància. Sens dubte, aquest tercer capítol és el més remarcable, ja que aporta dades inèdites que permeten fer-nos una idea de l'elevat nombre de mestres que sorgiren d'aquest petit poble altempordanès.

D'altra banda també cal destacar les notes a peu de pàgina que amplien i concreten dades del text. No són notes només per farcir, sinó

que es tracta d'apèndixs sucosos que especifiquen una data o bé contextualitzen una situació.

A l'apartat de conclusions, l'autor fa una encertada reflexió sobre les mancances i dificultats del treball i apunta noves possibilitats per tal de millorar-lo com ara la possibilitat d'ampliar la recerca fins als nostres dies. Una reflexió acurada que pretén engrescar el lector per tal d'aprofundir en el tema.

Atès que l'autor deixa el treball obert a possibles ampliacions i noves aportacions, no estaria de més que en un futur es completés amb imatges que aportessin més visibilitat d'aquesta època. Un treball d'aquestes característiques mereix un suport fotogràfic per tal d'animar a nous lectors i, d'aquesta manera, datar i documentar imatges que amb el temps corren la sort de quedar-se sense identificar quan els avis de casa ja no hi siguin.

En definitiva, és un llibre recomanable per tots els militants en la seva condició d'escalencs i també per tots aquells que senten interès pel país i la seva història. Un volum que encaixa perfectament en la pila dels de "recuperació de la memòria històrica". Una memòria contemporània però per poc temps.

Rosa Maria Moret

La revolució del bon gust.

Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)

Rafael Pascuet (dir.)

Barcelona, Viena Edicions, 2006, 279 pàgines.

La política de celebrar centenaris de fets històrics o de naixements de personalitats té molts detractors, massa sovint amb grans dosis de raó. No obstant això, amb aquest treball sobre Jaume Miravittles estem davant d'un bon exemple per contradir aquesta constant. La unió de voluntat pública i d'un bon equip d'investigadors al voltant d'un projecte ben pensat i estructurat ha donat aquest extraordinari llibre que, més enllà de l'excel·lent qualitat de l'edició, aporta llum a la llarga trajectòria d'un polític polifacètic amb un ampli recorregut vital i, no menys important, ideològic.

No estem al davant d'una biografia clàssica, no n'és de fet la pretensió. La figura de Jaume Miravittles ha estat associada durant molt de temps a un organisme creat per la Generalitat de Catalunya durant la guerra civil, el Comissariat de Propaganda (1936-1939), del qual en fou la seva ànima. La seva història analitzada des de diversos enfocaments, organitzatiu, comunicatiu, polític o gràfic és la protagonista de la primera part del treball.

Amb l'excusa de la celebració del naixement del seu comissari s'ha aprofitat, doncs, l'oportunitat per historiar, finalment, una de les organitzacions que més reflectí l'esperit de resistència de la societat catalana republicana davant el que suposava d'amenaça l'exèrcit sublevat al juliol del 1936. Entendre la rereguarda republicana amb tota la seva complexitat, els seus factors mobilitzadors, culturals i comunicatius no es pot fer sense tenir en compte el paper capdavanter del Comissariat i el seu concepte innovador i global del que suposa la mateixa idea de propaganda.

Sense una societat que durant els anys trenta experimentà, pel seu propi dinamisme intern, però també gràcies a la nova cojuntura política republicana, un impuls modernitzador que abastà aspectes tan diversos com l'art, l'esport, el periodisme o el cinema, no podríem entendre les actuacions que el Comissariat dugué a la pràctica durant els tres llargs anys bèl·lics. Sense un ampli i qualificat grup humà, amb experiència contrastada als seus diversos camps i especialitats, els resultats tampoc no haurien estat els que foren.

A *La revolució del bon gust* trobem diverses anàlisis sobre els resultats d'aquest procés al servei d'una causa, la de la Catalunya republicana i autònoma, que estava en perill a causa de la sublevació militar de l'estiu del 1936. En aquest sentit, Pere Fages analitza el fet cinematogràfic a partir de la producció de Laya Films, una productora que no només se centrà durant aquells anys en els noticiaris de guerra en la defensa de la República, sinó que aportà diversos documentals de difusió de la realitat nacional catalana. Merche Fernández incidirà en el fet fotogràfic, una tècnica que es desenvolupà decisivament durant els anys trenta, i en el compromís polític de diversos professionals on destacarà per la qualitat de la seva obra Agustí Centelles.

Probablement l'àmbit del cartellisme ha estat un dels aspectes més recordats de l'obra del Comissariat. Daniel Giralt-Miracle i Gerard Bagué oferiran una seriosa aproximació del que defineixen com a cultura informativa al llindar de l'era audiovisual. També, del cartell com a fet artístic allunyat del simple pamflet

on destaca el polifacètic i original Carles Fontseré.

Serà a la segona part de l'obra on s'oferirà tot un calidoscopi de la llarga i polifacètica trajectòria pública de Miravittles. Des del seu primer activisme polític a la seva ciutat natal, fins al llarg exili americà i el seu retorn final. Des del seu exercici del periodisme fins a la seva obra assagística.

De les diverses etapes de la biografia de Miravittles s'encarrega Ramon Batalla, en la que, sens dubte, és una primera aproximació estructurada d'un estudi encara per aprofundir, però que ja ens permet situar el personatge a les seves precises coordenades històriques i polítiques. Sense entendre les conjuntures que li tocà viure i sense entendre les diferents geografies de la seva vida, seria impossible comprendre una evolució des d'una certa utopia revolucionària comunista fins a una defensa del liberalisme com a marc de convivència. Però no en queda dubte, no obstant això, que és el mateix Miravittles, des de la seva reflexió i estudi com a observador de la realitat –l'*Spectator* dels seus escrits– el que marca el rumb del seu pensament individual.

Aquest individualisme, tot i que amb un compromís evident amb el món en què li tocà viure i especialment amb una idea nacional de Catalunya, serà el que marcarà el personatge i que el portà a singularitzar-lo en el panorama polític català durant diverses etapes històriques del segle XX. Seran Jaume Guillamet, Anna Teixidor, Enric Pujol i Francesc Roca els encarregats de destriar el seu pensament evolutiu a partir de la seva obra escrita publicada. Una obra, per

la seva heterodòxia, que el situa entre els pensadors polítics i socials més interessants del país.

En aquest apartat cal destacar la labor d'Anna Teixidor que a partir de materials dispersos i prou desconeguts analitza la ingent tasca periodística de Miravittles durant el seu exili americà. Un període, 1939-1963, decisiu per comprendre amb totes les seves claus l'evolució del seu pensament i de les seves actituds polítiques. Una forma d'entendre la política com a combat d'idees que queda perfectament reflectit en l'estudi de Jaume Guillamet. Unes pàgines que també ajuden a copsar la modernitat en l'ús dels instruments periodístics d'abans de la guerra civil que Miravittles tan bé maneja i que Enric Pujol contextualitza dins la dinàmica dels diversos grups polítics al voltant, sobretot, del marxisme català i del separatisme organitzat.

Però Pujol també ens acosta a una faceta que sovint s'ha oblidat de Miravittles i que Francesc Roca amplifica. La del Miravittles com a teòric de la història, un complement, de fet, de la del periodista-publicista, però amb un rerefons interpretatiu i reflexiu de més recorregut. Tot i que moltes de les tècniques analítiques que ja entreveiem als llibres escrits durant la República sobre l'evolució del règim (i personal cal recordar) i de l'autonomia institucional catalana, seran una constant al llarg dels seus llibres, no serà fins al seu primer exili quan podrem veure la capacitat analítica de Miravittles més ambiciosa i reeixida. És d'especial menció el llibre *Geografia contra geopolítica* en què estudia les causes de la guerra mundial, tot un enfocament basat en principis analítics ben

travats, que malgrat no ser del tot originals, sí que demostren una capacitat de síntesi molt particular. I sobretot, una capacitat d'eclecticisme i d'heterodòxia molt singular.

Seran aquests enfocaments de la seva obra escrita, però també les seves actituds personals i vitals, molt allunyats des del seu retorn a Catalunya als anys seixantes de l'oficialitat antifrancista, que el feren un protagonista incòmode de la transició. El seu testimoniatge, a la trilogia *Gent que he conegut*, deixarà constància final de la difícil classificació de Miravittles dins els esquemes preformats sobre la història política del país durant les dècades centrals del segle anterior. Els escrits publicats per editorials catalanes durant els darrers anys de Miravittles (tot i que en part escrits prèviament) demostren la maduresa d'un personatge que va saber situar-se en sintonia amb el món que li tocà viure sense deixar-se dur per la vida fàcil de l'establishment. Fins i tot quan l'establishment era fer d'oposició a un règim dictatorial.

Un cop superats, encara que potser només per una qüestió de pas dels anys, molts dels apriorismes estèrils de la transició podem començar a fer justícia a un seguit de persones que saberen transcendir, sense tancaments mentals, el trist període de la guerra civil per trobar en un món globalitzat solucions a un país dividit i enfrontat. Llibres ben pensats i estructurats com *La revolució del bon gust* són una eina imprescindible per començar-hi a pensar. L'anàlisi de l'obra de Miravittles, no obstant això, encara no està closa.

Albert Testart i Guri

Jaume Miravittles. Informes sobre l'economia franquista de postguerra

Francesc Roca (ed.)

Catarroja-Barcelona: Editorial Afers / CEHI, 2008, 222 pàgines.

De Jaume Miravittles disposem al mercat editorial de diversos llibres seus sobre política i història. Escrits i majoritàriament pensats des d'una visió assagista i analítica o des d'una perspectiva de combat ideològic. La seva àmplia bibliografia, tot i que sovint només trobable a llibreries de vell, abasta des dels anys republicans fins als de la darrera transició democràtica, però sobre el seu període americà sempre hi ha hagut un cert silenci que queda reflectit en les iniciatives editorials. Aquest llibre editat pel polifacètic professor Francesc Roca, el qual també és l'autor d'un petit, però molt interessant estudi introductori, ens permet entendre de primera mà la visió de Miravittles sobre la configuració original del franquisme en tota la seva complexitat analítica.

Cal celebrar l'edició d'aquest tipus de llibres que fins i tot s'atreveixen a publicar les pràcticament cent pàgines dels escrits originals en anglès. Un fet que no hauria de suposar un fre a la seva lectura sinó una facilitat per aproximar-nos a la intencionalitat política de Miravittles. Lluny de ser una publicació que treu a llum una certa relíquia del passat, més o menys interessant en funció de com ubiquem Miravittles en el nostre imaginari particular, els seus escrits són un exemple d'anàlisi econòmica ben construïda. No és economista, i ho remarca, però és un analista fi que sap perfectament de la importància de l'estructura econòmica per comprendre les realitats socials i políti-

ques. Una consciència que no li neix del seu passat marxista prou ortodox segons el moment, sinó de l'observació empírica i d'una cultura i experiència vital àmplies.

Des d'una posició d'evident oposició al franquisme no es limita a la denúncia voluntarista del règim ni a proposar vies alternatives, sinó a mostrar l'Espanya tal com és. Sense conèixer la realitat, tota acció política és inútil, no porta enlloc. Miravittles, des de la seva talaia informativa que són els Estats Units (amb tota la sèrie d'estadístiques del Departament de Comerç al seu abast) i des del seu paper d'informant reconegut s'aproxima a una anàlisi d'Espanya sota una aparença freda que amaga tota una intencionalitat política: la fi del règim i la construcció d'un sistema democràtic.

Darrere aquestes pàgines que ara podem consultar, hi ha una voluntat d'influir en la percepció americana del règim, sobretot pel que fa a l'adequació o no d'afegir Espanya al Pla Marshall, i un intent apassionat de contrarestar la imatge que el mateix franquisme volia donar a les cancelleries estrangeres. En definitiva, Miravittles actuava com a exiliat actiu i des d'una acció intel·ligent. Per tal que la seva visió fos compresa i tinguda en compte no s'hi valia la demagògia sinó la precisió. Així: "*Els fets en els quals es basa, de totes maneres, són tan incontestables i les seves conseqüències tan indestructibles...*" (p. 63) Les dades i el mètode no es podien improvisar. No escrivia cap pamflet circumstancial, sinó que basava la seva visió en un sistema metodològic prou eclèctic, com ell mateix, però sòlid. Com afirma el professor Roca, podem situar Miravittles

dins la tradició catalana d'historiadors-economistes-analistes al costat de Carles Pi i Sunyer, Romà Perpinyà, Joan Sardà o Ramon Trias Fargas. Interrelaciona fets molt diferents. Així analitza dades estadístiques, sectors econòmics i rendes, però també la corrupció del règim i la guerra freda que divideix el món, com a factors que modelen el sistema econòmic i l'orienten cap a un horitzó no precisament democràtic. Parla d'economia, però el seu objectiu és la política.

Ara bé, el mateix Miravittles assenyala explícitament que no vol parlar de política, però i tant s'hi ho fa! Utilitza l'única arma que pot tenir des de l'exili, la paraula. No proposa un ideari concret per a una futura democràcia espanyola, no refà les disputes entre els defensors de la república derrotada, simplement accepta el model americà. Des del seu llenguatge liberal i des dels seus fonaments socials i culturals va assenyalant sense treva els dèficits del sistema franquista en un intent d'evitar la temptació del govern americà de donar el més mínim suport al règim: "*Estic segur que els nostres amics americans arribaran a les següents conclusions inevitables: cap préstec a Franco, condemnat a ser malgastat; cap ple reconeixement diplomàtic, que s'interpretaria falsament com un ple suport a un desgovern feixista...*" (pàg. 121).

En definitiva, ens trobem davant d'una peça clau per entendre una figura cada cop menys oblidada de la política catalana un cop superats els apriorismes dogmàtics amb què es va afrontar la transició. Un llibret que es fa llegir i que agraeix l'estona que cal dedicar-li.

Albert Testart i Guri

El somriure de Catalunya. Un retrat biogràfic de Jaume Miravittles

Mark Planellas-Witzsch

Barcelona, Editorial Dux, 2008, 244 pàgines.

Sota aquesta fórmula ben heterodoxa autotitulada com a *retrat biogràfic*, apareix un nou llibre al voltant de la figura de Jaume Miravittles. Sense tractar-se d'un treball de recerca, Mark Planellas-Witzsch ens aporta de forma precisa i ordenada un recull de la trajectòria vital de qui dirigí el Comissariat de Propaganda de la Generalitat durant la guerra civil.

En la mateixa línia que l'autor ja ens tenia acostumat en un llibre anterior sobre un altre empordanès singular, *Dalí silenciàt* (2004), se'ns mostra a través dels diversos llibres de memòries i d'assaig de Miravittles la seva visió de la política, la cultura i la societat catalana. Un fil conductor desenvolupat a la llum de les personals teories de Mark Planellas-Witzsch sobre l'Empordà i la tipologia de personalitats a què dona origen.

Com escriu Heribert Barrera en el pròleg, l'objectiu del llibre no és tant una biografia com "donar-nos tota la informació necessària per a poder comprendre i valorar el personatge". Cal dir que ho aconsegueix en escriure gràcies a un estil literari amè i a uns coneixements complets, contrastats i ben documentats dels articles i de les obres publicades per i sobre Miravittles. Però també és una ocasió d'or per aprofundir en un seguit de llocs comuns sobre el mític Empordà republicà i progressista sense fer-ne una crítica analítica que, tot i que no invalida la contextualit-

zació del personatge, sí que en pot desfigurar el sentit últim. Sobretot en acompanyar tot el text d'un seguit de trajectòries paral·leles i creuades amb Salvador Dalí i amb textos interpretatius de Josep Pla. Aquests darrers més literaris que històrics i que poden confondre el fil argumental del text desviant l'atenció cap a aspectes més orientats a la creació que a l'anàlisi històrica.

Al llarg de les pàgines, Planellas-Witzsch no s'està de demostrar la seva profunda simpatia pel biografiat i per la seva obra. Tot i que, com ja hem comentat, no hi ha recerca pròpia en el llibre, sí que hi ha una reflexió acurada sobre el seu pensament i, especialment, sobre la coherència al llarg dels anys de la seva obra escrita i de les seves actituds polítiques. Tot el que gira al voltant de la vida de Miravittles fins al seu segon exili al 1939 no té a hores d'ara gaire polèmiques ideològiques ni tampoc grans aportacions documentals a fer sobre els detalls de la seva vida, més enllà de completar alguns buits. Bàsicament perquè ell mateix ja en va fer l'autocrítica. Però certes formes i comportament del seu exili i retorn durant el franquisme sí que han portat més polèmiques. El debat públic i historiogràfic no s'ha acabat de fer i ja implica també una reformulació no sempre agradable pels protagonistes de l'antifranquisme i dels resultats de la transició democràtica.

Aquest *homo americanus*, tal com es titula un dels capítols del llibre, torna a Catalunya amb una visió i experiència personal que contrasta amb els ambients d'oposició del règim. Planellas-Witzsch, amb una gran capacitat analítica i de síntesi,

ho resumeix apel·lant a l'antidogmatisme de Miravittles i a la seva capacitat d'extreure conclusions de l'observació de la realitat. Conclusions i propostes d'acció. Són aquestes pàgines, sens dubte, la millor aportació del llibre. Però aquesta identificació del pensament *miravittlà tardà* amb el liberalisme progressista perd contextualització i força explicativa en buscar les seves arrels en les essències nacionals catalanes i, sobretot, en convertir Miravittles en una baula més de la lluita per les llibertats nacionals i socials.

Seguim sense tenir la biografia completa de Miravittles però, sens dubte, disposem d'un treball que ajuda enormement a introduir-nos a la seva vida i a la seva obra d'una forma fàcil i entretinguda.

Albert Testart i Guri

Cistella 1930-1939

Manuel Alaió Manubens

Cistella, Ajuntament de Cistella, 2007, 154 pàgines.

Aquest llibre és un excel·lent exemple de monografia local. És el resultat d'una profunda investigació en la documentació local existent de l'època considerada (els anys trenta), i és redactat en un llenguatge amè i accessible per al gran públic, cosa que no és gaire freqüent; no en va el seu autor compta amb una llarga carrera periodística. Una altra virtut estilística cal agrair-li a l'autor, la seva gran capacitat de síntesi. Això fa que el lector mai no perdi el context general de l'època en què s'esdevenen els fets succeïts a Cistella. D'aquesta manera,

es pot fer una idea global, en molt poques pàgines, de què va significar per a Catalunya la dictadura del general Primo de Rivera, quina transcendència va tenir la proclamació de la República catalana del 1931 (després esdevinguda Generalitat de Catalunya), quina fou la situació social i política que va conduir als “Fets d’octubre del 1934”, i posteriorment quins foren els eixos principals de la guerra civil del 1936-39.

Al costat d’aquests fets que afectaren el conjunt general, s’analitzen aquells aspectes més específics de la vida de la població estudiada: quin era el paper del “Sindicat Agrícol”, què significà per a la vida de la població l’electrificació pública, com es visqué l’enfrontament entre dretes i esquerres o el procés de laïcització engegat durant l’etapa republicana, quins eren els usos lingüístic a l’Ajuntament i, en definitiva, quina concreció van prendre a Cistella els grans fets que sacsejaren la vida del país en l’etapa considerada. En aquest sentit veiem com els grans conflictes de fons (com l’enfrontament social o la discussió religiosa) afectaren inevitablement la vida de la població i com influïren en les successives conteses electorals. Ara bé, al llarg del període bèl·lic, el més conflictiu i traumàtic per al conjunt de la població catalana, Cistella va viure unes circumstàncies especials que l’autor s’ha encarregat prou bé de remarcar. A diferència d’algunes poblacions més habitades de la comarca (com Castelló d’Empúries o, no cal ni dir-ho, Figueres) no va haver de patir amb gaire duresa ni la repressió que, en començar el conflicte, es desfermà contra els elements dretans suposadament afins a

l’enemic, ni tampoc els devastadors efectes dels bombardeigs de l’aviació franquista i els seus aliats.

El gran problema que va haver d’afrontar Cistella durant la guerra fou el derivat de la manutenció de la seva població. Si el proveïment de béns industrials i d’aliments, en una situació bèl·lica, ja de per si és complicat, en el cas català es va veure agreujat pel fet que el Principat de Catalunya va haver d’acollir i mantenir una gran xifra de refugiats fugitius dels territoris conquerits pels franquistes, que es calcula que arribà a prop de les 600.000 persones, segons ha pogut establir l’historiador Joan Serrallonga. L’esforç fou extraordinari i podem comprovar el malestar que una situació així provocà a Cistella i segurament a la immensa majoria de les poblacions d’acollida. Ara bé, es tracta també d’un esforç que va tenir els seus fruits, ja que els refugiats van poder sobreviure amb un mínim de dignitat. Una dignitat que va ser negada als republicans que, cap al final de la guerra, van passar a l’Estat francès (més de 500.000 segons les estimacions més recents).

Un darrer encert d’aquest llibre: l’epíleg final dedicat a la repressió franquista desfermada al final de la guerra, completat amb uns annexos on hi ha els noms de les persones represaliades. Arriba gairebé a sorprendre, vist com van anar els esdeveniments bèl·lics i revolucionaris en aquella població, la duresa de les penes imposades a molts cistellencs i la durada efectiva dels càstigs si no es té present el fonament mateix de la dictadura del general Franco: la supressió, fins a l’eliminació física, de tota dissidència. Malauradament

no totes les poblacions de la comarca disposen d'una relació pública així, ni tan sols Figueres. En aquest sentit, el llibre que ens ocupa ha aconpleert un deure de reparació amb les víctimes de la dictadura que és imprescindible de satisfer si es vol aconseguir superar el trauma col·lectiu que suposà la guerra civil i el franquisme.

Enric Pujol

Els nens refugiats a Figueres (1936-1939)

Rosa Maria Moret

Figueres, Ajuntament de Figueres, 2006, 85 pàgines.

El coneixement a dia d'avui sobre la rereguarda republicana a Figueres i en general a l'Alt Empordà durant la darrera guerra civil és molt limitat. La literatura existent està més vinculada sovint a una desigual i selectiva gestió de la memòria col·lectiva que no pas a la recerca empírica i contrastada.

Per centrar-nos només dins l'àmbit figuerenc, malauradament encara no disposem de cap recerca sobre temes cabdals en aquesta cojuntura bèl·lica com ara la dinàmica interna de les diferents faccions que lluitaven per la República ni de les seves divergències estratègiques. A part de conèixer la cronologia dels canvis al consistori i de poder resseguir algunes de les seves decisions a través de les actes municipals o de disposar d'algunes aproximacions al fet periodístic local, no ens podem endinsar amb mínima seguretat analítica a la història social i cultural d'aquells tres anys cabdals que aca-

baran suposant el final de molts dels projectes polítics que s'havien anat desenvolupant durant la contemporaneïtat i que marcaran de forma decisiva el futur del país.

Rosa Maria Moret ens aporta un primer i documentat estudi sobre el període que a simple vista pot semblar només la visualització històrica d'un drama humà però limitat exclusivament als seus protagonistes. Res més lluny de la realitat. Darrere de la política d'acollida de nens (i familiars) provinents de diverses àrees geogràfiques peninsulars ocupades per l'avanç de l'exèrcit franquista, no hi podem observar només una acció de caritat i generositat humana a favor dels desprotegits. Hi ha també una de les claus del projecte republicà: l'accés universal a la cultura i l'extensió i el foment de l'ensenyament. Una protecció de la infància i per tant del futur que ni en temps de guerra es podia deixar abandonada a la seva sort. Precisament aquest temps de guerra contra un projecte que portava implícit l'eliminació d'aquest futur era el moment de fer-ne més èmfasi. La solidaritat de la població amb els refugiats era la pròpia solidaritat en la seva causa.

Així, amb una acurada anàlisi de la documentació disponible al llibre se'ns retrata amb un gran detall el perfil de la població refugiada i la seva ubicació física en la geografia de la ciutat. No obstant això, la implicació real de les entitats civils i de la població que hi donaren suport més enllà de les autoritats polítiques queda en part desdibuixada i no ens permet visualitzar gràficament l'altra cara de la moneda: els problemes d'abastament que l'increment de la població suposà en un moment d'es-

cassetat general. Malgrat que Figueres per tradició i cultura republicana es bolcà en l'acollida i especialment, com afirma l'autora, pensant que la situació seria transitòria i limitada en el temps, amb el pas dels mesos la situació es tornà financera-ment i logísticament insostenible.

Les tensions a la rereguarda tingueren molt a veure amb les dificultats d'accés regular a l'abastament alimentari i per tant en el control de la seva distribució. Això suposa directament analitzar les relacions entre les àrees urbanes i les rurals. Les diferents dinàmiques polítiques que marcà aquest conflicte geogràfic explica en gran part els problemes organitzatius dels defensors de la República. Per aquest motiu, un estudi d'aquestes característiques enfocat des de l'àmbit comarcal ens haurà d'aportar encara molta més informació tangencial al tema dels refugiats. I també una comparativa amb d'altres comarques on la dinàmica de la guerra, per una pròpia configuració dels fronts, havia de ser diferent.

Finalment, cal remarcar l'interessant aproximació a la metodologia pedagògica i al programa escolar dut a terme durant aquells anys per part dels mestres i de les autoritats educatives de la comarca. Difícil i meritori ateses les circumstàncies excepcionals, però que no deixen de ser un testimoni més de l'empenta que la República suposà en la millora de la qualitat de l'ensenyament tot practicant les idees que molts ensenyants del país havien desenvolupat des de principis de segle, una història de la pedagogia catalana i empordanesa de la qual l'autora n'és una bona coneixedora.

Albert Testart i Guri

El setè camió

Assumpta Montellà

Barcelona, Ara llibres, 2008, 230 pàgines.

És un llibre notable i també recomanable per molts aspectes. Personalment, en aquesta recensió, en voldria posar set damunt la taula que em semblen especialment remarcables.

Primer de tot voldria fer esment al territori, al temps i al lloc on passen els fets i recordar-ne alguns extrems.

1. El territori és l'Albera, una terra d'una gran potència històrica, mítica i sentimental. País d'invasions, retirades, resistències, exilis, llibertats, esperances, contraban, conspiracions, etc.
2. El temps històric que, en visió històrica de llarga durada, és el que va de 1931 a 1975 i, en termes concrets, és el triangle format per tres paraules terribles: guerra, postguerra i frontera; un triangle que tanca i envolta una quarta paraula no menys esgarrifosa: exili. L'estudi dels fets d'aquests anys provoca, almenys en mi, un fort impacte emocional.
3. Pel que fa al lloc precís dels fets, l'obra és capaç d'ensenyar a veure històricament el paisatge i, això, és una cosa que no tothom sap fer a l'hora d'escriure història. És ben segur que nosaltres, en tant que empordanesos, persones que tenim el privilegi d'anar cada vegada que vulguem a la Vajol, a la mina o als boscos, els camins i les drecceres on passa tot, mai més ho veurem amb els mateixos ulls.

Una segona qüestió, que voldria recordar del llibre, és el fet de ser una

referència per a la recuperació i la normalització d'un passat històric recent prou complex. Una recuperació i una normalització extremadament necessàries, ja que el coneixement només és possible amb la veritat i, aquesta veritat, evitarà la utilització políticament interessada d'aquells anys terribles, com lamentablement veiem tot sovint en els mitjans de comunicació. En aquest sentit, *El setè camió* penso que, com a mínim, compleix dues funcions. Primer obrirà, de manera natural, converses amb avis, àvies i gent gran per parlar dels seus records d'aquells dies; converses que fins ara podien ser incòmodes o directament impensables. Una segona qüestió és que, sense cap dubte i gràcies al seu ressò mediàtic, *El setè camió* farà que molta gent llegeixi per primera vegada sobre aquestes qüestions i ho faci amb un text pensat i escrit des de la història.

Un tercer aspecte és, justament, l'afirmació que *El setè camió* és, fonamentalment, un llibre d'història. I això ho dic, no només per alguna opinió en contra que he sentit o llegit, sinó també a partir del convenciment que en tinc, que no ens podem permetre massa luxes a l'hora d'intentar fer arribar el plaer i el gust pel coneixement històric a la ciutadania i, sobretot, als alumnes dels instituts. En aquest sentit, *El setè camió* és un llibre d'història que

1. Tracta amb rigor les fonts, les informacions i la documentació.
2. És una obra amb ritme narratiu i que està escrita en un llenguatge assequible i planer.
3. I, sobretot, és un llibre que obre la gana per a saber més i, diria, fa perdre la por als textos històrics:

ensenya que llegir llibres d'història pot ser apassionat o, si més no, tan apassionant com llegir novel·les.

Una quarta qüestió prou important a dir és que *El setè camió*, a més a més, és un llibre d'història especial. I dic això per dos aspectes concrets de l'obra.

1. El primer pot interessar molt als futurs o possibles estudiants d'història. El llibre està pensat i fet segons la seqüència següent: reflexió/recerca/reflexió/escriptura/publicació. És a dir, és un exemple paradigmàtic de l'exercici liberal de la professió d'historiador, sense dependre de cap institució acadèmica; una cosa gens fàcil d'aconseguir.
2. El segon és la clara percepció, al llarg de les pàgines, d'una intensa complicitat, del tot envejable, que es produeix a tres bandes: entre l'autora, la seva ciència, és a dir, la història, i el seu objecte específic de recerca: uns herois anònims que, en els dies finals d'una guerra ja perduda, volen salvar una part del tresor cultural d'un país o simplement que, enmig de l'ensorrada general, materialitzen l'heroisme més gran: compleixen amb les ordres rebudes i amb el seu deure abans de pensar en la seva pròpia salvació personal. I aquesta complicitat no és pas una fita petita: dóna empena al text i el fa viu.

Un cinquè aspecte que voldria recordar fa referència, primer, al temps històric del llibre i, després, a una tècnica molt emprada en la seva redacció. El llibre parla d'uns temps molt propers, que és una cosa molt complexa de fer; en realitat, en història, això es coneix com Història del

Temps Present. A més a més utilitza, i amb eficàcia, una tècnica que no es pas fàcil, precisament: em refereixo a la Història Oral. Dues paraules sobre això.

1. La Història del Temps Present és aquella branca, especialitat o manera de fer història que té per objecte l'estudi dels fets o dels fenòmens socials que són el record, d'almenys, una de les tres generacions que comparteixen un mateix procés històric; és, doncs, història viscuda i sorgeix cap a la dècada de 1970. Neix, per una banda, i de manera genèrica, a causa de la necessitat social d'entendre la gran catàstrofe que ha estat el segle XX (Auschwitz o Hiroshima en serien dues referències del que diem). Per una altra banda, i de manera més concreta, intenta respondre al gran augment de la demanda que hi ha, a la societat, per saber què va passar fa 30 o 50 anys i poder, d'aquesta manera, entendre una mica més què passa al seu voltant. No és una manera còmoda de fer història, ja que hi ha una quantitat infinita de fons per examinar (i cal esmolar el sentit crític i la formació); cal estar molt atent als testimonis orals (ja que és la lluita entre dues subjectivitats: el testimoni i l'historiador); hi ha el risc de la implicació personal de l'historiador i, encara que sembli una banalitat, ningú coneix què passarà demà i, escriure història sabent el final, ajuda molt.
2. Pel que fa a la història oral cal dir que no és una tècnica tampoc senzilla; significa treballar, conciliar, analitzar, lligar i contrastar un seguit de coses per a poder explicar el passat, és a dir, per a fer

història. La llista d'aquestes coses pot ser inacabable; vegem-ne algunes: testimonis vius, memòries viscudes, tradicions orals, memòria col·lectiva, registre documental, registre material i monumental, territori.

La sisena cosa a dir és que, *El setè camió*, precisament, és una gran reflexió sobre la memòria. Una memòria, en concret la republicana, sovint negada, canviada, menyspreada... Una memòria que cal recuperar amb urgència ja que, la gent que la té com a patrimoni personal, està esgotant els seus cicles biològics. El professor S. Pérez Garzón diu que Espanya "*es el arquetipo de una identidad y una memoria en continuo desasosiego*", i és cert. Una memòria dels perdedors, doncs, que no fa massa temps que pot començar a ser viscuda plenament i sense por. Però treballar amb la memòria no és una cosa senzilla: On acaba la memòria i on comença la història? Quines menes de memòries hi ha? Oficial, subjectiva, col·lectiva, dominant, hegemònica, inventada, imposada, amputada, deformada, negada, celebrada... Estem davant d'un llibre que parla d'un passat que viu encara en el present i que dóna testimoni d'uns temps de calamitat absoluta i de consciències diferents enfrontades, com ha dit un historiador basc.

La setena cosa a dir, finalment, és que encara hi ha molta feina per a fer. Seguint amb la línia que porta l'autora del llibre, i des de l'Empordà, podem fer algunes propostes. Com a mostra, en direm només quatre.

1. La vida i les històries personals dels presoners de guerra que, a l'Empordà, van ser mà d'obra

- esclava del franquisme i van construir ponts, carreteres, búnquers...
2. L'estat actual i la conservació de tot el patrimoni monumental que va deixar la guerra i la postguerra.
  3. Els contrabandistes d'homes: els passadors de la frontera i els seus clients que, per ordre cronològic, van ser franquistes, republicans, militars aliats, militants antinazis, perseguits dels nazis i, a partir del 1944-1945, els mateixos nazis.
  4. La vida a la carbonera, a Figueres; el centre de classificació de presoners de guerra que, el progrés immobiliari, ha enderrocant.

I poca cosa més. En història es diu que *"apoderar-se de la memòria i de l'oblit és una de les màximes preocupacions de les classes, dels grups i dels individus que han dominat i dominen les societats històriques"*. El llibre d'Assumpta Montellà demostra que és possible lluitar contra això i recuperar, tot fent Història amb majúscules, les vides i els treballs d'uns ciutadans dignes, valents i responsables que van viure en uns temps passats prou terribles i convulsos.

Agustí Vehí i Castelló

Recull casolà. Quasi tot escoltat i sentit a Llançà, a l'Alt Empordà

Lluís Feliu i Pumarola

Figueres, Col·lecció Sant Silvestre, 8. Brau Edicions, 2008, 367 pàgines.

L'estudi lexicogràfic és potser el que més apassiona en els àmbits populars d'una llengua, ja que la gent té voluntat de saber què volen dir les paraules que utilitza i el seu grau de

correcció. Hem assistit en aquests últims temps, en el cas del català, al desenvolupament de dos programes divulgadors dels significats de paraules en mitjans nacionals que han tingut gran èxit, primer fou Ramon Solsona amb un espai diari a la ràdio (a Catalunya Ràdio, primer, i a RAC1, actualment) i un temps després dues tongades de *Caçadors de paraules* a TV3. Dins l'àmbit local, però, els reculls lèxics de paraules i significats d'aquestes són nombrosos i tenen gran predicació, la gent s'hi sent molt atreta, sobretot perquè identifica en aquestes obres la llengua que li és més propera.

En aquest context lingüístic és on podem encabir l'obra de Lluís Feliu i Pumarola que s'ha passat gairebé una vida recollint tot de paraules, expressions, adagis, rondalles, contes, cançons i rodolins per després sistematitzar-ho tot en un recull interessant pel valor de com n'és de viva una llengua i per veure com en un àmbit local hi ha un munt de mots i expressions propis que ja no ho són als pobles del costat. Aquesta tasca l'ha titulada així mateix, *Recull casolà*, perquè és tot allò que l'autor va sentir a casa, de veu de les seves àvies bàsicament, però també de familiars, veïns i vilatans i a partir de subtítols ens defineix què és el que ha recollit: *Quasi tot escoltat i sentit a Llançà, a l'Alt Empordà*, o el que és el mateix, un recull popular de la llengua de Llançà que ha aconseguit a través d'escoltar molt i que és una mostra de com s'ha parlat en aquesta localitat i per extensió a la comarca, per bé que deixa clar que no tot és exportable a la resta de la comarca.

En efecte, el treball de Feliu no és el d'un lingüista acadèmic que

realitza enquestes o entrevistes, sinó que el que ha fet ha estat parlar l'orella, escoltar què es deia i com es deia, quin significat tenia... i després d'anotar-ho tot, posar-ho per escrit, com una mostra d'un temps concret i d'una manera de parlar també concreta. Per altra banda, aquest treball també és una mostra d'una idea lingüística de l'autor i que ens exposa a la introducció, el de la uniformització lingüística a què ens condemna la llengua estàndard dels mitjans de comunicació. Amb aquesta modalitat lingüística es proscriuen de la llengua habitual molts mots que els infants poden sentir a casa seva, però que mai veuran escrits en un llibre o bé els escoltaran a la ràdio o a la televisió. Hi ha una voluntat per dignificar tot el que és la llengua habitual de la gent, el dialectalisme, que es veu proscribit sobretot en un poble de costa i turístic per l'arribada de forans que intenten mostrar el que està ben dit i mal dit.

El llibre no és, però, un diccionari, ni tampoc pretén ser exhaustiu, el podem dividir en tres parts. La primera que és pròpiament el recull lèxic, ordenat per temes de llargada desigual. Les paraules apareixen en context, és a dir, sempre en una frase o en una expressió que s'agrupen per significats o bé apareixen definides tals com un diccionari, però en cap cas hi ha una ordenació alfabètica, cosa que en els apartats que són pròpiament de definicions seria d'agrair. Molts d'aquests mots apareixen en els textos que es recullen en aquest llibre.

La segona part de l'obra és un recull de textos de la tradició popular local sota tres epígrafs: "Diguem el que volem dir", que són 317 frases

fetes i expressions, ordenades alfabèticament i degudament comentades per l'autor. A "Coses de criatures" s'hi agrupen endevinalles, embarbussaments, mots que són propis del llenguatge infantil i diverses cançons populars; una mostra d'un llenguatge molt expressiu. Finalment també es recullen set contes, alguns explicats per l'àvia de l'autor, uns altres que són explicats per gent diversa i un darrer que prové de la tradició oral de Llançà.

Finalment la tercera part és potser la que té més importància científica, es tracta d'un doble vocabulari: el primer recull tots els mots que es poden trobar en els diccionaris habituals, des de les normatives que trobaríem al *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, a les dialectals que podem trobar al *Diccionari Alcover-Moll* o el *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, de Joan Coromines. Ara bé, en el cas que sigui necessari, aquestes paraules apareixen degudament glossades a partir del significat popular que l'autor ha recollit i que potser els diccionaris no tenen directament.

El segon vocabulari recull mots que no apareixen als diccionaris, per tant, molts estan escrits amb una grafia aproximada. Són els mots més populars, més locals i que donen més sentit al recull. Ens podem trobar, també, amb mots que tot i estar recollits en diccionaris estàndards no continguin el significat amb què són dits a Llançà i contrada, és a dir, mots que existeixen però amb un significat completament diferent i sense cap tipus de relació amb el que apareix descrit. Finalment hi ha un índex directe de paraules, que agrupa els

mots dels dos vocabularis i la pàgina on podem trobar la definició.

Juntament amb la introducció hi ha unes instruccions per mostrar com s'articula el llibre, que és de gran utilitat i que ja demostren com el llibre, malgrat les parts que pugui tenir, és un tot, ja que la majoria de mots que apareixen estan recollits en les diferents parts de l'obra i com aquestes referències estan perfectament creuades, un treball de molta paciència i de control sobre tot allò que es va anotant. També és una mostra de tenacitat el que s'hagi treballat el significat de les paraules a través dels diccionaris impresos, normatius i no normatius, així com s'han cercat mots a d'altres fonts que apareixen degudament citades.

El resultat final és un treball de paciència, de saber escoltar i treballar en silenci, allunyat del que podria ser un glossari de localismes ordenat alfabèticament, ja que l'autor ha volgut donar un context als mots, no despullar-los en la fredor de les definicions. D'aquesta manera el lector no especialitzat s'hi pot sentir més còmode i reconèixer la seva parla, mentre que el lexicògraf pot analitzar els mots que es recullen en el vocabulari alhora que també té exemples del seu ús en la primera part de l'obra. Per altra banda, s'hi assoleixen els dos compromisos de l'autor, per una banda dignificar els localismes i dialectalismes i per altra banda preservar-los de l'avenç imparable de la uniformització lingüística que estem vivint entre mitjans de comunicació i ensenyament reglat de la llengua a l'escola.

Enric Bassegoda Pineda

Castells i castellers. 10 anys de la Colla Castellera de Figueres

Josep Valls

Figueres, Brau Edicions, 2006, 77 pàgines.

Deu anys semblen pocs per fer un balanç de la trajectòria de qualsevol grup humà. Certament aquest llibre sobre la colla castellera figuerenca sembla que pateixi d'aquest dèficit cronològic i de perspectiva, tanmateix es tracta de tot el contrari. El fet casteller figuerenc ha complert una dècada! Cosa extraordinària per a l'Empordà, ja que els castells humans no tenen el sòlid arrelament de què gaudeixen al Penedès o al camp tarragoní.

És precisament aquest desig d'expressar la ferma voluntat d'un grup de figuerencs de crear una colla pròpia i de dur un projecte endavant el que justifica el llibre i el que el caracteritza. El text, amè i llegidor, ens condueix per la breu història (per ara) de la Colla Castellera de Figueres des d'una reivindicació i admiració per l'obra i la tasca associativa realitzada.

Tot i que l'enfocament del llibre i la seva justificació parteixen de la commemoració, s'hi troba a faltar una anàlisi del context sociològic i històric en què es forma la colla l'any 1996. La tradició castellera tenia una cartografia molt clara fins fa unes dècades, que colles com la figuerenca ajuden a desdibuixar. El món de la cultura popular codificat a mitjan segle XIX i que havia sobreviscut a l'època franquista en alguns casos com a referent de la catalanitat, es transforma sobtadament durant la recuperació de la normalitat democràtica. Tant la gestió política

de les diverses administracions i institucions del país com la construcció d'una nova identitat i d'uns nous referents per part de la ciutadania cada cop més diversa, ajuden a la creació del que algun historiador en el context anglosaxó ha teoritzat com *l'invent de la tradició*.

Que deu anys després de la creació de la Colla Castellera de Figueres, aquesta sigui ja vista com un element més del paisatge empordanès i com a referent de la identitat de la ciutat, no pot qualificar-se d'altra forma que com a un *invent* d'èxit. Que un públic poc coneixedor del fet casteller, que una premsa gens avesada a reportar-lo, que una societat que en vivia completament d'esquenes, actualment no entengui una festivitat local sense la seva presència, tal com ens demostra el llibre, no pot voler dir altra cosa que la *tradició* és ja un fet. Una tradició construïda per la voluntat de molta gent per la qual el món dels castells n'és una vivència però també potenciada per uns suports, per exemple institucionals, que li donen la dimensió política i, en definitiva, la cobertura ideològica.

És molt significativa la fotografia de la portada del llibre que reproduïx la imatge de la figura que presideix el monument a Monturiol de la Rambla de Figueres vestida amb la indumentària de la colla castellera, amb els seus colors de referència. Aquesta imatge real, que es pot veure els darrers anys durant les Fires i Festes de la Santa Creu, unifica en

una sola dues icones identitàries de la ciutat i amb molts paral·lelismes. El Monturiol homenatjat com a símbol popular i interclassista per part dels ajuntaments republicans quan a principis del segle XX buscaven mites i referents per situar Figueres en un context de modernitat català, s'uneix a un fenomen, també popular i interclassista, que té per denominador comú la ciutat en tant que col·lectiu cohesionat i capaç d'exportar significats a la resta del país. Tenir una colla castellera pròpia, amb el significat i la patent de catalanitat que el món casteller ha aconseguit durant les darreres dècades, es converteix amb un element d'exportació del fet figuerenc. Només cal llegir les pàgines dedicades a ressenyar les actuacions de la colla arreu tant dins l'àmbit nacional com internacional.

Tot i aquesta necessitat d'ubicar el fet casteller empordanès dins d'un context més de present, el llibre és un motiu magnífic per reflexionar sobre els canvis que està experimentant la ciutat de Figueres des de fa deu anys i sobretot de les transformacions en les formes d'associacionisme i de les seves expressions. Sens dubte, la *tradicional identitat empordanesa*, si és que sabem de què es tracta, no queda gens reflectida en aquesta crònica de la colla castellera figuerenca, no obstant això, és una oportunitat per reflexionar-hi.

Albert Testart i Guri